

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ)
ANABİLİM DALI

**EKOLOJİK İKİLEMLERE İLİŞKİN TUTUM, TOPLUMSAL
SORUMLULUK VE YABANCILAŞMANIN TOPLUMSAL
DEĞER YÖNELİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Özgen YALÇIN

Ankara-2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

**EKOLOJİK İKİLEMLERE İLİŞKİN TUTUM, TOPLUMSAL
SORUMLULUK VE YABANCILAŞMANIN TOPLUMSAL
DEĞER YÖNELİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Özgen YALÇIN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali DÖNMEZ

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ (SOSYAL PSİKOLOJİ)
ANABİLİM DALI

**EKOLOJİK İKİLEMLERE İLİŞKİN TUTUM, TOPLUMSAL
SORUMLULUK VE YABANCILAŞMANIN TOPLUMSAL
DEĞER YÖNELİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ali DÖNMEZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....Özgen YALÇIN.....

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

Yalnızca bu çalışmadaki katkılarından dolayı değil, lisans ve yüksek lisans dönemlerimde bana öğrettikleri için de hocam, aynı zamanda tez danışmanım olan Prof. Dr. Ali Dönmez’e teşekkür ederim. Yine, lisans ve yüksek lisans dönemlerimde zorunda olmamasına karşın, usanmadan bana danışmanlık yapan, yöntem ve istatistik konusunda öğrettiklerini ve desteklerini unutamayacağım Dr. Derya Hasta’ya ve akademik anlamda bana kazandırdıkları her şey için Ankara Üniversitesi Psikoloji Bölümü’ndeki bütün hocalarıma teşekkür etmeyi borç bilirim.

Başta annem ve babam olmak üzere verdikleri maddi ve manevi desteklerinden ötürü tüm aileme, çalışmamın her aşamasında bana maddi ve manevi her yönden destek olan, anlattıklarımı sabırla dinleyen ve önerilerde bulunan, yazdıklarımı okuyup düzelten, yer yer kahrımı çeken E. Helin Yaban’a, tezimi sabırla okuyan Evrim Yaban’a ve yardımlarından dolayı Yavuz Güçtürk’e çok teşekkür ederim.

Ayrıca, bilgisayar başında çalışırken sıcaklığı ve mırıltısıyla yaşadığımı hatırlatan Kara Kedi ve gün ışııyla ötmeye başlayan serçelere, kaynak göstermeden ifade edilebilen özgünlüğü sağladığından doğa’ya ve son olarak, tez konumun ilke sözü olan “You can’t always get what you want” için Rolling Stones’a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÇİZELGELER DİZİNİ	v
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
BÖLÜM 1	1
GİRİŞ	1
1.1. YARIŞMAYA KARŞI İŞBİRLİĞİ.....	2
1.1.1. Oyunlarda Yarışmaya Karşı İşbirliği.....	2
1.2. TOPLUMSAL İKİLEMLER.....	8
1.2.1. İki Kişili Toplumsal İkilemler	10
1.2.2. Çok Kişili Toplumsal İkilemler	14
1.2.2.1. Kamusal Mal İkilemleri (Toplumsal Çit).....	14
1.2.2.2. Ortak Alan İkilemleri (Toplumsal Tuzak)	16
1.2.3. Toplumsal İkilemlerde Tercihlerin Belirleyicileri.....	18
1.2.3.1. Yapısal-Stratejik Etmenler	18
1.2.3.1.1. İletişim	19
1.2.3.1.2. Grup Büyüklüğü.....	21
1.2.3.1.3. Özendiriciler.....	22
1.2.3.1.4. Yaptırımlar	23
1.2.3.1.5. Beklentiler, Karşılıklılık ve Bağlanma.....	26
1.2.3.2. Bireysel Etmenler.....	29
1.2.3.2.1. Cinsiyet	30

1.2.3.2.2. Yakınlık.....	31
1.2.3.2.3. Grup Kimliği.....	32
1.2.3.2.4. Kişilik Özellikleri.....	34
1.2.3.2.5. Toplumsal Değer Yönelimi.....	35
1.3. EKOLOJİK İKİLEMLER	56
1.3.1. Özne-Nesne Ayrımına Bağlı Bir Tanımlama	56
1.3.2. Ekolojik İkilemler ve Toplumsal Değer Yönelimi	59
1.4. TOPLUMSAL SORUMLULUK VE TOPLUMSAL DEĞER YÖNELİMİ..	69
1.5. YABANCILAŞMA.....	76
1.5.1. Yabancılaşma Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	76
1.5.2. Yabancılaşma: Sosyal Psikolojik Çözümlemelere Geçiş	82
1.5.3. Yabancılaşma: Ampirik Yönelim	86
1.6. TOPLUMSAL DEĞER YÖNELİMİ, TOPLUMSAL SORUMLULUK VE YABANCILAŞMA.....	100
1.7. ARAŞTIRMANIN AMACI	105
1.8. ARAŞTIRMANIN DENENCELERİ.....	108
BÖLÜM 2	109
YÖNTEM.....	109
2.1. KATILIMCILAR	109
2.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	111
2.2.1. Demografik Bilgi Formu	111

2.2.2. Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği	111
2.2.3. Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği.....	117
2.2.4. Toplumsal Sorumluluk Ölçeği.....	118
2.2.5. Middleton’ın Yabancılaşma Ölçeği	120
2.2.6. Anomi Ölçeği.....	121
2.2.7. Dean’ın Yabancılaşma Ölçeği	121
2.3. İŞLEM	124
BÖLÜM 3	125
BULGULAR	125
3.1. Verilerin Kullanılacak İstatistiksel Yöntemlere Uygunluğunun Sınanması .	125
3.2. Araştırma Denencelerinin Sınanması İçin Yapılan İstatistiksel Analizlerden Elde Edilen Bulgular	127
3.2.1. Korelasyonlara İlişkin Bulgular.....	127
3.2.2. Gruplar Arası Farklılıklara İlişkin Bulgular	132
BÖLÜM 4	141
TARTIŞMA	141
4.1. TOPLUMSAL DEĞER YÖNELİMİ	141
4.1.1. Toplumsal Değer Yönelimi ve Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum.....	143
4.1.2 Toplumsal Değer Yönelimi ve Yabancılaşma	143
4.1.3. Toplumsal Değer Yönelimi ve Toplumsal Sorumluluk.....	148
4.2. CİNSİYET	149

4.3. SİYASAL GÖRÜŞ.....	150
4.4. YABANCILAŞMA VE EKOLOJİK İKİLEMLER.....	151
4.5. YABANCILAŞMA VE TOPLUMSAL SORUMLULUK.....	152
4.6. EKOLOJİK İKİLEMLER VE TOPLUMSAL SORUMLULUK.....	152
4.7. SONUÇLAR.....	153
4.8. SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER.....	154
KAYNAKÇA.....	155
EKLER.....	186
EK 1.....	187
ÖLÇEKLER.....	187
EK 2.....	196
ÖN ÇALIŞMA.....	196
ÖZ.....	209
ABSTRACT.....	211

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Örneklemin Demografik Özellikleri	110
Çizelge 2.2. Toplumsal Değer Yönelimi.....	115
Çizelge 3.1. Değişkenler arasındaki korelasyonlar	128
Çizelge 3.2. Araştırmada yer alan tüm değişkenler arasındaki korelasyonlar	131
Çizelge 3.3. Toplumsal Değer Yönelimi Bakımından Farklılaşan Bağımlı Değişkenler	134
Çizelge 3.4. Ortalamalar Çizelgesi.....	136-137
Çizelge 3.5. Cinsiyet Bakımından Farklılaşan Bağımlı Değişkenler.....	138
Çizelge 3.6. Siyasi Görüş Bakımından Farklılaşan Bağımlı Değişkenler	140
Çizelge Ek 2-1 Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeğinden Alınan Puanların Toplumsal Değer Yönelimi Bakımından (Üç Gruplu) Karşılaştırılması	199
Çizelge Ek 2-2 Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeğinden Alınan Puanların Toplumsal Değer Yönelimi Bakımından (İki Gruplu) Karşılaştırılması	200
Çizelge Ek 2-3 Denetim Odağı Ölçeğinden Alınan Puanların Toplumsal Değer Yönelimi Bakımından (Üç Gruplu) Karşılaştırılması	201
Çizelge Ek 2-4 Denetim Odağı Ölçeğinden Alınan Puanların Toplumsal Değer Yönelimi Bakımından (İki Gruplu) Karşılaştırılması	202
Çizelge Ek 2-5 Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği Madde Faktör Yükleri ve Madde-Toplam Test Korelasyonu Katsayıları	205

Çizelge Ek 2-6 Dean'in Yabancılaşma Ölçeği Madde Faktör Yükleri ve Madde- Toplam Test Korelasyonu Katsayıları	208
--	-----

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1.1. İnsanoğlunun bencilliği ile kendine ve diğerlerine verdiği zarar.....	8
Şekil 1.2. Liebrand (1983)' ın ayırtırdığı iki kişili toplumsal ikilem durumları	13
Şekil 1.3. Toplumsal değer yöneliminin olası bileşenleri	40
Şekil 1.4. Özne-nesne ilişkisi bakımından algılanan iki kişili toplumsal ikilem	58
Şekil 1.5. Özne-nesne ilişkisi bakımından algılanan ekolojik ikilemler.....	59
Şekil 2.1. Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeğindeki Örnek	113

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Küresel ısınma, çevre kirliliği ve nüfus artışı gibi küresel yıkımlara yol açabilecek insan kaynaklı olumsuz durumlarda bireysel kararların oldukça önemli bir rolü vardır. Bu karar verme durumlarında bireyler kendi çıkarlarını ya da ortak çıkarı ön planda tutabilirler. Herkesin kendi çıkarını ön planda tutması küresel bir yıkımla sonuçlanır.

Bireylerin kendi çıkarları ve ortak çıkar için karar verdikleri durumların nedenleri üzerinde yoğunlaşan son dönem çalışmalar, bir kişilik etmeni olarak toplumsal değer yönelimi üzerinde sıklıkla durmaktadır. Toplumsal değer yöneliminin nedenleri ve sonuçları üzerine yapılan çalışmalar oldukça fazla olsa da karar verme durumlarına özgü olan bu yönelimlerin başka bireysel değişkenleri etkileyip etkilemediği üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu araştırmada ilgili kuramsal çerçeveye uygun olarak, toplumsal değer yöneliminin karar verme durumlarında bireylerin kendi çıkarlarını ya da ortak çıkarı tercih etmelerini ön görebilen bir değişken olduğu varsayımının yanı sıra bireylerin yabancılaşma düzeyleri üzerindeki rolü incelenmektedir. Ek olarak toplumsal sorumluluk değişkeninin toplumsal değer yönelimi ve yabancılaşma çerçevesinde nasıl bir rolü olduğu da incelenmektedir. Bu doğrultuda kişisel ve ortak çıkarın sosyal psikolojik çerçevede ilk defa ele alındığı yarışmaya karşı işbirliği durumlarından başlamak yararlı olacaktır.

1.1. YARIŞMAYA KARŞI İŞBİRLİĞİ

Toplumsal yaşam içersinde diğer etmenlerden bağımsız olarak bireyin karşılaşacağı olası bir kazanma-kaybetme durumunda kazanma koşulunu tercih edeceği, akılcı bir bakış açısıyla mantıksal bir çıkarsama gibi görünebilir. Ancak araştırmalar göstermektedir ki insanlar her zaman akılcı davranmamaktadırlar ya da akılcılığa ilişkin değerlendirmeleri farklılaşabilmektedir. Bazı durumlarda kendi çıkarlarına ters düşse dahi işbirliğini tercih etmeyip yarışmacı davranabilmektedirler. Ne kadar yanlış olduğunu bilmelerine karşın işbirliğini seçip kazanmak yerine yarışmacı yolu seçip kaybederler. Böyle durumların bazılarına o kadar alışmışsınız ki çoğunlukla normal karşılarız.

Yarışmaya karşı işbirliği durumlarını araştırmak için sosyal psikologlar genellikle oyun kuramcılarının ortaya koyduğu ikilemleri kullanırlar. Bu ikilemleri anlamak için ikilemleri ilk defa kullanan oyun kuramlarına yakından bakmak faydalı olacaktır.

1.1.1. Oyunlarda Yarışmaya Karşı İşbirliği

Oyun kuramları, önceden belirlenen bazı kısıtlamalar çerçevesinde bir durumdan en yüksek kar ve en düşük zararla çıkmak için stratejiler belirleme esasına dayanan matematiksel modellerden oluşmaktadır. İki veya daha fazla oyuncu, ortamda sunulmuş hareket seçeneklerinden kendileri için en uygun olanı tercih

etmeye çalışırlar. Hareket seçim sonuçlarının toplamı, oyunun sonucunu belirler ve oyun, hangi tercihlerin yapıldığına bağlı olarak her iki oyuncu için farklı kazançlarla sonlanabilir (Rapoport ve Chammah, 1965). Oyuncuların hareket seçimleri doğrultusunda oyun sonunda elde edebilecekleri kazançları, diğer oyuncuların hareket seçimlerine de bağlıdır, bu nedenle kazançlar karşılıklı bağımlı bir çatışma içindedirler. Bu modeller, “askeri stratejiler, iş politikası, ekonomik kuramlar, sosyoloji, psikoloji gibi birçok alanda çeşitli karar verme sorunlarında kullanılır” (Budak, 2000; s. 564). Oyun kuramları sosyal bilimlerde çatışma problemlerini matematiksel bir düzlemde tartışma imkânı verdiğiinden ayrı bir öneme sahiptir (Deutsch, 2003).

Oyun, bireylerin bazı hedef ya da hedeflere ulaşmaya çalıştıkları ve başarı ya da başarısızlıkları kendi ve diğerlerinin seçtikleri stratejilere bağlı olan bir durumdur (Gallo ve McClintock, 1965). Gündelik yaşamda oyunların bir kazananı ve bir kaybedeni olması beklenir. Örneğin, satranç, boks, monopoly, poker gibi iki veya daha fazla oyuncu tarafından oynanan oyunlarda bir tarafın kazanması diğerlerinin eşit miktarda kaybetmesi anlamına gelir. Oyunculardan biri 100 TL kazanmışsa (+) diğeri ya da diğerleri 100 TL kaybeder (-). Bu tür oyunlara “toplamı sıfır olan oyunlar” adı verilmektedir. Ancak, her oyunda bir kazanan ve bir kaybedenin bulunması zorunlu değildir. Bazı durumlarda her iki oyuncunun da aynı anda kazanması ya da kaybetmesi mümkün olabilir. Bu tür oyunlar, yarışmaya karşı işbirliği durumlarını temsil ederler. Deneysel çalışmalarda ve felsefi alıştırmalarda kullanılmak amacıyla geliştirilen bu oyunlara “toplamı sıfır olmayan oyun” adı verilmektedir (Rapoport ve Chammah, 1965).

Bir oyunda akılcı seçimin hangisi olduğu, toplamı sıfır olan oyunlar için görece daha belirgindir. Çünkü kazanmak için yapılacak seçimlerin akılcı olup olmadığı oyunun kuralları dâhilinde belirlidir ve oyuncu stratejik yeteneklerine bağlı olarak bu belirli akılcı stratejilerden birini tercih eder. Diğer bir deyişle bu oyunlar, ilgili yazında geçtiği ismiyle *mükemmel bilginin* sağlandığı oyunlardır yani her oyuncu oyunun başlangıcından itibaren oyunun gidişatına göre hangi hareketini hangisiyle devam ettireceğini bilir ve akılcı seçimler yapar. Örneğin satranç oyununda karşıdaki oyuncunun bir sonraki hamlesinin önemli taşlardan biri olan kalenin yitirilmesine yol açacağını gören bir oyuncu akılcı bir tercih yaparak kalesini güvenceye alacaktır. Bunun yerine kaleyi feda edip karşıdaki oyuncunun daha önemli bir taş olan vezirini almak ya da oyunun nihai amacı olan mat etmek için daha akılcı bir hamleyi de tercih edebilir. Sonsuz hamle dizisine olanak sağlasa da satranç oyunun da oyuncu kimi hamlelerin akılcı olduğu kimilerinin akılcı olmadığı bilgisine sahip olabilir. Akılcı tercihlerine bağlı olarak sonuçta kazanır ya da kaybeder. Toplamı sıfır olmayan oyunlarda ise *mükemmel bilgi* yoktur. Diğer oyuncuların tercihleri en akılcı stratejinin bile kaybetmeyle sonuçlanmasına yol açabilir. Bu nedenle toplamı sıfır olmayan oyunlarda sonuca, yani kazanmaya ya da kaybetmeye dair bir belirsizliğin hâkim olduğu söylenebilir.

Çocukların ülkemizde de sıklıkla oynadıkları tek mi çift mi adlı bir oyun vardır. Bu oyunda oyunculardan biri eline belirlediği bir sayıda taş alır ve bunu diğer oyuncudan gizler. Diğer oyuncu, ilk oyuncunun elindeki taşların çift sayıda mı yoksa tek sayıda mı olduğunu tahmin etmeye çalışır. Doğru tahmin ederse oyunu kazanır.

Tek mi çift mi oyununda oyuncular tek ya da çift taşı tutacaklarına karar verirken karşısındakinin taş sayısını kolayca bulmasına yol açabilecek belirgin bir örüntü izlememeye çalışır. Karşısındakinin doğru tahmin olasılığını azaltmak için her defasında tek ya da çift taş tutmayarak, bir defasında iki, bir defasında yine iki, daha sonra tek bir taş tutma gibi karışık örüntüler kullanarak tutacağı taş sayısına karar verir. Kazanmak için gerekli olan bu akılcı stratejiye oyun kuramlarında “karma strateji” (*mixed strategy*) adı verilmektedir. Bazı oyunlarda ise sayısı astronomik rakamlara varabilen olası stratejiler arasından en akıllıca olanı önceden tam olarak belirlenebilir. Örneğin, bir dama oyununda en iyi hareket yüzlerce olasılık arasından hesaplanabilir. Bu tür oyunlarda durumdan en düşük zararla çıkılan hamleye “eyer noktası” (*saddle point*) adı verilmektedir. Toplamı sıfır olmayan oyunlarda ise en iyi hamlenin hangisi olduğu belirsizdir. Her oyuncu kendisi için en iyi olanı seçmeyi tercih edecektir. Ancak en iyi hamle karşısındakinin davranışına bağlı olarak en kötü hamle haline gelebilir ve oyun bir çıkmaza girebilir. Bu tür oyunlardan en çok bilineni *Tutuklunun Çıkmazıdır* (Rapoport ve Chammah, 1965).

Tutuklunun Çıkmazı Oyunu.

Yalıtılmış bir odada bir suçlamadan ötürü sorgulandığınızı düşünün. Sizinle aynı suçtan sorgulanan birisi de yan odada sizinki gibi bir durumla karşı karşıyadır. Ancak onu görmüyorsunuz ve neler söylediğini bilmiyorsunuz. Sorgulayan kişi, eğer itiraf ederseniz serbest kalabileceğinizi söylüyor ancak diğer odadakinin itiraf etmemesi koşuluyla. Eğer, o da itiraf ederse 10’ar yıl hapis cezasına çarptırılacaksınız. Her ikinizin de itiraf etmemesi durumunda ise 1’er yıl gibi hafif bir ceza ile kurtulacaksınız. İkinizden yalnızca birinin itiraf etmesi, itiraf edeni

kurtarıken diğzerinin 15 yıllık ceza almasına neden oluyor. Siz hangisini seçerdiniz?
İtiraf etmeyi mi yoksa susmayı mı?

Tutuklunun çıkmazı, oyun kuramcılarını tarafından tasarlanan bir durumdur. Akılcı stratejiler izlendiğinde her iki oyuncunun da kazandığı, akılcı olmayan stratejiler izlendiğinde her iki oyuncunun da kaybettiğı bir oyundur. Gerçek hayatta uygulanabilirliğı yoktur. Ancak benzer çalışmalar para, puan ya da marka gibi edintiler kullanılarak binlerce defa yapılmıştır (Myers, 1996). Tutuklunun çıkmazı deneyi ilk defa Merrill Flood ve Melvin Dresher tarafından 1950 yılında tasarlanmıştır (Kollock, 1998). Önemli bir özelliğı, sonraki çeşitlemelerinde farklılıklar gözlense de yapılan deneylerin çoğunluğunda bireylerin yarışmacılığı tercih etmeleridir (Rapaport ve Chammah, 1965).

Yarışmaya karşı işbirliğı durumlarında kullanılan çok sayıdaki oyundan en çok atıfta bulunulnlardan bir diğzeri ise kamyonla yük taşıma oyunudur. Yarışmaya karşı işbirliğı durumlarında tehdit ve benzeri değışkenleri de içerebilmesi açısından oldukça kullanışlı bir oyundur.

Kamyonla Yük Taşıma Oyunu.

Deutsch ve Krauss (1960; akt. Deutsch, 1973) klasik bir deneylerinde ikişer kişilik denek gruplarına bir oyun oynatmışlardır. Oyunda her iki denekten de bir taşımacılık şirketi sahibi olduklarını (Acme ve Bolt) düşünerek kontrollerindeki kamyonları kullanmaları ve bir yerden bir yere mal taşımaları istenmiştir. Her deneğın taşıma yapacakları noktalar arasında kullanabilecekleri iki yol vardır. Bu

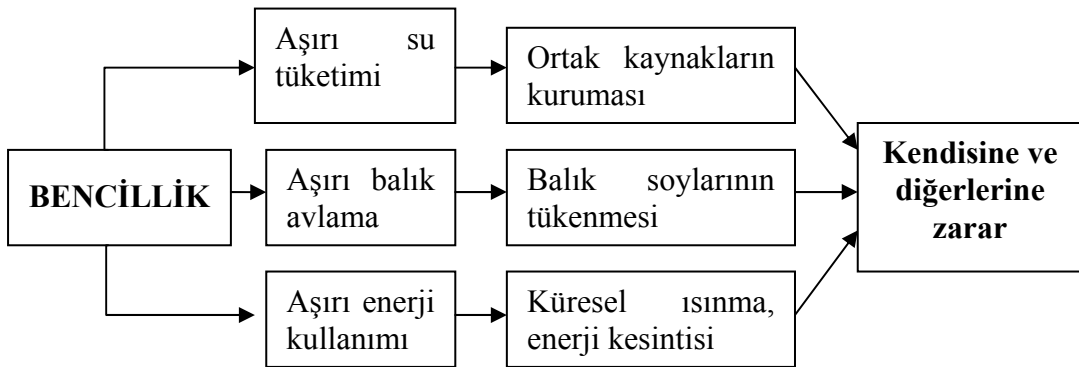
yollardan biri sadece deneğe aittir ancak çok uzun bir yoldur. Diğer yol ise kestirmedir ancak bu yoldan sadece bir tane vardır ve ikisinin ortak kullanımını gerektirmektedir. Yollar yalnızca bir kamyonun geçebileceği genişliktedir ve kestirme yolu kullanabilmeleri için işbirliği yapmaları gerekmektedir. Ayrıca kestirme yol üzerinde her iki deneğin de bir düğme ile açıp kapayabilecekleri birer kapıları vardır. Deney düzeneğinde kestirme yolu sırayla kullanmaları, uzun yolu kullanmalarından çok daha getirili olacak biçimde tasarlanmıştır. Deneklerden olabildiğince fazla mal taşımaları istenir. Diğer denekten daha fazla taşımaları yönünde herhangi bir şey söylenmez. Ancak deneyde deneklerin birçoğu, kısa yoldan geçiş önceliği için tartışmış ve genellikle tartışma, her ikisinin de geçiş kapılarını kapatarak uzun yolu kullanmalarıyla sonuçlanmıştır. Denekler işbirliği yapıp kazanmak yerine yarışmayı seçip kazanacakları daha büyük miktardan mahrum kalmışlardır. Kamyonla yük taşıma deneyinin daha sonra birçok çeşitlemesi yapılmıştır (Deutsch, 1961; Deutsch ve Krauss, 1962).

Bugün yarışmaya karşı işbirliğini araştırmada kullanılan aynı durumlara *toplumsal ikilemler* adı verilmektedir. Yakın dönem toplumsal ikilem araştırmalarını daha geniş bir çerçevede tartışmak bu çalışmanın daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

1.2. TOPLUMSAL İKİLEMLER

Toplumsal ikilemler, iki özellikle tanımlanan durumlara işaret etmektedir: (a) Herhangi bir karar aşamasında bireyler, birlikte oldukları diğerlerinin seçimlerinden bağımsız olarak yaptıkları bencilce tercihler için daha fazla kazanç elde ederler. (b) Eğer herkes bencilce tercihler yaparsa, herkesin işbirliğini tercih ettiği durumlarda olduğundan daha az kazanç elde ederler (Dawes, 1980; Messick ve Brewer, 1983). Pruitt (1998), toplumsal ikilemleri, bir bireyin seçimiyle kısa dönemde büyük kazanç sağladığı ancak aynı seçimiyle sonuçta grubun zararına yol açtığı herhangi bir durum olarak tanımlamaktadır. Kollock'a (1998) göre toplumsal ikilemler, bireysel akılcılığın kolektif akılsızlığa yol açtığı durumlardır. Görüldüğü üzere araştırmacılar, toplumsal ikilemleri farklı biçimlerde tanımlamaktadırlar. Ancak bütün tanımlarda ortak nokta, bireysel çıkarlarla ortak çıkarların çatışması durumudur.

Toplumsal ikilemlerle çoğunlukla yaşamın her anında iç içeyizdir ancak bunları sıradan durumlar olarak algılarız. Bu durumlardan bazıları (Dawes, 1980) Şekil 1.1'de gösterilmiştir.

Şekil 1.1. İnsanoğlunun bencilliği ile kendine ve diğerlerine verdiği zarar

Toplumsal ikilemler, tek başına anlatılması güç durumlar olduklarından araştırmalarda suç eylemleri, maliye, ordu gibi birçok başlık altında 45 farklı eğretilime kullanılmıştır (Allison, Beggan ve Midgley, 1996). Ancak araştırmalar, yazında en çok atıfta bulunulan üç hikâye üzerinden gelişmiştir. Bunlardan ilki birinci bölümde sözü edilen Tutuklunun Çıkması (*Prisoner's Dilemma*) oyunu, diğerleri ise Kamusal Mal (*Public Goods*) Sağlama Problemi ve Ortak Alanlar Trajedisidir (*Tragedy of the Commons*). Diğer taraftan araştırmalarda diğerlerine göre daha az kullanılsa da göz ardı edilmemesi gereken iki durum daha vardır (Liebrand, Wilke, Vogel ve Wolters, 1986). Bunlar, güvence oyunu ve tavuk oyunu olarak bilinen durumlardır.

Toplumsal ikilemleri sınıflandırırken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, Liebrand (1983) ve Kollock'ın (1998) da işaret ettikleri gibi, durumda bulunan kişi sayısıdır. Durumdaki kişi sayısına bağlı olarak toplumsal ikilemler, iki kişili toplumsal ikilemler (*two-person social dilemma*) ve çok kişili toplumsal ikilemler (*N-person social dilemma*) olarak ikiye ayrılır. Dawes (1980), bu ayrımın üç noktada özetlenebileceğini belirtmektedir. Birincisi, çok kişili toplumsal ikilemlerde, anonimlik söz konusudur. Bir kişinin eylemleri diğerleri tarafından görülmeyebilir ve değerlendirilemeyebilir. Bu da kişinin, diğerleri fark etmeden “bedavacı” (*free-ride*) davranabilmesine olanak sağlar. İki kişili durumlarda ise her oyuncu diğerinin eylemini kesin olarak görür. Bu durumlarda bedavacı davranıp fark edilmemek olası değildir. İkinci olarak, işbirliğinde bulunmayan kişi, iki kişili ikilemlerde eyleminin bedelini (bu bedele “yan etki” denilmektedir) karşısındaki tek kişiye ödetir ancak çok

kişili durumlarda bedeli bütün grup öder. Son olarak iki kişili toplumsal ikilemlerde bütün bireylerin karşı tarafın kazancı üzerinde anlamlı bir kontrolü vardır ve böylece ortağın davranışlarını şekillendirebilir. Çok kişili toplumsal ikilemlerde ise bireyin diğerlerinin kazançları üzerinde çok az kontrolü vardır ya da hiç yoktur. Çünkü tek bir bireyin işbirliği davranışının karşı tarafa sağlayacağı kazançlar ve yarışmacı davranışının karşı tarafa getireceği kayıplar, ikileme dâhil olan diğer bireylerin sayısı arttıkça azalmaktadır. Örneğin, içinde sınırlı miktarda su bulunan bir su deposunu kullanan bin kişilik bir grupta tek bir bireyin her gün kullandığı su miktarını iki katına çıkarması, kalabalık grupta diğerleri tarafından fark edilmeyecek, bedel yani suyun azalması bütün grup tarafından ödenecek ve tek bir bireyin suyun azalmasındaki payı görece düşük olacaktır. Diğer taraftan çölde bir bidon suyu kalan iki bireyden biri, yudumlarını iki katına çıkardığında diğeri suyun olağandan daha hızlı bir şekilde azaldığını kolayca fark edecek, suyun azalmasının bedelini bu diğer birey ödeyecek ve daha çok su içen bireyin suyun azalmasındaki payı görece daha yüksek olacaktır.

1.2.1. İki Kişili Toplumsal İkilemler

Liebrand'ın (1983) belirttiği gibi, iki kişi arasında oynanan sonsuz sayıda 2x2 oyunu (durumu) yapılandırılabilir ancak toplumsal ikilemlere işaret eden yalnızca üç durumdan söz edilebilir.

Koşullara bağlı olarak üç farklı şekilde meydana gelebilen, iki bireyin karşılıklı olarak içinde bulundukları işbirliğinde bulunma ya da bulunmama

stratejilerinden birini tercih ederek hem kendi hem de diğerrinin kazancını belirledikleri durumlara iki kişili toplumsal ikilemler adı verilmektedir. Bu durumlar, tutuklunun çıkmazı oyunu, güvence oyunu (*assurance game*) ve tavuk oyunu (*chicken's game*) olarak isimlendirilmektedir. Karşılaştırma için Şekil 1.2'de bu üç farklı duruma ilişkin birer örnek verilmiştir (A işbirliği davranışını, B ise işbirliği yapmama davranışını temsil ederken; kutuların her bölmesi için sol alt taraftaki değer bireyin, sağ üst taraftaki değer ise diğerr oyuncunun kazancını göstermektedir.)

Tutuklunun çıkmazı oyunu (Şekil 1.2.a) daha önce de belirtildiğı gibi iki kişinin oynadığı ve her bireyin seçiminin (davranışının) karşısındakinin ve kendisinin kazancını belirlediğı durumlardır. Bireylerin seçimlerine bağılı olarak sonuçta elde edilebilecek dört farklı kazanç paylaşımı vardır (Kollock, 1998). Birey için tercih edilebilecek en kârlı seçenek diğerr oyuncu işbirliğini seçerken işbirliğinde bulunmama koşudur (BA). İkinci en iyi seçenek, her iki oyuncunun da işbirliğini tercih ettiğı koşul (AA); üçüncü en iyi seçenek ise her ikisinin de işbirliğinde bulunmadığı koşuldur (BB). En fazla zararlı sonuçlanan koşulsa diğerr oyuncu yarışmayı tercih ettiğinde işbirliği seçeneğinin tercih edilmesidir (AB).

Güvence oyunu (Şekil 1.2.b) ise bireylerin ortak işbirliği koşulunda en yüksek kazancı elde ettiğı bir durumdur (AA). İkinci en iyi kazanç diğerr oyuncu işbirliği yaparken bireyin işbirliği yapmadığı koşuldur (BA); üçüncü en iyi kazanç ise her ikisinin de işbirliği yapmamasıyla sağlanır (BB). En zararlı çıkılan durum, tutuklunun çıkmazındaki gibi diğerr oyuncu işbirliğinde bulunmazken işbirliğinin tercih edilmesidir (AB). Bu durumda işbirliği baskın bir seçim gibi görünse de eğer

birey, diğçer oyuncunun işbirliğı yapmayacağına inanırsa onun için en iyi sonuç işbirliğı yapmamakla mümkün olacaktır (Kollock, 1998). Güvence oyununda karar verme stratejisini Liebrand (1983), iki atlet örneğı ile betimlemektedir. Bu eğıtilemede, en iyi uzun mesafe koşucusunun kim olduğunu belirlemek için iki atlet bir maratona katılmaya karar verirler. Her ikisi de bunun dürüst bir yarış olmasını istemelerine karşın diğ erinin uyarıcı kullanıp kullanmayacağı konusunda emin değıllerdir. Olasılıklar şunlar olabilir: Her ikisi de kullanmayarak dürüst bir yarış  ıkaracaklardır (AA), sadece biri kullanıp avantajlı duruma geçecektir (BA ya da AB) ya da her ikisi de kullanarak (BB) dürüst olmayan bir yarışta birbirlerine karşı avantajları olmadan yarışacaklardır.

Tavuk oyunu (şekil 1.2.c) tehlikeli oyun olarak da bilinir. Burada, bir kişiye verilen tehdit etme fırsatı hem diğ erinin hem de bireyin büyük kaybına yol açar. Tehdit edenin çift taraflı olabileceğı ama cezalandırılanın her zaman iki taraflı olduğu bir oyundur (Swingle, 1967). İsmi Amerikalı bazı ergenlerin otomobilleriyle oynadıkları “tavuk oyunu” adında oldukça tehlikeli bir oyundan almaktadır. Bunun için bir yolda bir kesişme noktası belirlenir. Taraflar bu noktaya eşit uzaklıktan arabalarını kesişme noktasına doğru aynı açıyla zıt yönlerden sürerler. Orta noktaya ilk gelen kazanır. Arabalar orta noktaya ne kadar hızlı gelirlerse kazanma şansları o kadar artar. Her iki taraf da hızını arttırarak karşısındakini tehdit eder. Diğ er iki oyundan farklı olarak tavuk oyununda her iki oyuncu için de en az kazanç getiren seçenek, her ikisinin de işbirliğinde bulunmamayı tercih ettiğı koşuldur (BB).

	A	B		A	B		A	B
A	3	4	A	4	3	A	3	4
B	1	2	B	1	2	B	2	1
	4	2		3	2		4	1

a. Tutuklunun Çıkmazı

b. Güvence Oyunu

c. Tavuk Oyunu

Şekil 1.2. Liebrand (1983)' in ayrıştırdığı iki kişili toplumsal ikilem durumları.

Bu üç farklı oyunda dengenin sağlanması da farklı olmaktadır. Nash dengesi, herkesin belirlediği stratejiler belli olduğunda içlerinden birinin stratejisini değiştirerek daha fazla kazanç elde edemeyeceği bir eşitlik durumu olarak tanımlanmaktadır (Macy, 2006). Bu denge, tutuklunun çıkmazı için her iki oyuncu da işbirliği yapmadığında, tavuk oyunu için oyunculardan birinin işbirliğinde bulunurken diğerinin bulunmadığı durumda, güvence oyunu içinse her ikisinin de işbirliğinde bulunduğu ya da her ikisinin de işbirliğinde bulunmadığı durumlarda geçerli olmaktadır (Macy, 2006). Farklılaştıkları diğer bir nokta, oynanan oyuna bağlı olarak bireylerin yarışmacılık düzeylerinde görülen değişikliklerdir. Bu konu üzerine yapılan bir araştırmada (Liebrand, Wilke, Vogel ve Wolters, 1986) en fazla yarışmacılık tutuklunun çıkmazında, en az yarışmacılıksa güvence oyununda görülmüştür, tavuk oyunu bu ikisi arasında yer almıştır.

1.2.2. Çok Kişili Toplumsal İkilemler

Gerçek yaşamda karşılaşılan ikilemler çoğunlukla çok kişili olanlardır. Çok kişili toplumsal ikilemler başlıca iki kategoride ele alınmaktadır (Brewer ve Kramer, 1986; Schroeder, Steel, Woodell, ve Bembenek, 2003). Bunlardan ilkinde birey, acil bir ödeme yapar ve bu durumdan bütün grup faydalanır. Ancak hiç kimsenin ödeme yapmaması herkes için en kötü durumdur. Bu durumlar “toplumsal çit” (*social fence*) olarak isimlendirilmektedir (Rothstein, 2005). Çok kişili diğer bir toplumsal ikilem ise “toplumsal tuzak” (*social trap*) olarak adlandırılır. Toplumsal tuzak durumlarında bireyin kazançlı çıktığı durumun bedeli bütün grup tarafından ödenir. Eğer hiç kimse bu kısa vadeli karın cazibesine dayanamazsa sonuç büyük bir felaket olur. Bu iki kategori genellikle iki alegori üzerinden anlatılmaktadır. Bunlar, (a) kamusal mal ikilemi (toplumsal çit) ve ortak alanlar trajedisidir (toplumsal tuzak).

1.2.2.1. Kamusal Mal İkilemleri (Toplumsal Çit)

Kamusal mal ikilemleri, bir grubun üyelerinin bütün grubun ortaklaşa yararlanacağı bir şey için katkıda bulunup bulunmayacağına ya da ne kadar katkıda bulunacağına karar verdikleri ikilemler olarak tanımlanmaktadır (Colman, 2001). Kamu mallarından herkes yararlanmaktadır ancak bunun için doğrudan kişisel ödeme yapmazlar. Örneğin, herkes radyo yayınlarını dinler ancak yayının sürdürülmesi için doğrudan bir ödemede bulunmaz (Dietz, Ostrom ve Stern, 2003). Kamusal mal ikilemleri, grup üyelerinin herkese haz veren, arzulanan bir çıkarı elde etmek için kişisel birikimlerinden bağışta bulunmalarını gerektirir. Örneğin Ulusal Radyo’yu

yayında tutabilmek için bağıştta bulunmak, tedavisi olmayan bir hastalığın tedavisi için yapılan araştırmalara bağıştta bulunmak, devlet hizmetleri için vergi ödemek. Bu tür açmazlarda sonuca ulaşabilmek için yeteri kadar bağış yapılmalıdır. Eğer yeterli bağış yapılmazsa bağış yapanlar, yapmadıkları durumdakinden iki katı daha fazla zararlı çıkacaklardır (Schroeder ve ark., 2003).

Bu tür ikilemler, kayıp kahraman (Platt, 1973), biraz ver oyunu (*give some game*) ya da bedavacı problemleri (Colman, 2001) olarak da adlandırılmaktadır. Platt'ın (1973) örneğı konuyu anlamada yardımcı olabilir:

Kentler arası çift yönlü bir yolda ilerleyen kamyonlardan birinin üzerinden bir şilte yolun tam ortasına düşer ve trafiğın sıkışmasına neden olur. Gelip geçen araçlar şiltenin etrafından dolaşıp yollarına devam etmektedirler. Diğerleri ise daralmış yolda öndekilerin ilerlemesini beklemektedir. Hiçbir sürücünün aklına duraklama esnasında araçtan inerek şilteyi yol kenarına çekmek ve trafiğı rahatlatmak gelmez.¹

Kamusal mal ikilemlerinde açık bir rekabet söz konusu değildir, bireyler ortak çıkar için hiçbir şey yapmayarak işbirliğı yapmazlar. Ortak alan ikilemlerinde ise rekabet açıktır. Bireyler, diğerlerinin zararına olacak bir şey yaparak işbirliğinde bulunmazlar.

¹ Bu tür ikilemlerdeki ortak çıkarı gözetmeme davranışı, bir yönüyle toplumsal kanıt ilkesini çağrıştırmaktadır. İleriki tartışmalarda bu konuya tekrar dönülecektir.

1.2.2.2. Ortak Alan İkilemleri (Toplumsal Tuzak)

Ortak havuz ikilemleri ya da kaynak yönetimi ikilemleri olarak da adlandırılan ortak alan ikilemleri, bireylerin, bütün grup üyelerinin yararlandığı ortak bir havuzdan yararlandıkları durumları içerir: Açık denizde balık avlama, petrol rezervlerinden ham petrol çıkarma ya da açık otlaklarda sığır otlatma bu türden toplumsal ikilem örnekleridir. Böyle durumlarda birey, ortak havuzdan yararlanabileceğini göz önünde bulundurur. Maliyetler ise bütün grup tarafından karşılanır (mal kaybı, ortak alanların aşırı kullanımı, ortak havuzun kaybedilmesi, doğal varlıkların tüketilmesi, vb.) (Schroeder ve ark., 2003).

Herkes işbirliğini seçerse herkes kazanır ancak bireylerin bu yolla kazanç elde edebilmeleri için birbirlerine karşı güven duymaları oldukça önemlidir (Rothstein, 2005). Platt (1973), toplumsal tuzakları, insanların, örgütlerin ya da toplumların sonradan kötü ya da ölümcül olduğunu ve geri dönüşünün olmadığını anlayacakları bir yolda ya da ilişkide sıkışmaları olarak tanımlamaktadır. Brechner (1977) ise toplumsal tuzakları, grup içindeki bireylerin kendi yararları için bir anlamda gruba zarar verdikleri, otlakların aşırı kullanımı, nüfus patlaması ve türlerin nesillerinin tükenmesi gibi durumlar olarak tanımlamaktadır.

Toplumsal ikilemlerin klasik bir örneği olan “ortak alan trajedisi”, çevre bilimci Hardin (1968) tarafından betimlenmiştir:

Küçük bir köyde herkesin büyükbaş hayvanlarına ayrılmış bir toprak parçası varmış. Yıllardır bu arazide yetişen çayır 50 ineği doyurmaya yetiyormuş. Her çiftçinin birer ineği varmış. Bir gün çiftçilerden biri süt üretimini arttırmak için bencilce bir kararla bir inek daha almış. Bunu gören diğer çiftçiler de ineklerini ikilemişler. Daha sonra çiftçiler bencilliklerinin ve yarışmacılıklarının bedelini ağır ödemişler. Çayır çok sayıdaki inek için yeterli değilmiş ve kısa sürede yok olmuş. Bütün inekler de açlıktan ölmüş. Çiftçiler kısa dönemli çıkarları için ortak bir felakete neden olmuşlar.

Bu çalışmada ortak alan ikilemleri, bireysel çıkarı gözeterek ortak çıkara zarar verme anlamında, kamusal mal ikilemleri ise yine bireysel çıkarı gözetip ortak çıkara katkı sağlamama anlamında kullanılmıştır. Diğer bir deyişle ortak alan ikilemlerinde birey, etkin bir biçimde ortak olandan en yüksek kazancı sağlamaya çalışarak ortak çıkara zarar verirken, bir kamusal mal ikileminde birey, edilgen bir biçimde ortak olanın yok olmasına engel olmayarak, kendinden bir şeyler vermeyerek ortak çıkara zarar vermektedir. Aynı durum farklı bakımlardan iki farklı ikilemin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Örneğin, ozon tabakası bir kamu malı olarak düşünülebilir. Ozon tabakasındaki delik için birçok devlet yüklü paralar ödeyerek araştırmalar yapmış ve bir miktar da olsa deliğin küçülmesine katkıda bulunmuşlardır. Diğer devletlerse hiçbir yardımda bulunmamalarına karşın sadece bundan yararlanmışlardır. Bu örnekte yardım etmeyen diğer devletler bedavacıdır (free rider) ve bu durum bir kamusal mal ikilemidir. Ozon tabakasındaki deliğe karşın devletlerin kısa dönemli çıkarları için fabrikalarından atmosfere zehirli gazlar yaymaya devam etmeleri ise bir ortak alan ikilemine işaret etmektedir. Aynı durum için bu iki ikilem sınıflandırmasının da kullanılabileceği görülmektedir. Bu nedenle bu araştırmada daha özgül bir sınıflandırma tercih edilmiştir².

² Bu sınıflama ekolojik ikilemler başlığında irdelenecektir.

Buraya kadar, insanların bazı durumlarda işbirliği yaparak ortak bir çıkar sağlama ile yarışmayı tercih ederek bireysel çıkarları için çalışma arasında kaldıkları durumlardan söz edilmiştir. Böyle durumlarda akılcı olan, insanların kendileri için en kârlı olan seçeneği tercih etmeleridir. Ancak, insanlar her zaman çıkarları doğrultusunda hareket etmemektedirler. Bazı durumlarda çıkarlarına ters düşse de yarışma eğilimi göstermektedirler. İnsanların böyle durumlarda tercihlerini belirleyen nedir? Bu noktada devreye sosyal psikoloji girmektedir. Sosyal psikoloji, diğer alanlardan farklı olarak en iyi stratejinin ne olduğuyla değil, insanlarda yarışmacılığı etkileyen etmenlerin neler olduğuyla ilgilenmektedir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1993).

1.2.3. Toplumsal İkilemlerde Tercihlerin Belirleyicileri

Araştırmacılar (Kollock, 1998; Messick ve Brewer, 1983) toplumsal ikilemlerde işbirliğine (toplumsal ikilemlerin çözümüne) ya da yarışmacılığa yol açan etmenleri iki başlık altında değerlendirmektedirler. Bunlar: Yapısal-stratejik ve bireysel etmenlerdir.

1.2.3.1. Yapısal-Stratejik Etmenler

Toplumsal ikilemlerde yarışmacılık ya da işbirliği tercihleri, bazı durumsal değişkenlerden etkilenebilmektedir. Bu değişkenlerin ortamda bulunup bulunmaması toplumsal ikilemlerde tercihlerin yönünü belirlemektedir. Başlıca yapısal etmenler,

iletişim, grup büyüklüğü, zendiriciler, yaptırımlar, beklentiler, karşılıklılık ve bağlanma olarak sınıflandırılmaktadır. Burada, bu araştırmanın değişkenlerinden biri olan toplumsal değer yönelimi üzerine daha fazla durulacaktır. Ancak araştırmadaki diğer değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla diğer etmenler de ele alınacaktır.

1.2.3.1.1. İletişim

Bir toplumsal ikilem durumunda bireylerin karşılıklı konuşmalarına izin verildiğinde iletişim anlamlı derecede artmaktadır (Dawes, McTavish, ve Shaklee, 1977; Liebrand, 1984; Kerr, Garst, Lewandowski ve Harris, 1997). Messick ve Brewer (1983) iletişimin işbirliği olasılığını, hiç değilse dört farklı yoldan arttırdığını ne sürmektedirler. Bunlardan ilki olan ikilem üzerine tartışma, gruptaki diğerlerinin tercih edecekleri seçimleri söylemelerini sağlar ve dolayısıyla grup normlarının baskısıyla bireyler grup çıkarı üzerine odaklanmaya yönlenirler. İkinci olarak bireylerin konuşması birbirlerine sözler vererek bir güven ortamı içersinde anlaşmaya varmalarına yol açabilmektedir. Üçüncüsü ahlaki bir karar için olanak sağlamaktadır. Son olarak iletişim, grup kimliğini pekiştirmekte ya da bir grup kimliği yaratabilmektedir.

İletişimin grup kimliği yaratmasıyla ilgili bir çalışmada Kerr ve Kaufman-Gilliland (1994), kamusal ikilem üzerinde bir tartışmanın grup duygusu yarattığını göstermelerine karşın, bu duygunun çok az işbirliğine yol açtığını da gözlemlediklerini dile getirmişlerdir. Diğer taraftan verilen sözlerin, daha sonra,

iletişim kesildiğinde bile tutulduğu ve işbirliğini arttırdığı saptanmıştır (Kerr ve ark., 1997). Bu iki araştırmanın sonuç ve tartışmaları, grup normlarının olmasa bile kişisel normların iletişim sağlama yoluyla oluşturulmasının işbirliğini arttırdığını önermektedir.

İletişimin işbirliğini arttırmasının bir nedeni yanlış anlaşılmaları önlemesidir. Kelley ve Stahelski (1970) bir tutuklunun ıkmazı deneyinde oyuncuların karşı tarafın hamlesini bilmesinin ne kadar zor olduğunu göstermişlerdir. Diğer bir deneyde özellikle yarışmacı seçimlerde beklentilerin sonuçlarla ne kadar tutarsız olabileceği gösterilmiştir (Kanouse ve Wiest, 1967). Bu durum oyuncuların ortaklarını yanlış anlamalarına, işbirliği yapma niyetinde olsa bile onu yarışmacı olarak algılamalarına yol açabilmektedir.

Dawes ve arkadaşları (1977), karşılıklı iletişimin insancıl duyguları güçlendirdiğinden iletişimi arttırabildiğini ne sürmüşlerdir. Diğer taraftan empatinin değişimlendiği çalışmalarda empati düzeyi düşük kadın deneklerin empati düzeyi yüksek kadınlardan daha çok yarışmacı tercihler yaptıkları gösterilmiştir (Batson ve Moran, 1999; Batson ve Ahmad, 2001). Bu doğrultuda, iletişimin bireylerin empati kurmalarına olanak sağlayarak yarışmacı eğilimleri azalttığı söylenebilir.

İletişimin niteliği üzerine yapılan araştırmalarda iletişimin işbirliğini arttırdığı görülmekle birlikte yüz yüze iletişimin videodan ya da yalnızca sesli iletişimden çok da farklı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Jensen, Farnham, Drueker ve Kollock,

2000; Bos, Gergle, Olson, ve Olson, 2001; Bos, Olson, Gergle, Olson ve Wright, 2002).

Toplumsal ikilem araştırmalarında üzerinde en çok durulan ikinci etmen, grup büyüklüğüdür.

1.2.3.1.2. Grup Büyüklüğü

Toplumsal ikilem araştırmalarında grup büyüklüğü arttıkça işbirliğinin azaldığı gözlenmiştir (Hamburger, Fox, ve Guyer, 1975; Bonacich, Shure, Kahan ve Meeker, 1976; Fox ve Guyer, 1977). Brewer ve Kramer'in (1986) bir çalışmasında ortak alan ikileminde grup büyüklüğünün bir etkisi görülmemiş ancak kamusal mal ikileminde büyük gruptakiler küçük gruptakilerden daha fazla yarışmacı davranış göstermişlerdir. Diğer taraftan grup büyüklüğünün işbirliği üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar da vardır (Oskamp ve Perlman, 1965).

Grup büyüklüğünün işbirliğini azaltmasının en önemli nedeni grubun büyümesiyle üyelerinin tanınabilirliklerinin azalmasıdır (Fox ve Guyer, 1977; 1978). Kimlik belirsizliğinin, diğerlerine karşı duyarlılığı ve sorumluluk duygusunu azaltması, bireyleri yarışmacı tercihlere yöneltmektedir (Hamburger, Fox ve Guyer, 1975). İnsanlar, büyük gruplarda kendilerini daha az etkili, daha az tanınabilir ve grubun iyiliğinden daha az sorumlu hissetmektedirler. Ayrıca büyük gruplarda küçüklere oranla daha az tehdit algılamaktadırlar (Liebrand, 1984).

Kelley ve Stahelski'ye (1970) göre grup büyüklüğü arttıkça işbirliğinin azalmasının nedeni yarışmacıların sayısının artması ve iletişim eksikliğidir. Her grupta hiç değilse bir kişi işbirliğinde bulunmayı reddetmektedir ve grup büyüdükçe bu uyumsuzların sayısı da artmakta dolayısıyla işbirliği zorlaşmaktadır. Diğer taraftan, grup büyüdükçe insanların bütün grupla iletişim olasılıkları azalmakta ve iletişimle grup büyüklüğü arasındaki olumsuz ilişki, işbirliğini azaltmaktadır. Bornstein, Budescu ve Zamir (1997) ise grup büyüklüğünün yol açtığı iletişim eksikliğinin örgütlenme sorunları doğurduğunu ve işbirliği yönünde ortak bir karar vermenin zorlaştığını öne sürmektedirler.

Bonacich, Shure, Kahan ve Meeker'in (1976) açıklamasına göre ise, grup büyüklüğüne bağlı olarak farklılaşan ödül miktarlarının bir fark çıkmasına yol açtığı yönündedir. Onlara göre grup büyüdükçe, yarışmacılıkla elde edilebilecek ödüllerin miktarı da artmakta dolayısıyla yarışmacılık da artmaktadır.

1.2.3.1.3. Özendiriciler

Edimsel koşullanma ilkelerinin yarışmaya karşı işbirliği oyunlarında da geçerli olduğu söylenebilir. Araştırmalarda deneklerin işbirliği yönündeki seçimleri ödüllendirildiğinde ve yarışmacı seçimleri cezalandırıldığında işbirliğinin arttığı görülmüştür (Bonacich ve ark., 1976; Eek, Loukopoulos, Fujii ve Garling, 2002; Wilson, 1971).

Kazancın gerçek para olduğu deneylerde, denekler puanlar için yarışılmalarda olduğundan daha fazla işbirliğı yapma eğilimindedirler (Gallo ve McClintock, 1965). Ancak bazı araştırmalar farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Gumpert, Deutsch ve Kleinke (1970; akt. Freedman, Sears ve Carlsmith, 1993), gerçek para kullandıkları bir tutuklunun çıkmazı deneyinde sanal para kullandıkları durumlarda olduğundan daha fazla yarışmacılık gözlemişlerdir. Freedman ve arkadaşları (1993) bu çelişkili bulguları kazanılabilecek potansiyel para miktarının artmasına bağlamaktadırlar. Onlara göre daha büyük özendiriciler, bazı insanların daha yarışmacı davranmalarına yol açarken, bazılarının da daha fazla işbirliğı yapmalarına neden olmaktadır.

Toplumsal ikilem araştırmaları büyük ölçüde toplumsal ikilemlerin çözümüne yani işbirliğinin nasıl arttırılabileceğı üzerine odaklandıklarından yaptırımların bu yönde sağladığı ya da sağlayabileceğı yararlar, araştırmalarda daha büyük bir ölçekte yer bulmuştur.

1.2.3.1.4. Yaptırımlar

Deutsch (1961) bir deneyde bir kamyonla yük taşıma oyunu düzenlemesi kullanmıştır. Anımsanacağı gibi, bu oyunda iki oyuncu bir yerden bir yere olabildiğince çok yük taşıyacaktı. Her oyuncunun kendine özgü bir yolu, bir de her ikisinin de kullanabileceğı çok daha kestirme bir yol vardır. İşbirliğı yaparak bu kestirme yolu kullanmaları her ikisinin de kazancını arttıracaktır. Oyunda üç farklı koşulda algılanan tehdit değişimlenmiştir. Deneyin birinci koşulunda (iki taraflı tehdit) her iki denegin de kestirme yoldaki kendi kapısını kontrol etme hakkı varken

ikinci koşulda sadece oyuncu A'nın kontrol edebildiği bir kapısı vardır, B'ninse yoktur (tek taraflı tehdit). Üçüncü koşulda ise her ikisinin de kontrol edebildikleri kapıları yoktur (tehdit yok). Deneyin sonunda en yüksek işbirliği tehditsiz koşulda, en düşük işbirliği ise çift taraflı tehdit koşulunda ortaya çıkmıştır. Ancak yarışma için ceza tehdidinin yaptırım olarak değerlendirilmesi en azından günlük yaşam için daha farklı olacaktır. Örneğin, çevreyi kirlettiğimiz için zaten sonuçlarıyla cezalandırılıyoruz ancak bazı durumlarda çevreyi kirlettiğimiz için yasal yaptırımlarla da tehdit ediliyoruz.

Gerçek yaşamdaki durumlara daha yakın bir deneyde Morrison ve arkadaşları (1971), deneklerini bir tutuklunun çıkmazı deneyine sokmuşlardır. İki kişilik gruplar halinde deneye alınan deneklerden her denemede önlerindeki bir paneldeki kırmızı ya da siyah düğmelerden birine basmaları istenmiştir. Diğer oyuncu ve puanlama sistemi hakkında bilgilendirilen deneklerin ikisi de kırmızıya basarlarsa hiç biri puan alamamakta, her ikisi de siyaha basarsa birer puan almakta ve biri siyaha diğeri kırmızıya basarsa kırmızıya basan iki puan almakta, siyaha basan bir puan kaybetmektedir. Deneyin ikinci koşulunda deneklerin panellerine birer elektroşok düğmesi eklenmiş ve istedikleri zaman karşılarındakine elektrik şoku vermeleri sağlanmıştır. Sonuçta deneklerin ceza verebildikleri koşulda yarışmacılığın azaldığı, ceza ile birlikte uyarı verebildikleri koşulla her ikisini de veremedikleri birinci koşul arasındaysa yarışmacılık açısından bir fark gözlenmemiştir.

Dawes (1980) ve Kollock (1998)'un da belirttiği gibi çok kişili toplumsal ikilemlerde karşımızdakinin kazancını kontrol etmemiz ve davranışını biçimlendirme

olanağımız yoktur ancak işbirliğinde bulunanlar ödüllendirildiğinde ya da yarışmacılar cezalandırıldığında işbirliği arttırılabilir. Çok kişili toplumsal ikilemler üzerine yapılan deneysel çalışmalarda oyuncuların yarışmacıları cezalandırabildikleri koşullarda işbirliğinin arttığı görülmektedir (Caldwell, 1976; Komorita, 1987).

Loukopoulos, Eek, Garling ve Fujii'ye (2006) göre yaptırım sisteminin bir diğer özelliği taşıma etkisidir (*spill-over effect*). Buna göre grup içerisinde bazıları işbirliği yapmadıkları için cezalandırıldıklarında, cezalandırılmayanlarda da işbirliği yönünde seçimler artmaktadır. Bireyler ceza ve yarışmacılığı birlikte düşündüklerinde yarışmacılık azalmaktadır. Olumsuz düşüncelerin yarışmacılığa eşlik etmesi, bir başka araştırmada tartışılmış ve yarışmacılıkla birlikte verilen olumsuz sıfatların ve işbirliği ile birlikte verilen olumlu sıfatların işbirliğini arttırdığı görülmüştür (Hertel ve Fiedler, 1998).

Ceza sistemi özgürlükleri kısıtlayıcıdır ancak Hardin'in (1968) de belirttiği gibi toplumsal ikilemlerin çözümü ancak özgürlükten özveride bulunularak gerçekleştirilebilir³. Yerel ve küresel çevre koruma yasaları bu amaçla çıkarılmış olsa da yeterince başarılı olamamaları, yarışmacılığı etkileyen etmenlerin birden fazla olmasına bağlanabilir. Yerel hükümetlerin ve küresel örgütlerin izleyecekleri politikalarda ve uygulayacakları yaptırımlarda sözü edilen sosyal psikolojik değişkenleri birlikte değerlendirmeleri toplumsal ikilemlerin çözümünde yararlı bir adımdır.

³ Bu konu üzerindeki tartışmaya ekolojik ikilemler başlığında tekrar dönülecektir.

1.2.3.1.5. Beklentiler, Karşılıklılık ve Bağlanma

Karşılıklılık ilkesine göre insanlar kendilerine verilenleri ya da onlar için yapılanı aynı türden bir karşılıkla ödemek zorunda olduklarını düşünürler (Cialdini, 2001). Aynı kural tehditler için de geçerlidir. Tehdit edilen bireyler, tehdit edene benzer türden bir tehditle yanıt verme eğilimindedirler (Deutsch, 1961). Bu duruma “misilleme” adı verilmektedir. Karşılıklılık ilkesi uyarınca insanlar, işbirliği yaparak bencil çıkarlarını bir tarafa bırakırlarsa, diğerleri de benzer biçimde davranma eğiliminde olurlar. Kendi çıkarları için yarışmacılığı tercih ederlerse diğerleri de yarışmacı davranma eğilimi gösterirler (Kerr ve Kaufman-Gilliland, 1994). Bu durum, birçok defa aynı ya da benzer kişilerle karşılaşılan, yani tekrarlanan toplumsal ikilem durumları için geçerlidir. Tekrarlanan tutuklunun çıkmazı denemelerinde (bir seride) işbirliği daha büyük bir olasılıktır, çünkü bir sonraki karşılaşmada, önceki denemede kazanılan deneyimle ödüllendirme ve cezalandırma edimleri mümkün olacaktır (Heus, 2000). Diğer bir deyişle, önceki denemede ortağın davranışını gören oyuncu, o davranışa göre yarışmacı davranıp ortağını cezalandırabilir ya da işbirliğinde bulunup onu ödüllendirebilir. Kısasa kısas (*tit for tat*) söz konusudur.

Kısasa kısasın özelliklerinden biri karşılıklılık ilkesine işaret etmektedir. Bir kısasa kısas durumu tahrik edicidir ve böyle bir durumda diğer kişi işbirliğinde bulunmazsa anında misilleme yapılır. İkinci özelliği bağışlayıcılıktır. Yarışmacı seçimlerden sonra işbirliği tercih edildiğinde karşılığı verilir. Bireyler karşılıklılık ilkesi uyarınca karşılarındakinin işbirliği tercihlerine işbirliği ile karşılık

vermektedirler. Ortaklarının önceki yarışmacı tercihlerini bağışlayabilmektedirler. Karşılarındakilerin bir sonraki işbirliği yapmama süresi arttığında ise bağışlama oranı da azalmaktadır (Komorita, Hilty, ve Parks, 1991).

Kısasa kısas durumları belirsizlikleri barındırmak zorundadır (Bendor, Kramer ve Stout, 1991). Toplumsal hızlandırma ilkesine göre bu belirsizlik, bireylerin diğerlerinin davranışlarından yola çıkarak tercihlerde bulunmalarına yol açabilmektedir. O halde bireylerin hangi tercihte bulunacaklarına karar veremedikleri yani davranışlarının sonuçlarının belirsiz olduğu bir durumda kısasa kısası kullanmalarının nedeni, belirsizliği gidermek için toplumsal hızlandırma ilkesinin devreye girmesi olabilir. Tek kişili ve çok kişili toplumsal ikilemlerde bireyin kendi davranışı ile ortağının davranışından beklentisi arasındaki olumlu ilişkinin araştırmalardaki en tutarlı sonuçlardan biri olması (Dawes, 1980; Yamagishi ve Kiyonari, 1997) da bu bağlamda belirsizliği giderme isteğiyle açıklanabilir. Bununla birlikte, belirsizliği ortadan kaldırmak için diğerini referans almak, önceki hamleler açıkça görüldüğünden, yineleyen toplumsal ikilem durumları için görece daha kolay olabilir.

Tekrarlanan bütün toplumsal ikilem denemelerinde karşılıklılık ilkesinin geçerli olduğu söylenemez. Bireyleri belirli bir doğrultuda davranmaya iten bağlanma ilkelerinden de söz etmek mümkündür. Au ve Komorita (2002), bir tutuklunun çıkmazı deneyinde bireylerin ilk seçtikleri stratejilerin daha sonraki işbirliği ya da yarışmacılık stratejilerini anlamlı ölçüde değiştirdiğini ortaya koymuşlardır. İlk seçimleri işbirliği olan denekler daha sonraki stratejilerinde de

işbirliğinde bulunmaya devam etmektedirler. İlk tercihlerine bağlanmakta ve daha sonraki seçimlerinde bu stratejiyi yani işbirliği stratejisini kullanmaktadırlar. Bireylerin izleyecekleri stratejileri belirlemelerinde karşılarındaki bireylerden beklentileri ve onların davranışlarının etkisi ancak bazı durumlar için geçerli olmaktadır. Bazı durumlarda bağlanma ilkesi geçerliyken bazılarında karşılıklılık ilkesi geçerlidir. Bu farklılık, ikilemin yapısıyla açıklanabileceği gibi, bireysel farklılıklarla, özellikle *toplumsal değer yönelimi*yle de açıklanabilir.

Özetle, toplumsal ikilemlerde belirsizlik durumları, diğerinin davranışının ne olacağını kestirmeye ve ona göre davranmaya yol açmaktadır. Ancak beklentiler, diğerinin davranışıyla uyuşmazsa karşılıklılık ilkesi devreye girer ve misilleme yapılır ya da sonraki tercihlere bağlı olarak önceleri yarışmacı olan birey bağışlanır ve karşılıklı işbirliği dengesi kurulur. Diğer taraftan toplumsal ikilemin yapısına ya da bireysel farklılıklara bağlı olarak belirsizlik durumu, bilişsel tutarlılık ilkeleri çerçevesinde ilk tercihlere bağlanmaya da yol açabilir.

İşbirliğinde bulunmama, karşı tarafı yanlış anlamaktan ya da ona güven duymamaktan kaynaklanmayabilir. Alcock ve Mansell (1977), bir açmaz deneyinde deneklerini işbirliği eğilimi olanlar ve olmayanlar olarak iki gruba ayırmışlardır. Bunun için deneyden önce deneklere çıkmaz hakkında bilgi verilmiş ve böyle bir durumda ne yapacakları sorulmuştur. Önceden işbirliği yapacaklarını bildiren denekler beklentilerine uygun olarak işbirliğinde bulunmuşlar, işbirliği yapmayacaklarını bildiren deneklerse işbirliğinde bulunmamışlardır. Deneyin ikinci bölümünde denekler, diğer denekler hakkında yanlış bilgilendirilmişlerdir.

Karşılarındakilerin işbirliğinde bulunacaklarının söylendiği bu bölümde önceden işbirliğinde bulunacağını söyleyen deneklerin işbirliğinde bulunma oranları artarken önceden işbirliğinde bulunmayacağını bildiren deneklerin tercihlerinde bir farka rastlanmamıştır. Yarışmacılığın, beklenti, karşılıklılık ve bağlanma ilkelerinin bir sonucu olmasından çok bir kişilik değeri olarak görüldüğü bu deney, üçlü grup denencesi⁴ adıyla bilinen denenceyi doğrulamaktadır. Bu denenceye göre yarışmacılar diğerlerini de yarışmacı olarak görme eğilimindeyken işbirliği yönelimliler karşılarındakinden daha çeşitli güdüler beklemektedirler (Kelley ve Stahelski, 1970). Toplumsal ikilemlerde bireysel değişkenlerin etkilerini ön plana çıkaran benzeri araştırmalar bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

1.2.3.2. Bireysel Etmenler

Bireysel farklılıklar toplumsal ikilemlerde durumsal yorumları ve davranışları etkilemektedir. Öncü çalışmalarda ihmal edilse de (Pruitt ve Kimmel, 1977) yakın dönemde bireysel etmenlere ilgi artmıştır. Toplumsal ikilemleri etkileyen başlıca bireysel etmenler, cinsiyet (örn., Cadsby ve Maynes, 1998; Kurzban ve Houser, 2001), yakınlık (örn., Oskamp ve Perlman, 1965), grup kimliği (örn., Dawes ve Messick, 2000; Kramer ve Brewer, 1984), kişilik özellikleri (örn., Knight, 1982) ve toplumsal değer yönelimi (örn., McClintock, 1974; Utz, 2004; Van Lange ve Kuhlman, 1994) olarak sıralanabilir.

⁴ Üçlü grup denencesi ve denencenin doğruluğuna ilişkin tartışmalar toplumsal değer yönelimi bölümünde ele alınacaktır.

1.2.3.2.1. Cinsiyet

Toplumsal ikilem durumlarında kadınların daha fazla işbirliği yaptığı yönünde sonuçlara (Cadsby ve Maynes, 1998, Dawes, McTavish ve Shaklee, 1977) ulaşıldığı gibi tersine erkeklerin daha fazla işbirliği yaptığı sonucuna (Brown-Kruse ve Hummels, 1993; Kurzban ve Houser, 2001) varanlar da bulunmaktadır. Ancak araştırmaların çoğunluğu yarışmacılık ve işbirliği açısından toplumsal ikilem araştırmalarında herhangi bir cinsiyet farkının olmadığını göstermiştir (Cadsby ve Maynes, 1998; Caldwell, 1976; Kanouse ve Wiest, 1967; Sell, 1997; Rapoport ve Chammah, 1965).

Stockard, Van de Cragt ve Dodge (1988), kadınları işbirliğine erkeklerden biraz daha fazla eğilimli bulan bir çalışmalarında, cinsiyet farklılıkları bulan araştırmaların abartılı ve yanlı davrandıklarını ileri sürmüşlerdir. Aynı çalışmada kadınlar, yarışmacı davranıp davranmamalarına bağlı olmaksızın kendilerini erkeklerden daha ilkeli ve özgeci olarak değerlendirmişlerdir. Cadsby ve Maynes (1998) ise bir kamusal mal ikileminde erkeklerin bağışta bulunmada kadınlardan daha cömert olmadıklarını gösterdikleri bir çalışmada, kadınların, dengeyi kurmak için birbirlerini anlamada ve buna göre tepki vermede daha başarılı olduklarını öne sürmektedirler.

Simpson'a (2003) göre yapılan çalışmalarda cinsiyet farklılıkları bulunamamasının nedeni, oynanan oyunların genelde tutuklunun çıkmazı ya da bunun kamusal çeşitlemelerine dayanan oyunlar olmalarıdır. Bu tür oyunlar hırs ve

korkuyu içermektedir. Hem kadınlar hem de erkekler böyle duygulara güçlü tepkiler verirler ve böyle davranmaları normaldir. Simpson'un araştırmasında erkekler hırs içeren toplumsal ikilemlerde kadınlardan daha az işbirliği yapmışlardır. Simpson'un çalışmasından yola çıkan Kuwabara (2005) kadınların sadece korktukları için değil, hırsın korktukları için yarışmacı davrandıklarını göstermiştir. Diğer taraftan daha önce yapılan bazı çalışmalarda (Liebrand, Wilke, Vogel ve Wolters 1986; Van Lange, Liebrand ve Kuhlman, 1990) hırs ve korku duygularının işbirliği davranışını eşit düzeyde etkilediği görülmüştür.

Görüldüğü üzere kadın ve erkekler arasında işbirliği ya da yarışma yönünde tercihlerde bulunurken duruma bağlı motivasyonel farklılıklar olsa da cinsiyetin toplumsal ikilemlerde belirleyici bir rol oynamadığı söylenebilir.

1.2.3.2.2. Yakınlık

Arkadaşlar arasındaki yarışmacılığa karşı işbirliği durumlarına bakılan araştırmalardan tutarsız sonuçlar alınmıştır (Oskamp ve Perlman, 1965, 1966). Arkadaşlar kendi aralarında bazen işbirliği yapmakta bazen de yarışmacı davranmaktadırlar. Parise, Kiesler, Sproull ve Waters (1996), birinden hoşlanmakla onunla işbirliği yapma arasında bir ilişki bulmazlarken, birbirine saygı ile işbirliği arasında olumlu bir ilişki bulmuşlardır.

Kültürlerarası bir çalışmada Amerikalı ve Çinli deneklere yabancılarla ve arkadaşlarıyla birlikte iki ayrı koşulda tutuklunun çıkmazı oyunu oynatılmıştır

(Wong ve Hong, 2005). Koşullardan birinde oyuna başlamadan önce deneklere kendi kültürlerine ait semboller gösterilmiştir. Böylece kültürel şemaları etkinleştirilmiştir. Oyun öncesi kültürel sembollerin gösterildiği bireylerde ve arkadaşlarıyla oynayan bireylerde işbirliğinin arttığı, yabancılarla oynayanlarda ise işbirliğinin azaldığı görülmüştür. Bu araştırma bulgularından yola çıkarak arkadaşlarıyla ortak bağları etkinleştirilen bireylerin işbirliği yapmaya daha eğilimli oldukları söylenebilir. Toplumsal ikilem durumlarında ortak bağların güçlü bir şekilde hissedildiği grup kimliği, diğer bir bireysel etmendir.

1.2.3.2.3. Grup Kimliği

Toplumsal ikilemlerde bir grupla özdeşleşme işbirliğini arttırmaktadır (Ando, 1999; Dawes ve Messick, 2000; Messick ve Brewer, 1983).

Kramer ve Brewer (1984), bir dizi deneyde iç grupla özdeşleşmenin ortak alan ikileminde işbirliğine yol açıp açmadığına bakmışlardır. Deneklerinin bir kısmında ortak kimlik duygusu etkinleştirilirken diğerlerinin kendilerini ayrı grupların üyeleriymiş gibi düşünmeleri sağlanmıştır. Ortak kimlik duygusu etkinleştirilen grubun ortak kaynak havuzunu kullanırken diğer deneklere göre anlamlı derecede daha az kullandıkları, kendilerini sınırlandırdıkları görülmüştür. Daha sonraki iki deneyde çıkarların da ortak olması ve bir dış grubun varlığı koşullarında işbirliğinin yine arttığı gösterilmiştir.

Messick ve Brewer (1983), grup kimliğine sahip bireylerin grup içinde neden daha fazla işbirliğinde bulunduklarını, grup içinde uyma yönünde güçlü bir baskı hissetmelerine, normatif baskıların grup içinde daha yoğun hissedilmesine, grup üyelerinin birbirlerine daha fazla güvenmelerine ve grup içinde kendi davranışlarının sonuçlarına ilişkin algılanan etkililiğin yüksek olmasına bağlamaktadırlar.

Grup kimliği etkinleşen bireylerin işbirliğinde bulunma olasılıklarının artması, basitçe karşılıklı bağıllık ilkesiyle de açıklanabilir. Utz (2004), bir toplumsal ikilemde, karşılıklı bağıllığa karşı bağımsızlık öz-yorumlamalarının hazır bulunma etkisi ile geçici olarak etkinleştirilmesinin işbirliği davranışı üzerinde bir etkisi olup olmadığını test etmiştir. Karşılıklı bağıllığın etkinleştirildiği gruptakilerin bağımsızlığın etkinleştirildiği gruptakilere oranla daha çok işbirliğinde bulundukları görülmüştür.

Bununla birlikte bireylerin tercihlerinde kişisel özellikleri de etkili olabilir. Bireylerin ait olma ihtiyaçları nedeniyle bir grup içinde bulunmaları, işbirliği davranışının grupta birlikte olmaya yüklenmesine yol açıyor olabilir. Örneğin ait olma ihtiyacı yüksek olan bireyler daha çok grup yönelimli ve ortak çıkar yönünde davranma eğilimindeyken, ait olma ihtiyacı düşük olanlar, daha çok kendi çıkarlarını gözetmektedirler (De Cremer ve Leonardelli, 2003).

Sosyal kimlik kuramının öngördüğü gibi ikilem deneylerinde iç grup içinde dış grup içinde olduğundan daha fazla işbirliği yapılmaktadır (Ando, 1999). Diğer taraftan dış grupta girilen etkileşimlerde de yarışmacılığın arttığı görülmektedir

(Şerif ve Şerif, 1996). İnsanlar bireysel olarak etkileştiklerinde, bir gruba dâhil olup başka bir gruba etkileştikleri duruma oranla işbirliğine daha eğilimli olmaktadır. Gruplar arasında ise bireyler arasında olduğundan daha fazla yarışmacılık gözlenmektedir (Bornstein, Budescu, ve Zamir, 1997).

1.2.3.2.4. Kişilik Özellikleri

Bazı kişilik özelliklerinin yarışma ya da işbirliği davranışını etkilediği söylenebilir. Birçok çalışma yüksek izlenim ayarlamacılarının düşük izlenim ayarlamacılarından daha fazla işbirliğinde bulunduklarını göstermiştir (Boone, De Brabander ve van Witteloostuijn, 1999; De Cremer, Snyder, ve Dewitte, 2001). De Cremer, Snyder, ve Dewitte (2001), güçlü güven duygusunun, hissedilen sorumluluğun ve yüksek izlenim ayarlamacılığının, kamusal mal ikilemlerinde daha fazla bağışta bulunmaya yol açtığını ortaya çıkarmıştır. Boone ve arkadaşları ise yüksek izlenim ayarlamacılığına ek olarak içten denetimlilerde ve yeni heyecan arama düzeyleri yüksek olanlarda işbirliği eğiliminin daha yüksek olduğuna işaret etmektedirler.

Bazı demografik değişkenler üzerinde çalışan Knight (1982), yaşla ve gelir düzeyiyle grup kazancını yükseltmek yani işbirliği arasında olumsuz bir ilişki bulmuştur. Buna göre yaş ve gelir düzeyi arttıkça bireyler kendi kazançlarını daha ön planda tutmaktadırlar. Knight, doğum sırasının etkisine de bakmıştır. Doğum sırası yalnızca kızlarda etkili görülürken, ikinci çocuk olarak dünyaya gelen kızlar, daha

fazla yarışmacı seçimler yapmışlar ve daha az işbirliği yapmışlardır; erkeklerde ise doğum sırasına bağlı bir fark bulunmamıştır.

Terhune (1970; akt. Deutsch, 1973), saldırganlık, yetkecilik, baskınlık ihtiyacı, şüphecilik, dogmatiklik, serüvencilik ve makyavelcilik gibi kişilik özelliklerinin yarışmacılığa yol açtığını; eşitlikçilik, dürüstlük, açık fikirlilik ve başarı yönelimlilik gibi özelliklerinse işbirliği eğilimini arttırdığına işaret etmektedir.

1.2.3.2.5. Toplumsal Değer Yönelimi

Buraya kadar gözden geçirilen yarışmaya karşı işbirliği ya da daha genel bir deyişle toplumsal ikilem araştırmalarında gösterildiği üzere karşılıklı etkileşim durumlarında bireylerin, kendi kazançlarını ve diğerlerinin kazançlarını etkileyebilme olasılıkları vardır. Bu olasılıkların farkında olmaları, karar aşamasında belirli toplumsal değerlerin etkinleşmesine yol açmaktadır. Özellikle diğerinin kazancı, yarışma ya da işbirliği tercihleri üzerinde büyük ölçüde etkili görünmektedir. Dawes'in (1980) de belirttiği gibi çok azımız haklı bir gerekçesi olmadıkça bir arkadaşımız 500 dolar alırken 495 dolar almayı kabul eder. Karar verme sürecinde bireylerin ortaklarının kazançlarını dikkate alıp almadıkları, sosyal motivasyon araştırmalarıyla belirlenmeye çalışılmıştır (Kollock, 1998).

Sosyal motivasyonlar, kalıcı bireysel karakteristiklerdir. Yani, bağlama göre ya çok az değişirler ya da hiç değişmezler. Kelley ve Stahelski (1970), dünyada yarışmacı kişilik ve işbirliği yapan kişilik olmak üzere iki tür insan bulunduğunu öne

sürmüşlerdir. Bu iki tür insanın yarışmacı ya da işbirliği eğilimli karakterleri oldukça kalıcıdır ve birbirleriyle etkileşimleri öylesine programlanmıştır ki birbirlerinin karakterlerini ve dünya görüşlerini etkileyemezler.

Bir seçim durumunda, bireylerin, tercihlerinin sonuçlarına ilişkin algıladıkları değer, aynı seçim durumunda olası başka tercihlerin sonuçlarına ilişkin algıladıkları değerlerden daha yüksek olması beklenir (McClintock, 1972). Algılanan değer, bir anlamda tercih edilen seçeneğin seçilip seçilmeyeceğinin belirleyicisidir. McClintock (1972), kendi kazancını, göreceli kazancı, ortak kazancı ya da diğerinin kazancını en üst düzeyde tutmanın temel motivasyonlar olduğunu öne sürmektedir. Bu motivasyonların sırasıyla bireyciliğe, yarışmacılığa, işbirliğine ve özgeciliğe karşılık geldiğini belirtmektedir.

Sosyal motivasyonlar genellikle toplumsal değerler ya da araştırmalarda daha sık kullanılan biçimiyle toplumsal değer yönelimi olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal değer yönelimi, belirli kazanç örüntülerinde bir kişi ve diğerleri için kararlı tercihler olarak tanımlanmaktadır (Messick ve McClintock, 1968). Diğer bir deyişle toplumsal değer yönelimi, bir seçim durumunda bireyin, kendisinin ve diğerlerinin kazançlarını belirlerken tercih ettiği belirli bir ayrımı gözetmesine neden olan kalıcı, bireysel farklılıklardır. Birçok toplumsal değer yönelimi bulunmasına karşın toplumsal ikilem durumlarında yapılan seçimlerin yordayıcısı olarak başlıca üç değer yöneliminden söz edilmektedir (McClintock, 1974; Van Lange, Otten, De Bruin, Joireman, 1997). Messick ve McClintock (1968), yarışmacılık, bireycilik ve işbirliği yönelimli olmak üzere bu üç toplumsal değer yöneliminin işlevselleşme

tanımlarını yapmışlardır. Toplum yanlıları (*prosocials*), hem kendi kazançlarını hem de diğerlerinin kazançlarını en yüksek (örneğin işbirliği), kendileri ve diğerleri arasındaki kazanç farklılıklarını en alt düzeyde tutma eğilimindedirler (örneğin eşitlik). Bireyciler (*individualists*), diğerlerinin kazançlarını ya hiç göz önünde bulundurmuyarak ya da kazançlarına çok az dikkat ederek kendi kazançlarını en üst düzeyde tutma eğilimindedirler. Yarışmacıların da diğerleri üzerindeki görece üstünlüklerine dikkat ederek diğerlerine göre kendi kazançlarını en üst düzeyde tutma eğilimindedirler. Ayrıca McClintock'un (1972) başlıca değer yönelimlerine eklediği diğer bir yönelim de özgeciliktir. Özgecilik, yarışmacılığın tam tersidir ve bireyin kendi kazançları üzerindeki görece üstünlüğünü dikkate alarak diğerlerinin kazançlarını en üst düzeyde tutma eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Diğerinin kazancını en alt seviyede tutmanın amaçlandığı saldırganlık yönelimi ise bir başka temel yönelim olarak öne sürülse de (McClintock, Messick, Kuhlman ve Campos, 1973) araştırmalarda bir kanıt bulunamadığından sonraki araştırmalara dâhil edilmemiştir.

Bireycilik ve yarışmacılık, “kendine yanlı” (*proself*) olmayı gösterirken, işbirliği ve özgecilik, “toplum yanlısı” (*prosocial*) olmaya işaret etmektedir (Kopelman, Weber ve Messick; 2002; Kramer, McClintock ve Messick, 1986; Liebrand, Wilke, Vogel ve Wolters, 1986; Van Lange ve Kuhlman, 1994). Kendine yanlılık ve toplum yanlılığı olarak iki üst grubun oluşturulmasının başlıca nedeni, araştırmalarda alt sınıflarda karşılaştırmak için gruplanabilen katılımcı sayıları arasında büyük farklılıklar bulunmasıdır (Liebrand, Wilke, Vogel ve Wolters, 1986). Bu araştırmada da işbirliği, yarışmacılık ve bireycilik eğilimi olmak üzere başlıca üç

toplumsal değer yönelimini temsil etmek üzere kendine yanlılık ve toplum yanlılığı tanımlamaları kullanılmaktadır.

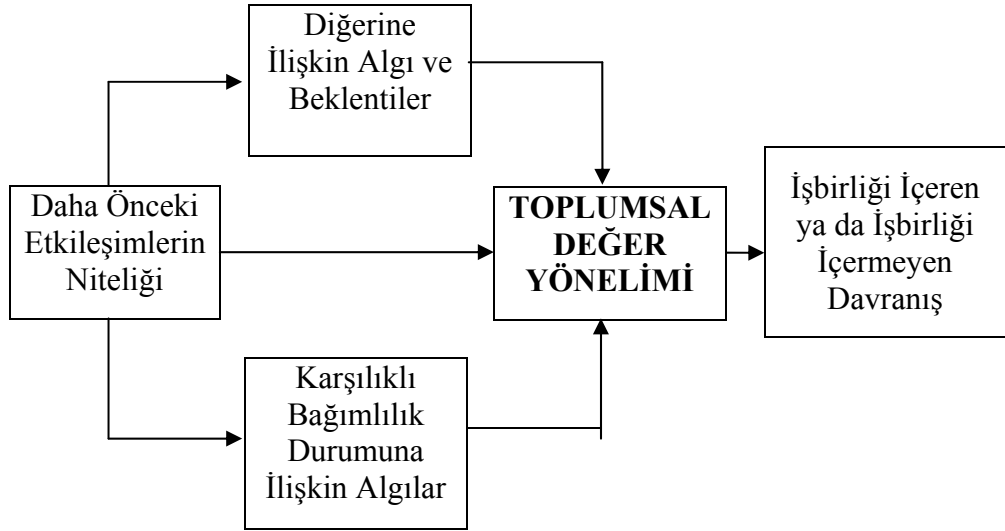
Araştırmacılar (Kuhlman ve Wimberley, 1976; McClintock ve Liebrand, 1988; Utz, 2004; Van Lange ve Kuhlman, 1994), toplumsal değer yöneliminin toplumsal ikilem durumlarının yordayıcısı olduğunu, toplum yanlılarının, toplumsal ikilemlerde işbirliğine eğilimliyken, kendine yanlıların, diğerlerine göre kendi üstün çıkarlarını gözetme, işbirliğinde bulunmama eğiliminde olduklarını belirtmektedirler.

Toplumsal ikilem durumlarında bireylerin tercihlerini etkileyen etmenlerin tartışıldığı önceki sayfalara bir göz atmak, tercihlerde salt bir güdünün egemen olmadığının anlaşılması için yeterli olacaktır. Sadece yapısal öğelerine bakılarak toplumsal ikilem durumlarında bireylerin tercihlerinin daha çok stratejik olduğu söylenebilir. Bir değer yöneliminden söz etmek ise ancak bir strateji geliştirme olanağının bulunmadığı bir durumu gözleyerek mümkün olabilir. Böyle bir durumu gözleyebilmek için Messick ve McClintock (1968), bireylerin strateji geliştirme olasılıklarının oldukça kısıtlandığı bir yapıya sahip ve tercihlerde salt güdülerin belirleyici olduğu söylenebilecek olan “ayrışık oyun” (*decomposed game*) adı verilen bir oyun geliştirmişlerdir. Bu oyunda katılımcılar, bir dizi seçim yaparak bir miktar parayı kendileri ve tanımadıkları birisi arasında paylaştırmaktadırlar. Oyunun tek oturumluk, sıralı olmayan yani tekrarlanmayan bir yapıya sahip olması, oyuncuların stratejik düşünmesini engellemektedir; dolayısıyla yapısal etmenlerden bağımsız olarak salt yönelimi ortaya çıkardığı varsayılmaktadır (Van Lange ve Liebrand, 1991). Oyuncuların oyun ortaklarını tanınamaları da önemlidir, çünkü

McClintock'un (1972) da belirttiği gibi karşısındaki bir akrabası ya da yakın arkadaşı olan bireyler, işbirliği eğilimi gösterirken, karşısındakini düşman olarak gören bireyler, bireyci ya da yarışmacı davranacaklardır. Van Lange, ayrışık oyunu bir kâğıt kalem testi olarak yeniden yapılandırmış ve bu sayede araştırmalarında (Van Lange, Otten, De Bruin, Joireman, 1997; Van Lange, Bekkers, Schuyt ve Van Vugt, 2007) daha geniş örneklem gruplarına ulaşmıştır. Bu araştırmada da Van Lange'nin kâğıt kalem testi aracılığıyla ölçüm alınmıştır (bkz. Ek 1).

Toplumsal değer yönelimi, bağlamdan bağımsız olarak kişilikle bütünleşen bir özellik olsa da ilgili yazından yola çıkılarak toplumsal değer yönelimlerinin kendine özgü bazı bileşenler tarafından belirlendiği söylenebilir. Bu temel etmenler (a) diğerine ilişkin algı ve beklentiler, (b) karşılıklı bağımlılık durumuna ilişkin algılar ve (c) daha önce bulunulan etkileşimlerin niteliği olarak sıralanabilir. Şekil 1.3'te temel bileşenler arasındaki ilişkileri daha iyi açıklayabilmek için ilgili yazından yola çıkılarak oluşturulmuş hipotetik bir model sunulmaktadır. Temelde sosyal öğrenme kuramından yola çıkılarak oluşturulmuş bu model, bu araştırmanın anlaşılmasında yardımcı olabilir. İlgili yazından çıkarılabilecek diğer bir sonuç da toplumsal değer yöneliminin bu hipotetik bileşenlerinin karşılıklı ilişki içerisinde olmalarıdır. Bu nedenle, bileşenler birbirinden tamamen bağımsız olarak düşünülmemelidir. Sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde bir yaklaşımla *daha önceki etkileşimlerin niteliğinin* toplumsal değer yöneliminin temel belirleyicisi olduğu söylenebilir. Hipotetik bir akıl yürütmeyle *daha önceki etkileşimlerin* doğrudan toplumsal değer yönelimini etkileyebilme özelliğine ek olarak *diğerine ilişkin algı ve beklentilerde* ve *karşılıklı bağımlılık durumuna ilişkin algılarda* da etkili olan önemli

bir etken olduğu sonucu çıkarılabilir. Üç bileşenin birlikte ve tek başlarına etkilerinin toplamının, toplumsal değer yönelimini oluşturduğu ve toplumsal değer yöneliminin de işbirliği içeren ya da içermeyen davranışı etkilediği söylenebilir.

Şekil 1.3. Toplumsal değer yöneliminin olası bileşenleri.

(a) Diğerine ilişkin algı ve beklentiler.

Daha önce de belirtildiği gibi karar verme durumlarında karşısındakinin stratejisi, bireyin seçimlerinde büyük rol oynamaktadır (Dawes, 1980; Yamagishi ve Kiyonari, 1997). Diğer bir deyişle birey, ortağının nasıl biri olduğu ve nasıl seçimler yapacağı hakkında kestirimlerde bulunur ve bu kestirimlere bağlı olarak bir seçim yapar. Ancak ortağın kim olduğuna ve nasıl bir strateji izleyeceğine dair herhangi bir ipucunun olmadığı durumlarda (örneğin, ayrışık oyunlarda) birey, kendi toplumsal değer yönelimine bağlı olarak kendine yanlı ya da toplum yanlısı seçimler yapmaktadır (McClintock, 1972; Van Lange ve Liebrand, 1991). Ayrışık oyunda karşısındaki birey hakkında herhangi bir ipucuna sahip olmaması, bireyin

kestirimlerinde, kişiliğine yerleşik bir *diğeri algısı ve beklentisini* temel aldığına işaret etmektedir. Çünkü içinde bulunduğu ortamda (ayrışık oyunda), ortağının nasıl biri olduğu ve nasıl bir strateji izleyeceği konusunda referans alacağı başka herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. O halde yapacağı seçimlerde bireyin toplumsal değer yönelimi, karşı tarafı nasıl algıladığı ile yakından ilişkilidir (McClintock, 1974). Bu doğrultuda toplumsal değer yöneliminin büyük ölçüde *herhangi başka bir kişiye* ilişkin algıyı yansıttığı söylenebilir.

Araştırmacılar arasında bireylerin karşılarındakini nasıl algıladıkları üzerine görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu görüş ayrılıkları, üçlü grup denencesi (*triangle hypothesis*) tartışması altında ele alınabilir. Üçlü grup denencesini destekleyenler (Kelley ve Stahelski, 1970; Schlenker ve Goldman, 1978), diğerini algılamadaki farklılıkların kendine yanlılarda benzeşik bir karşılıklılık gösterdiğini, toplum yanlılarında ise ayrışık, duruma göre farklılaşabilen bir yapı sergilediğini öne sürmektedir. Denenceye katılmayanların (Kuhlman ve Wimberley, 1976; Liebrand, 1984) karşı tezi ise karşılıklılık ilkesine ek olarak başta etkileşimlerin diğer özellikleri olmak üzere bazı yapısal değişkenlerin diğerini algılamada etkili olabileceği üzerine kuruludur.

Kelley ve Stahelski (1970), bireylerin, diğerlerinin toplumsal yönelimlerine ilişkin beklentilerinde, önsel (*a priori*) farklılıklar bulunduğunu öne sürmektedirler. Deneylerinde işbirliği yanlılığı ve yarışmacılık olmak üzere iki toplumsal değer yöneliminden söz etmişlerdir. Ortaya koydukları üçlü grup denencesine göre yarışmacılar oyundaki karşı tarafı da yarışmacı olarak görme eğilimindeyken işbirliği

yönelimliler karşı taraftan daha değişik güdüler beklemektedirler. Kelley ve Stahelski'ye (1970) göre yarışmacıların beklentilerinde kendini doğrulayan kehanet işler görünmektedir. Başlangıçta ortağını yarışmacı olarak algılayan yarışmacılar yarışmacı davranışlarda bulunduklarında, ortakları da yarışmacı davranmaktadırlar; dolayısıyla başlangıçtaki beklentileri gerçekleşmektedir. İşbirliği yanlıları ise işbirliğinde bulunduklarında ortakları hem işbirliğinde bulunabilmekte hem de yarışmacı davranabilmektedirler. Dolayısıyla ortağa ilişkin daha gerçekçi beklentiler geliştirebilmektedirler. Schlenker ve Goldman (1978), bu durumu önceden yarışmacı ve işbirliği eğilimli olarak sınıflandırdıkları deneklerine karma-güdümlü bir oyun oynatarak göstermişlerdir. Deneyde yarışmacı olarak sınıflandırılan denekler, karşılarındakini de yarışmacı olarak görme eğilimindeyken, işbirliği eğilimli olarak sınıflandırılanlar, ortağı değerlendirmede daha esnek davranmışlar, ortağa ve duruma göre algıları değişmiştir. Üçlü grup denencesini destekleyen bir başka araştırmada Van Lange (1992), katılımcılardan beklentilerinin sonuçlarına ne kadar güvendiklerini belirtmelerini istemiştir. Sonuç olarak, toplum yanlılarının, beklentilerinin doğruluğuna yarışmacılardan daha az güvendikleri, bireycilerin ortalamaya yakın bir güven duygusuna sahip oldukları saptanmıştır.

Liebrand, Wilke, Vogel ve Wolters (1986), üçlü grup denencesinin öngördüğünden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Araştırmalarında yarışmacı ve toplum yanlısı olarak grupladıkları katılımcılarından “çoğunluğun yarışmacı davranacağı” yanlış bilgisi verilen katılımcılar, “çoğunluğun işbirliği yapacağı” yanlış bilgisi verilenlerden daha yarışmacı davranmışlardır. Bu araştırmada karşılıklılık ilkesinin geçerli olduğu da gösterilmiştir. Karşısındakinin yarışmacı davranacağını düşünen

birey yarışmacı, işbirliği yapacağını düşünen bireyse işbirliği eğilimli görünmektedir. Ayrıca araştırmadan çıkan diğer önemli bir sonuç da sosyal uymanın yarışmacılığa ya da işbirliğine yol açabilmesidir. Benzer bir bulgu (Liebrand, 1984), çok kişili toplumsal ikilem içindeki bir yarışmacının ortağının kendisinden daha yarışmacı davranacağını beklediğine, özgeci bir bireyin ise ortağının kendisinden daha fazla işbirliği davranışında bulunmasını beklediğine işaret etmektedir. Kuhlman ve Wimberley (1976) ise karşı tarafı Kelley ve Stahelski'nin (1970) aksine, benzer toplumsal değer yönelimlerine sahip bireylerin karşı tarafı da kendileri gibi algıladıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Üçlü grup denencesi üzerine yapılan araştırmalar arasındaki tutarsızlık, diğerine ilişkin algı ve beklentilerin, karşılıklı bağımlılık durumlarıyla birlikte incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. McClintock ve Liebrand (1988), görev yapısıyla farklılaşan nesnel karşılıklı bağımlılık durumlarını, toplumsal değer yönelimi ve diğerine ilişkin beklentilerle birlikte ele almış, işbirliği davranışı üzerindeki etkilerini gözlemişlerdir. Görev yapısıyla farklılaşan nesnel karşılıklı bağımlılık durumları olarak, tutuklunun çıkmazı oyunu, tavuk oyunu, güvence oyunu ve liderlik oyunu kullanmışlardır. Araştırma sonucunda, nesnel karşılıklı bağımlılık durumlarının farklılaşmasının tek başına bir etkisi görülmezken, bu durumların toplumsal değer yönelimi ve ortağa ilişkin beklentilerle birlikte seçim durumu üzerinde etkili olduğu gösterilmiştir.

Karşıt bulgulara karşı araştırmaların nitelik ve nicelikleri göz önüne alındığında üçlü grup denencesinin geçerliğini koruduğu söylenebilir. Araştırma

sonuçlarındaki tutarsızlıklar, kişilik değerlerinin toplumsal etkileşimlerle iç içeliğinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Bireylerin beklentilerine ilişkin önsel farklılıklar, karşılıklılık ilkesini kullanmada da farklılıklara yol açabilmektedir. Bir araştırmada Eek ve arkadaşları (2002), toplum yanlılarının beklentileri doğrultusunda karşılıklılık ilkesine yönelik davranırken, kendine yanlılarının bu durumu avantajlarına çevirmeye çalıştıklarını göstermişlerdir. Birçok araştırma (Kelley ve Stahelski, 1970; Kuhlman ve Marshello, 1975; Van Lange ve Semin-Goossens, 1998) karşılıklılık ilkesi doğrultusunda ortakları işbirliğini seçtiğinde toplum yanlılarının kendine yanlılardan daha fazla işbirliği yaptıklarını göstermektedir. Ancak karşılıklılık ilkesinin kendine yanlıları hiçbir zaman işbirliğine yönlendirmediği de söylenemez. Van Lange ve Semin-Goossens'in (1998) bir çalışmalarında yarışmacılar karşılarındakini dürüst olarak algıladıklarında zeki olup olmamalarına ilişkin algılamalarından çok daha fazla karşılıklılık içeren davranışta bulunmuşlardır. Van Lange ve Semin-Goossnes (1998) beklenti temelli karşılıklılığın sadece diğerinin kişilik özelliklerine ilişkin algıya bağlı olmadığına; örneğin sosyal çekicilik gibi karşılıklı bağımlılık durumlarının sosyal etkileşimsel sonuçlarına da bağlı olabileceğini belirtmektedirler. Bu noktada sosyal etkileşimlerin toplumsal değer yöneliminin diğer bileşeni olan karşılıklı bağımlılık durumuna ilişkin algılarda, diğerine ilişkin algılarda olduğundan daha fazla rol oynadığı söylenebilir.

(b) Karşılıklı bağımlılık durumuna ilişkin algılar.

McClintock'ın (1972) da belirttiği gibi, toplumsal değerler, herhangi bir kişinin ve diğerlerinin kazanç ve stratejileri arasında karşılıklı bağımlılığın olduğu bir bağlamda işlemektedir. Seçim durumlarında karar vericiler, sosyal karşılıklı bağımlılık içerisinde hareket etmektedirler.

Farklı toplumsal değer yönelimine sahip bireyler sadece işbirliği davranışı ve diğerini algılamada değil aynı zamanda kazançlara yüklenen değer bir işlevi olarak karşılıklı bağımlılık durumlarını yorumlamada da farklılıklar gösterirler (Liebrand, Jansen, Rijken ve Suhre, 1986; De Bruin ve Van Lange, 1999). Karşılıklı bağımlılık durumunu algılamadaki farklılıklar, ilgili yazında “ahlaka karşı güç denencesi” başlığı altında ele alınmaktadır. Toplum yanlısı katılımcılar, yarışmaya karşı işbirliği durumlarını değerlendirici kavramlarla (örneğin ahlak) açıklarken, kendine yanlılar, daha çok güçle ilişkili kavramlarla (örneğin baskınlık) açıklamaktadırlar (Liebrand, Jansen, Rijken ve Suhre, 1986). Toplum yanlıları, karma güdülü bir durumu, ortak akılcılık ve ahlak kavramlarıyla açıklarken, işbirliğinin akılcı ve iyi olduğunu düşünmektedirler. Bireyciler ve yarışmacıların karma güdülü bir durumu bireyci akılcılık ve zekâ kavramlarıyla açıklayarak, işbirliğinde bulunmamanın akılcı olduğuna, rasyonel olan neyse onun yapılması gerektiğine inanırlar. Böylece toplum yanlıları, işbirliği içermeyen bir davranışı karşılıklı bağımlı olunan ortağın ahlakı ile yorumlarken, bireyciler ve yarışmacılar aynı davranışı zekâ ile açıklamaktadırlar (Van Lange ve Kuhlman, 1994). Benzer bir araştırmada (Beggan, Messick ve Allison, 1988) toplum yanlıları işbirliğini iyi, yarışmacılığı kötü olarak

değerlendirirken; kendine yanlılar, işbirliğini edilgenlik ve güçsüzlükle, yarışmacılığı ise güç ve dinamizmle ilişkilendirmişlerdir.

De Bruin ve Van Lange'nin (1999) bir çalışmalarında kendine yanlılar, zeki olduklarını düşündükleri bireylerle karşılaştırıldığında, zeki olmadığını düşündükleri bireylerden daha fazla işbirliği beklemişlerdir. Bu ayrım toplum yanlılarında görülmemiştir. Bu sonuçlar, katılımcıların zekiliği yarışmacılıkla ilişkilendirdiği araştırmayla (Van Lange ve Kuhlman, 1994) birlikte ele alındığında karşılıklı bağımlılık durumuna ilişkin algının, ortağı (yani diğerini) algılamayla yakından ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan ahlaka karşı güç denencesinde aynı ilişkinin bulunduğu söylenemez. Denence doğrultusunda, kendine yanlıların, seçim durumlarına ahlaki öğeleri karıştırmayacaklarını, dolayısıyla ortağın ahlakına ilişkin görüşlerinden bağımsız olarak tercihlerde bulunacaklarını düşünen Van Lange ve Liebrand (1991), ortağın ahlaklı ve dürüst olduğu bilgisi verilen katılımcılarının yarışmacı, bireyci ya da toplum yanlısı olmalarına bağlı olmaksızın ortakla işbirliğinde bulunduklarını gözlemişlerdir. De Bruin ve Van Lange'nin (1999) çalışmalarında da ortağın ahlakına ilişkin değişimlemede toplumsal değer yönelimi bakımından bir fark görülmemiştir. Diğer bir araştırmada ise yarışmacılar ortağın dürüst olduğunu bildiklerinde işbirliği davranışına daha fazla karşılık vermişlerdir (Van Lange ve Semin-Goossnes, 1998). O halde karşısındakinin ahlakına ve gücüne ilişkin algı ve beklentiler toplumsal değer yönelimi ile farklılaşırken, karşısındakinin dürüst olduğu bilgisi, bireylerin işbirliği seçimlerinde toplumsal değer yönelimlerinden bağımsız tercihlerde bulunmalarına yol açabilmektedir.

Sattler ve Kerr (1991), güce karşı ahlak olgusuna iki ayrı yönden yaklaşılabilirliğini belirtmektedirler. Liebrand, Jansen, Rijken ve Suhre'un (1986) "bireyciler kendi çıkarları için karşı taraf üzerinde baskı kurabilecekleri ilişkiler kurmaya çalışırlar" önermesinden yola çıkan Sattler ve Kerr (1991), toplumsal değer yöneliminin hedefe yönelik bir özelliği bulunduğunu öne sürmektedirler. Hedef modeline göre bireylerin kalıcı bir hedef hiyerarşileri bulunmaktadır. Bu bakış açısıyla her birey için bazı hedeflerin diğerlerine göre daha baskın olduğunu belirten Sattler ve Kerr (1991), işbirliği içerenlere karşı daha az işbirliği içeren toplumsal değer yönelimlerinin bu hiyerarşik yapıyı oluşturduğuna işaret etmektedirler. Örneğin, toplum yanlıları için "iyi" bir etkileşim, avantaj sağlayacak bir "güç" ilişkisinden daha önemli bir hedefken, kendine yanlılar için tam tersi geçerlidir.

Toplumsal motivasyonları, yapılanmış bir bilişler kümesi (şema) olarak gören şema modelinde ise işbirliği içeren ya da içermeyen davranışlar, deneyimleri ya da eğitimi doğrultusunda toplum yanlısı biri tarafından toplumsal değerlendirme ile ilişkilendirilirken, bir kendine yanlının şemasında aynı davranışlar güç farklılıkları ile ilişkilendirilebilir. Sattler ve Kerr (1991), şema modelinin, toplumsal değer yöneliminin bilişsel ve algısal temellerini vurguladığını, hedef modelinin ise toplumsal değer yöneliminin güdüsel ve davranışsal temellerini vurguladığını belirtmektedirler. Araştırmalarında her iki modelin de yalnızca toplum yanlıları için desteklendiğini belirtmektedirler.

Utz, Ouwerkerk ve Van Lange (2004), hazırlama etkilerinin (*priming effects*) yarışmacı ve toplum yönelimli bireyleri nasıl etkilediği üzerine yaptıkları araştırmalarında yarışmacı hazırlama etkilerinin, yarışmacı bireylerin daha az işbirliği içeren seçimler yapmalarına yol açtığını, toplum yönelimli bireyler üzerinde ise herhangi bir etkisinin bulunmadığını gözlemişlerdir. Hazırlama etkisinin yalnızca yarışmacılar için söz konusu olması, üçlü grup denencesini destekleyen bir bulgu olmasına karşın, çalışmada Sattler ve Kerr'den daha farklı bir sonuca ulaşılması toplumsal değer yöneliminde şema etkinleşmesi modelinin geçerliği konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık durumunda bireyin karşı tarafın kullanacağı stratejiye ilişkin algısının da toplumsal değer yönelimi tarafından belirlendiği söylenebilir. Kuhlman ve Marshello'nun (1975) bir çalışmasında, toplum yanlıları kısasa kısas durumu ve karşı tarafın işbirliği yaptığı durumlarda işbirliği yaparken, yarışmacılar üç koşulda da yarışmacı davranmışlar, bireyciler ise ortağın yarışmacı ve işbirliği yönelimli davranışlarda bulunduğu koşullarda yarışmacı davranırken, kısasa kısas durumlarında işbirliği yapmışlardır. Bu sonuçtan yola çıkarak toplum yanlılarının karşılıklı bağımlılık durumunu bir kısasa kısas ya da işbirliği durumu olarak, yarışmacıların her türlü karşılıklı bağımlılık durumunu yarışmacı olarak, bireycilerin ise kısasa kısas durumlarını işbirliği durumu olarak algılarken diğer durumları yarışmacı olarak algıladıkları söylenebilir.

İçinde bulunulan karşılıklı bağımlılık durumunun nasıl algılandığı akılcılığın değerlendirilmesini de farklılaştırmaktadır. Bireyler seçim durumlarında akılcı olanı

tercih etme eğilimindedirler. Ancak akılcı olanın ne olduğu kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Araştırmacılar (Pruitt ve Kimmel, 1977; Van Lange, Liebrand ve Kuhlman, 1990; Van Lange ve Kuhlman, 1994), kolektif akılcılık ve bireyci akılcılık olmak üzere iki farklı akılcı düşünme biçimi olduğunu öne sürmektedirler. Bireyci bakış açısından işbirliği yapmamak akılcı bir tercihtir, çünkü işbirliği yapmama tercihi, kişinin daha yüksek kazanç elde edebilmesine olanak sağlar. Kolektif bakış açısıyla işbirliği yapma akılcı bir tercihtir çünkü hiç kimsenin işbirliği yapmaması herkesin daha az kazanç elde etmesine yol açar.

Liebrand ve McClintock (1988) karar verme süreçleri bağlamında kişiliği, bireyin kendini, diğerlerini ve fiziksel çevreyi gözeterek verdiği kararlarda ve bulunduğu davranışlarda önemli bir rol oynayan kişisel ve kişilerarası bir yönelimler sistemi olarak tanımlamaktadırlar. Bu yönelimlerin, birey ve ortamının birbirlerinin davranışlarını etkileyerek ortak değerleri bir karşılıklılık çerçevesi içerisinde kontrol etme girişimleri tarafından zamanla biçimlendiğini belirtmektedirler. Burada bir kişilik özelliği olarak toplumsal değer yöneliminin karşılıklı bağımlı bir kazanç ilişkisi tarafından belirlendiği belirtilirken, bu kalıcı değerın zaman içerisinde biçimlendiği özellikle vurgulanmaktadır. Bu noktada *daha önceki etkileşimlerin niteliği*, diğer bileşenler olan *diğerine ilişkin algı ve beklentiler* ve *karşılıklı bağımlılık durumuna ilişkin algıları* belirleyen etmenlerden biri olması bakımından daha kapsayıcı bir bileşen olarak ortaya çıkmaktadır.

(c) Daha önceki etkileşimlerin niteliği.

Sosyal etkileşimleri göz önünde bulunduran bir bakış açısıyla, kalıcı ve kararlı bir kişilik değişkeni olan toplumsal değer yöneliminin daha önceki yaşantılardan edinilen deneyimlerin bir sonucu olarak geliştiği varsayılabilir.

Davranışçı öğrenme yaklaşımı (Skinner, 1953) bireylerin sonucunda ödüllendirileceklerini bildikleri davranışlarda bulunduklarını, ödül getirmeyecek ya da ceza ile sonuçlanacak davranışlarda bulunmadıklarını öne sürmektedir. Bu bakış açısından kendine yanlı davranışları ödüllendirilen bireylerin kendine yanlı olacakları, toplum yanlısı davranışları ödüllendirilen bireylerin ise toplum yanlısı olacakları sonucuna varılabilir. Diğer taraftan, gelişim sürecinde örnek alınan modeller göz önüne alındığında (Bandura, 1989), yarışmacılık ve bireyciliğin yaygın olduğu aile ve arkadaş ortamlarında büyüyen çocukların ilerde kendine yanlı bir toplumsal yönelim geliştirecekleri, topluma yanlılığın baskın olduğu bir ortamda ise topluma yanlı yönelimlerin ortaya çıkacağı söylenebilir. Bu doğrultuda bireyin gelecekte karşılaşacağı karar verme durumlarına geçmişteki etkileşimlerini gözeterek yaklaşacağı öne sürülebilir.

Skinner ve Bandura'nın öğrenme kuramlarının ve Lewin'in alan kuramının bir sentezi olduğu söylenebilecek toplumsal karşılıklı bağımlılık kuramı ise bireyler arası etkileşimlerin ancak bireyin etkileşime katılmasının bir işlevi olarak elde edeceği olumlu pekiştiricilerle yineleneceğini öne sürmektedir. Birey bir ilişkiyi kendi açısından taşıdığı zarar ve yarar maliyet hesabında değerlendirir (Shaw ve Costanzo, 1970). Edineceği ödülleri en üst, göreceği cezaları en alt düzeyde tutmaya

alışarak kendi çıkarını koruyabileceği biçimde hareket etmektedir. dller, fiziksel ya da duygusal sağlığa, benlik saygısına veya kişisel gelişime katkı sağlayan olumlu etkileşim deneyimleri olarak tanımlanırken cezalar, fiziksel ya da psikolojik acıya veya başarısızlığa yol açan olumsuz etkileşim deneyimleri olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda toplum yanlıları, ortak dlleri en st düzeyde, ortak cezaları ise en alt düzeyde tutmayı gözetirler. Bireyciler, kendi ödüllerini en st düzeyde, kendi cezalarını en alt düzeyde tutma eğilimindedirler. Yarışmacılar ise kendi ödüllerini diğerlerinin ödüllerinden daha st düzeyde tutma ve alacakları olası cezaları, diğerleriyle karşılaştırıldığında, daha alt düzeyde tutma ynelimindedirler. Bir bakıma toplumsal değer yönelimi çalışmalarının çıkış noktası olabilecek bu kuramda, gözetilen pekiştirenlerin sürekli kendini tekrar ederek toplumsal değer yönelimi gibi kalıcı bir kişilik değerini kalıplaştırdığı söylenebilir.

Sosyal karşılıklı bağımlılık kuramından yola çıkılarak ortaya konan, gelişim sürecine ilişkin bir varsayım, yarışmacılık, bireycilik ve toplum yanlılığının, kısmen erken çocukluk döneminden genç yetişkinliğe kadar karşılaşılan farklı sosyal etkileşim örüntüleri içersinde yerleştiğini; erken, orta yetişkinlik ve yaşlılık dnemlerindeyse daha farklı örüntülerle biçimlenmeye devam ettiğini ne sürmektedir (Van Lange ve ark., 1997). Van Lange ve arkadaşları (1997) bu varsayımı temel alarak yürüttükleri araştırmalarında erken yetişkinlikten orta yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine doğru toplum ynelimliliğin yaygınlığının arttığı, yarışmacılık ve bireyciliğin yaygınlığının ise azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sosyal öğrenme kuramı ve sosyal karşılıklı bağımlılık kuramı doğrultusunda, kendi çıkarı ya da diğerlerinin çıkarından görece üstün bir çıkar elde etmeye çalışan bireylerle sürekli etkileşim halinde olanların, bir döngüsellik içinde hem bu bireylerden etkilenecek hem de etkileşecekleri bireyleri edinilebilecek olası pekiştireçler doğrultusunda seçerek, bireyci ya da yarışmacı olacağı; toplum yanlısı davranışları daha çok gözleyen ve bu tür ilişkilerle daha çok karşılaşan bireylerin ise sonraki yaşamlarında toplum yanlısı olma eğiliminde olacakları söylenebilir.

Diğer taraftan önceki etkileşimlerin niteliği büyük ölçüde kültüre bağlı farklılıklar göstermektedir. Toplumsal değer yöneliminde kültürlerarası farklılıklara baktığı bir araştırmada McClintock (1974), Anglo-Amerikan çocukların Meksika kökenli Amerikalılardan daha yarışmacı olduklarını göstermiştir. Akademik başarı ve performansta yarışmacı güdülerini biçimlendiren ve kullanan Amerikan eğitim sisteminin aynı okullara giden farklı kültürlerden çocuklar üzerinde benzer eğilimlere yol açmaması, çoğunluk kültürünün dayatılmasına karşı azınlık kültürünün direnci ile açıklanabilir. Özünde toplum yanlısı toplumsal değerleri pekiştiren bir kültürde yetişen bireyin, kendine yanlı değerlerin pekiştirildiği bir eğitimden geçmesi kendi kültürüne özgü toplumsal değerleri terk etmesine yol açmamaktadır.

Diğer bir kültürlerarası çalışmada Hulbert, Correa Da Silva ve Adegboyega (2001), biz merkeziliği grup içi farklılıkları azaltma değeri ile ilişkili bulmuşlardır. Biz merkeziler (*allocentrism*), benmerkezcilerden (*idiocentrism*) daha fazla işbirliğinde bulunmasalar da biz merkezci kültürlerin daha fazla eşitlik temelli toplum yönelimli motivasyon sergiledikleri görülmüştür.

Liebrand ve Van Ruin (1985) ise Hollandalı ve Amerikalı bireyler üzerinde yaptıkları bir çalışmada, iki grubun toplumsal değer yönelimleri bakımından farklılaşmadıklarını gözlemlediklerini belirtmişlerdir.

Kültürlerarası çalışmalarda gözlenen farklılıklar, toplumsal değer yöneliminin etkileşimlerin niteliğine bağlı olarak farklılaşmasının yanı sıra sonradan edinilen bir kişilik özelliği olduğuna da işaret etmektedir.

Toplumsal değer yönelimi bakımından farklılaşan değişkenler.

Toplumsal değerlerin nasıl oluştuğundan söz ettikten sonra farklı toplumsal değer yönelimlerine sahip bireylerin, toplumsal değer yönelimlerinin yol açtığı sonuçlardan da söz etmek yararlı olacaktır. Farklı toplumsal değer yönelimlerine sahip bireyler, başka değişkenler bakımından da farklılaşırlar mı? Bazı ilişkisel ve deneysel araştırmalar, bu soruya yanıt aramışlardır.

Liebrand ve McClintock (1988), bilgi işlemenin bir ölçüde karar vericilerin toplumsal değer yönelimlerinin bir işlevi olduğunu öne sürdükleri bir çalışmalarında farklı toplumsal yönelimleri olan bireylerin tepki sürelerinde anlamlı farklılıkların olduğunu belirtmektedirler. Buna göre, diğerlerine görece üstünlüğü daha fazla dikkate aldıklarından yarışmacılar ve işbirliği eğilimliler, karar verme aşamasında doğrudan kendini düşünen bireyci ya da başkalarını düşünen bireyci ve özgecilerle karşılaştırıldığında daha fazla zaman harcamışlardır. Bu iki grupta bilgi işlemede

görelî bir gecikmenin olması, toplumsal değeri yöneliminin bilgi işleme sürecini etkilediğı yönünde bir kanıt sunmaktadır.

Örgüt psikolojisi kapsamında yürütölen bir çalışmada Nauta, De Dreu ve Van Der Vaart (2002), toplum yönelimli çalışanların bir şirket içerisinde hem kendi bölümlerinin hem de diğerlerinin bölümlerinin hedeflerine ilgi gösterdiklerini ve bölümler arası çatışmaları çözmekte çok daha başarılı olduklarını göstermişlerdir. Bu doğrultuda işverenlere eleman seçiminde toplum yanlılığını dikkate almalarını önermektedirler.

Kişisel farklılıklara bakılan toplumsal ikilem çalışmalarında olduğı gibi, toplumsal değeri yönelimi çalışmalarında da cinsiyet farklılıklarının belirleyici olmadığı söylenebilir. Araştırmalarda toplumsal değeri yönelimi genellikle cinsiyete göre farklılaşmazken (Kuhlman ve Marshello, 1975; Liebrand ve Van Ruin, 1985), Iedema ve Poppe'un (1999) bir çalışmalarında, erkeklerin kızlardan daha bireyci, kızların erkeklerden daha toplum yanlısı olduğı, McClintock, Messick, Kuhlman ve Campos'un (1973) çalışmalarındaysa, tersine erkeklerin daha toplum yönelimli, kızların daha bireyci oldukları görölmüşür. Yaş farklılıklarının dikkate alındığı araştırmalarda da tutarsız sonuçlara ulaşılmıştır. Bazı araştırmalarda yaşla birlikte yarışmacılık eğiliminin arttığı gözlenirken (McClintock, 1974), bazılarında yaşla birlikte toplum yanlılığının arttığı görölmektedir (Van Lange ve ark., 1997).

Yakınlık üzerinde yapılan bir araştırmada Iedema ve Poppe (1999), toplum yanlıları ve yarışmacılarda kendi özgül gruplarından toplumun geneline doğru fikir

ayrılığının arttığını, bireycilerde ise böyle bir farkın olmadığını görmüşlerdir. Bu durumu, yarışmacılar ve toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında, bireycilerin benzersiz olma isteğine daha fazla sahip olmalarına bağlamışlardır.

Toplumsal ikilemlerde grup kimliği başlığı altında söylendiği gibi bir gruba dâhil olduğunu hisseden bireyler grup içerisinde daha fazla işbirliğinde bulunmaktadır (Messick ve Brewer, 1983; Dawes ve Messick, 2000). Toplumsal değer yöneliminde farklılaşan bireylerin bir kamusal mal ikileminde grupla özdeşleşmelerinin işbirliği davranışında bir farka neden olup olmadığına bakılan bir çalışmada De Cremer ve Van Vugt (1999), grup kimliğinin kendine yanlı bireylerde işbirliği davranışını arttırdığını göstermişlerdir. Araştırmacılar grup kimliği oluşturulmasının değer yönelimleriyle etkileşiminden yola çıkarak toplumsal ikilemlerin çözümünde en etkili yollardan biri olduğunu öne sürmektedirler.

İlgili yazına bakıldığında toplumsal değer yönelimi bakımından farklılaşan değişkenler üzerine yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ve bu konuda daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Toplumsal değer yönelimi bakımından farklılaşan bireyler üzerine yapılan çalışmaların bir çoğu güncel bir sorun olan ekolojik ikilemler üzerine odaklanmıştır. İnsanın içinde yaşadığı doğa ile çatışmasını ele alan ekolojik ikilemlerden ayrı bir başlık altında söz etmek yararlı olacaktır.

1.3. EKOLOJİK İKİLEMLER

Günümüzde doğal kaynakların aşırı kullanımı ve yıkımı, bireye ve çevresine yönelik ciddi bir tehdittir. Bireylerin çevreyle ilgili kendi davranışlarına ve diğerlerinin davranışlarına ilişkin tutumlarını ele alan çalışmaların, çevreye karşı tutum, ekolojik ilgi, ekolojik olarak sorumlu davranış gibi, farklı tanımlar kullandıkları görülmektedir (Fransson ve Garling, 1999). Bu araştırmada çevreye karşı tutumların aslında çok kişili bir toplumsal ikilem durumu olduğu düşünüldüğünden ekolojik ikilemler tanımı kullanılmaktadır. Bu bölümde özgül bir tanım yapılmaya çalışılmakta ve ekolojik ikilemler üzerine yapılan çalışmalar ana hatlarıyla incelenmektedir.

1.3.1. Özne-Nesne Ayrımına Bağlı Bir Tanımlama

Ekolojik ikilemler gibi özgül bir toplumsal ikilem durumunu tanımlamak için önceki bölümlerde açıklanan iki kişili ve çok kişili toplumsal ikilem ayrımını dikkate almak gerekli ancak yeterli değildir. Daha özgül çok kişili toplumsal ikilem durumlarından söz edebilmek için bu ayrımın özne-nesne ayrımına indirgenerek yeniden yapılması yararlı olacaktır. Çünkü bu yolla, ayrıma başka bir açıdan bakılabilir ve özgül farklılıklar daha rahat görülebilir.

İki kişili bir toplumsal ikilemde kişinin etkileyebileceğini düşündüğü iki nesne vardır. Bunlar, kendisi ve karşısındaki kişidir. Çok kişili toplumsal ikilemlerde ise kişinin etkileyebileceği üç nesne vardır. Bunlar, kendisi, diğerleri ve duruma göre

değişebilen özgül nesnedir. Bu somut ya da soyut nesne, devlet, doğa, iç grup, bilimsel birikim, vb. olabilir. Örneğin, çölde kaybolmuş iki kişiden biri, olanca suyu bir dikişte bitirdiğinde hem kendini hem de yanındakini etkilerken, fabrikasının atıklarını arıtmadan nehre bırakan kişi, hem kendisini, hem diğerlerini hem de doğayı etkiler. Etkilenen nesne doğa olduğunda bu özgül toplumsal ikileme “ekolojik ikilem” denilebilir. Diğer bir örneğe bilimsel birikim için verilebilir. Verimsiz topraklardan kaliteli ve bol miktarda ürün elde etmeye olanak veren bir keşif yapan kişi, bu keşfini paylaşmayarak sadece kendi çıkarı için kullandığında hem kendisini, hem diğerlerini hem de bilimsel birikimi etkiler. Bu türden bir toplumsal ikileme ise “bilimsel birikim ikilemi” denilebilir. Bu iki örnekten ilki, ikinci bölümde tartışılan ortak alan ikilemlerine, ikincisi ise kamusal mal ikilemlerine girmektedir. Bu örnekler çoğaltılabilir, ancak vurgulanmak istenen nokta, özgül nesneler değişikçe sözü edilen kapsamlı ayrımlar yerine daha özgül tanımlara duyulan ihtiyaçtır.

Algılanan nesne ve algılanan özne bakımından da iki kişili ve çok kişili ikilemlere bakmak yararlı olacaktır. Önceki bölümlerde açıklanan tanımıyla iki kişili toplumsal ikilemler, yalnızca iki kişi arasındaki toplumsal ikilemlere işaret etmektedir. Bu tür ikilemlerde işbirliği, yarışma ya da bireycilikten birini tercih eden iki kişiden birinin gözünden ikilem durumuna bakıldığında karar verici olarak bu kişi (buna A kişisi diyelim), toplumsal ikilem durumunun öznesi olacaktır. İkilem durumunda bu kişi vereceği kararla karşısındaki kişiyi (buna da B kişisi diyelim) yani nesneyi etkilemektedir. Aynı şekilde A kişisi B kişisinin kararından etkileneceği için ikilem durumunun nesnesi de olacaktır. Aynı durum B kişisi için de geçerlidir. Yani B kişisi hem özne hem de A kişisinin kararından etkilendiği için ikilem

durumunun nesnesi olacaktır. Özetle, iki kişili bir toplumsal ikilem durumunda her iki kişi de kendisini ve karşısındakini hem nesne hem de özne olarak görmektedir.

	Verilen toplumsal durumunu etkileme	kararla ikilem kararlarla toplumsal ikilem durumundan etkilenme
<i>A kişinin kendisine bakışı</i>	Ben özneyim	Ben nesneyim
<i>B kişinin kendisine bakışı</i>	Ben özneyim	Ben nesneyim
<i>A kişinin karşısındakine bakışı</i>	O nesne	O özne
<i>B kişinin karşısındakine bakışı</i>	O nesne	O özne

Şekil 1.4. Özne-nesne ilişkisi bakımından algılanan iki kişili toplumsal ikilemler.

Çok kişili bir toplumsal ikilem durumunda ise özne tek başına A kişisi olurken nesne ikilem durumunun yapısına göre bütün bir toplum, bir grup, toplumsal birikim ya da doğanın kendisi olabilir. A kişinin kendisine ve karşısındakine bakışı söz konusuysen ekolojinin, grubun ya da toplumun kişiye bakışı söz konusu değildir. Ancak algılanan bir bakıştan söz edilebilir. Kişi karşı karşıya olduğu toplumsal ikilem durumunda nesnenin bakışına ilişkin bir algıya sahip olur. Karşısındakilerin bakışını algılama, çok kişili toplumsal ikilem durumlarında iki kişili toplumsal ikilem durumlarında olduğundan biraz daha farklıdır. Algılanan nesnede diğer bireylere aracı bir rol yüklenir. Örneğin, ekolojik yıkıma yol açabileceği bilinen bir durumda nesne bütün bir doğa olmasına karşın, özne etkileyeceği nesnenin diğer kişiler, aynı

zamanda da doğa olacağı bilincinde hareket eder. Ancak etkilendiği nesnenin (bu durumda özne rolünü üstlenmiş oluyor) doğa değil diğer insanlar olduğunu düşünecektir. Etkilediğini düşündüğü hem soyut hem de somut bir nesne olabilirken etkilendiğini düşündüğü somut bir nesnedir.

	Verilen kararlar toplumsal ikilem durumunu etkileme	Karşıındakilerin verdiği kararlar toplumsal ikilem durumundan etkilenme
<i>A kişinin kendisine bakışı</i>	Ben özneyim	Ben ve doğa nesneyiz
<i>A kişinin karşıındakilere bakışı</i>	Onlar (diğerleri) ve doğa nesne	Onlar (diğerleri) özne

Şekil 1.5. Özne-nesne ilişkisi bakımından algılanan ekolojik ikilemler

O halde ekolojik ikilemler, bireyin kendisini özne olarak algıladığında diğerlerini ve doğayı etkileyebileceğini düşündüğü, diğerlerini özne olarak algıladığında ise diğerlerinin kendisini ve doğayı etkileyebileceklerini düşündüğü toplumsal ikilemlerdir. Diğer bir deyişle ekolojik ikilemler, özgül nesnesi doğa, öznesi birey olan toplumsal ikilemlerdir.

1.3.2. Ekolojik İkilemler ve Toplumsal Değer Yönelimi

Adam Smith (1776/1998), kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin toplumun geri kalanının faydasına bir iş yapmış olduğunu öne sürmüştür. Ona göre çıkarların aşırıya kaçmasını engelleyen doğal bir düzen vardır; bu nedenle, ilgili yasalara ve devlete gereksinim yoktur. Smith'in deyimiyle görünmez bir el, bireylerin

çıkarlarının, toplumun çıkarlarının üzerine çıkmasını engelleyecek ve toplumun çıkarlarının ön planda olmasını sağlayacaktır. Smith'in görüşleri oldukça tartışılmış, düşünsel ve kuramsal çerçevede büyük çoğunlukla reddedilmiş ama ekonomistler arasında oldukça kabul görmüştür. Hardin ve birçok çevrebilimci, Smith'in görüşlerini ortak alan ikilemleri bağlamında değerlendirmiş ve onun aksine, insanların kendi çıkarlarını gözettikçe herkesin zararına bir iş yapacağını öne sürmüştür.

Bugünlerde dünya barışını tehdit eden birçok çatışma yaşanmaktadır. Nükleer çoğalma, silah ticareti, uluslar arası terör, etno-politik çatışmalar, soykırım ve etnik temizlik, mülteciler, çevresel bozulma, savaş tohumları atan çıkar ve güç ayrılıkları gibi bireyler arası ya da devletlerarası çatışmaların sonuçları çoğu zaman ortak kaynakları tehdit etmektedir (Garling, Kristensen, Backenroth-Ohsako, Ekehammar ve Wessels, 2000). Diğer taraftan yakın gelecekte doğal kaynaklar üzerinden birçok çatışmanın yaşanacağı sıklıkla gündeme gelen bir öngörüdür. Çatışmalar nedeniyle ortak alanların yok edilmesinin, daha fazla çatışmayı da beraberinde getirmesi doğaldır.

Hardin'in (1968) vurguladığı gibi, birçok çevre sorunu, bireysel çıkarlarla ortak çıkarların çatışmasından doğmaktadır. Ortak kaynakların yani bütün bir ekosistemin tehdit altında olması dünya üzerinde tartışılabilir en önemli ve kapsamlı toplumsal ikilemleri yani ekolojik ikilemleri gündeme getirmektedir.

İnsanları içinde yer aldıkları doğal çevreyi korumaya ya da ondan sınırsız bir biçimde yararlanmaya iten etmenler nelerdir? Bu etmenleri ortaya çıkarmak onlarla nasıl baş edilebileceğini anlamada önemli bir adımdır. Ekolojik ikilemler, öz-çıkar ile ortak çıkar çatışmasını içermeleri ve yapılan tercihlerin belirleyicileri bakımından diğer toplumsal ikilemlerden çok da farklı değildirler. Bu bağlamda genel olarak toplumsal ikilemlerden yola çıkılarak ekolojik ikilemler üzerine tartışılabilir. Diğer taraftan nesnesi çevre olan ikilem durumlarının özgül farklılıklarını da anlamak gerekmektedir.

Toplumsal ikilemlerde tercihlerin belirleyicileri başlığı altında verilen bütün değişkenler, çok kişili-tek kişili ayrımı gözetildiğinde ekolojik ikilemlerdeki tercihler için de geçerlidir. Özetle, iletişim, grup büyüklüğü, özendiriciler, yaptırımlar, beklentiler, karşılıklık ve bağlanma gibi yapısal değişkenlerin yanı sıra cinsiyet, yakınlık, grup kimliği ve kişilik özellikleri gibi bireysel etmenler, çok kişili bir toplumsal ikilem olarak ekolojik ikilemlerde de benzer biçimde işlemektedir. Bu bölümde konuyu gereğinden fazla genişletmemek ve tekrardan kaçınmak için özelden toplumsal değer yönelimi ile birlikte ele alınan ekolojik ikilemler üzerinde durulacaktır.

Ekolojik ikilemler, çok sayıda insanı kapsadığından çok kişili toplumsal ikilemler grubuna girmektedir. Laboratuvar ortamlarında çalışılan toplumsal ikilemlerde toplum yanlılarının ortak çıkarları, kendine yanlıların ise kendi çıkarlarını daha fazla gözettikleri görülmektedir (Kramer, McClintock ve Messick, 1986; Kuhlman ve Marshello, 1975; Kuhlman ve Wimberley, 1976; Liebrand, 1984;

Liebrand ve Van Run, 1985; McClintock ve Liebrand, 1988). Çok kişili toplumsal ikilem araştırmalarında da tek kişililerde olduğu gibi, toplumsal değer yönelimi seçimleri etkilemekte, kendine yanlılar toplum yanlılarından daha az işbirliği yapmaktadırlar (Liebrand, 1984; Liebrand ve Van Run, 1985; Liebrand ve ark. 1986). Aynı sonuçlar özelde ekolojik ikilemler üzerine yapılan araştırmalar için de geçerlidir (Bonaiuto, Bilotta, Bonnes, Ceccarelli, Martorella ve Carrus, 2008; Roch ve Samuelson, 1997; Kramer ve ark., 1986).

Çok kişili toplumsal ikilemler daha önce de değinildiği gibi, iki farklı durum üzerinden tartışılmaktadır. Bir grubun üyelerinin bütün grubun ortak yararına olan bir şey için katkıda bulunup bulunmayacaklarını ya da ne kadar katkıda bulunacaklarını seçtikleri ikilemler olan kamusal mal ikilemleri (Colman, 2001) ve bireyler arasında işbirliğine gidilmediğinde bir kaynağın bozulmasına ya da tamamen çökmesine neden olan ortak alan ikilemleridir (Kopelman ve ark., 2002). Bu durumların çevresel yıkımlara yol açtığı yani ikilem nesnesinin doğa⁵ olduğu durumlar, ekolojik ikilemler başliğı altında ele alınabilir. Her ne kadar çok kişili toplumsal ikilemler üzerinde yapılan araştırmalar, ekolojik ikilemlere genellenebilirse de çevreyle ilgili ikilemlerin araştırılmasında genellikle ortak alan ikilemleri tercih edilmiştir. Bunun nedeni ayrım üzerinde yapılan yanlış yüklemeler olabilir. Ancak, ekolojik ikilemlerin ortak alan ikilemleri üzerinden tartışılması yanlış olmayacaktır. İlk bölümün ikinci kısmında açıklandığı gibi gerçek yaşam ortak alan ya da kamusal mal problemleri

⁵ Doğaya karşı yıkıcı davranış bir anlamda bütün insanlara yöneltildiğinden bu tür bir toplumsal ikilemde birey, kendi çıkarına karşı kendisi de dâhil tüm insanların çıkarını gözetme tercihi arasındadır.

üzerinde yapılan araştırmalarda gözlenen davranışlar bakımından bir takım farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğın, her iki toplumsal ikilem türünde de benzer çatışmalar söz konusudur ancak algılanan adalet bakımından farklılıklar göze çarpmaktadır. Ortak alan ikilemlerinde kamusal mal ikilemlerine göre sonuçların adillığı daha büyük bir önem taşır (Van Dijk ve Wilke, 2000). Buna karşın özelde ekolojik ikilemler üzerine yürütölen bir araştırmada ikilem nesnesine yönelik tutumlar ön planda olacağından çıkarın adil paylaştırılmasını içeren bu farklılıkların ekolojik ikilemlerde etkili olmayacağı düşünölmektedir.

Ortak alan ikilemleri üzerine yapılan deneysel çalışmalarda genellikle kaynak yönetimi görevi kullanılmıştır. Bu görevde ortak kaynak havuzuna erişme olanağı verilen bir grup bireye istedikleri kadar kaynağı kendileri için alabilecekleri söylenir. Ortak kaynak havuzu belirli aralıklarla yeni kaynaklarla desteklenir. Ancak yenilenen kaynak miktarı sınırlıdır ve ortak kullanımda aşırıya kaçılması ortak havuzun tükenmesine yol açar. Bu konuda kullanılan deneysel görevlerden en çok atıfta bulunulana Edney'in (1979a; 1979b) misket oyunudur:

Edney (1979b) kolej öğrencilerine plastik bir kap içine 10 metal misketin yerleştirildiğı bir oyun oynatmıştır. Oyunun amacı, mümkün olduğunca fazla sayıda misket toplamaktır. Öğrencilerin, istedikleri zaman istedikleri sayıda misketi kaptan almalarına izin verilmiş ve her on saniyede bir kaptaki misket sayısı, o anda içinde bulunan misket sayısının iki katına çıkarılmıştır. Oyuncular için en akıllıca seğıim bir süre durup kaptaki misket sayısının çoğalmasını beklemekken çoğunluğu bu stratejiyi izlememiştir. Oyuncuların çoğı oyun başlar başlamaz misketleri kapışmaya

başlamışlar; grubun %65'i ilk on saniyelik süreyi beklemeden kaptaki bütün misketleri kapışmışlardır.

Atmosferin, suyun ve toprağın kirlenmesine yapılan göndermeler özellikle ulaşımaya yönelik tutumlar aracılığıyla değerlendirilmiştir. Taşımacılık üzerine yapılan çalışmalarda tercihlerin toplumsal değer yönelimlerine göre farklılaştığı görülmüştür (örn. Van Vugt, Van Lange ve Meertens, 1996). Buna göre toplum yanlısı bireyler kendine yanlı bireylerle karşılaştırıldığında toplu taşıma araçlarını çok daha fazla tercih etmektedirler. Toplum yanlıları, toplu taşımayı tercih ederek kazanabilecekleri çevre korunması çıkarını, özel araçları tercih ederek elde edilebilecekleri daha hızlı ulaşım çıkarına tercih ederlerken, kendine yanlılar için tam tersi geçerlidir (Van Vugt, Van Lange ve Meertens, 1996).

Diğerini algılamadaki farklılıklar, ekolojik ikilemler için de geçerlidir. Dawes, McTavish ve Shaklee (1977) bir ortak alan ikileminde işbirliği eğilimli olmayanların, karşılarındakinin işbirliğinde bulunmamasını işbirliği eğilimlilerinkinden dört kat daha fazla beklediklerini gözlemişlerdir. Diğer bir araştırmada (Kramer ve ark., 1986) işbirliği eğilimli olarak sınıflandırılanlar kaynakların aşırı azaldığını düşündüklerinde işbirliği eğilimli olarak sınıflandırılmayanlardan çok daha fazla işbirliğinde bulunmuşlar ve diğerlerinin de kendileri gibi davranacaklarını düşünmüşlerdir. Ortak alan ikilemlerinde diğerlerinin değer ve davranışlarını yordarlarken insanların kendi değerlerini ve bu değerlere yakın olan davranışları temel aldıkları görülmektedir.

Ekolojik ikilem durumunu algılamaya ilişkin farklılıklar bulunduğu da söylenebilir. Taşımacılığın yarattığı kirliliğe karşı yürütülen bir programı etkin olarak desteklemenin toplumsal değer yönelimi bakımından farklılaşıp farklılaşmadığına bakılan bir çalışmada toplum yanlılarının programa destek veren mektuplar yazdıklarını kendine yanlılarınsa karşı çıkan mektuplar yazdıkları görülmüştür (Cameron, Brown ve Chapman, 1998). Hem kendine yanlılar hem de toplum yanlıları eşit miktarda destek vermelerine ve çevresel yararlarının farkında olmalarına karşın, kendine yanlılar programın kişisel çıkarlarıyla çelişen yönlerini daha fazla algılamışlardır. Çevresel davranışlarda toplumsal değer yönelimi farklılıklara yol açmaktadır, çünkü davranışla ilgili kişisel bedeller kendine yanlılarda ve toplum yanlılarında farklı algılanmaktadır. Cameron ve arkadaşlarının (1998) bu farklılıkları açıklamak için önerdikleri modele göre toplumsal değer yönelimi, algılanan kazançları etkilemektedir. Toplum yanlıları, algılanan kişisel kazançları olumsuz, çevresel kazançlarıysa olumlu olarak değerlendirerek çevresel konuları desteklemekte ve çevre yararına eylemlerde bulunmaktadırlar. Kendine yanlılarsa her ikisini de olumlu değerlendirmekle birlikte, algılanan kişisel kazançları algılanan çevresel kazançlardan üstün tuttuklarından çevresel konuları desteklememekte ve çevre yararına eylemlerde bulunmamaktadırlar.

Garling, Fujii, Garling ve Jakobsson'un (2003) bir çalışmalarında da ikilem durumunun algılanmasında değer yönelimlerinin nasıl farklılaştıkları gösterilmiştir. Araştırmaları sonucunda kendine yanlıların çevresel sorunların kendileri hakkındaki sonuçlarının daha çok farkında (örneğin, çevre koruma yasaları, özgürlüklerin çevrenin korunması için kısıtlanması gibi) olduklarını, toplum yanlılarınsa, özgeci

olduklarını (dünyadaki tüm insanların zarar göreceğinin farkında olmaları) ve biyosferle (doğanın dengesinin bozulacağının farkında olmaları) ilgili sonuçların daha çok farkında olduklarını saptamışlardır.

Ortak alan ikilemlerinde bireyler, kıt kaynakların tehlikede olduğu durumlarda öz çıkarlarına hemen doyum sağlamakla (işbirliğinde bulunmamak) kendilerini sınırlandırmak (işbirliğinde bulunmak) arasında bir seçim yapmaktadırlar (Kramer ve ark., 1986). Önceki araştırmalar göstermiştir ki ortak kullanılan kaynaklar tükenmeye yüz tuttuğunda toplum yanlıları kendilerini sınırlandırmakta, kendine yanlılar ise yüksek ölçüde tüketmeyi sürdürmektedirler (Brucks ve Van Lange, 2007; Kramer ve ark., 1986). Tehlike altındaki kıt kaynakları dikkate alarak tüketimlerini sınırlandıran, ortak çıkarları en üst düzeyde tutmaya çalışan toplum yanlılarından farklı olarak kendine yanlılar, sanki kaynaklar hala bolmuşçasına aşırı tüketimlerini sürdürmekte, kendi çıkarlarını ya da çıkarlar arası farkı en üst düzeyde tutmaya çalışmaktadırlar (Kramer ve ark., 1986).

Bir ortak alan erişimine sınırsız özgürlük herkese yıkım getirecektir (Hardin, 1968). Yani insanlar ortak alanın gelecekte yok olacağını bildiklerinde genel akılcılık doğrultusunda kendilerini sınırlandırmayacaklar, gönüllü olarak bu kaynakları korumaya yönelmeyeceklerdir. Hardin (1968), ikilemlerin çözümünde en etkili yolun aşırı kullananlar için yaptırımlar getirilmesi olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan ağır yaptırımların bireylerde yaptırım sistemine karşı bir yabancılaşma duygusu yaratacağı da söylenmektedir (Ostrom, 1990). Crowe (1969) ise bu sorunun ortak kaynakların kullanılmasında ancak kısıtlayıcı kuralların ortaklaşa kararlaştırılmasıyla

çözölebileceğini belirtmektedir. Ortak kaynakların kullanılmasında kuralların bulunması daha önce yaptırımlar başlığı altında belirtildiğı gibi, işbirliğı davranışını arttırmaktadır. Ancak bu kuralların belirlenmesinde merkezi bir yönetimin bulunmasının mı yoksa ortaklaşa kararlaştırılan bir yaptırım sisteminin mi daha etkili olduğı sorusu daha iyi bir toplum girişimlerinde önemlidir. Bu konu üzerine Messick, Wilke, Brewer, Kramer, Zemke ve Lui (1983), katılımcıların birbirlerine duydukları güveni değişimledikleri bir araştırma tasarlamışlardır. Katılımcılarının yarısının diğçerlerinin ortak kaynağı aşırı kullanacağını düşünmeleri sağlanmış, diğçer yarısına ise diğçerlerinin ortak kaynağı ölçölü kullanacakları yanlış bilgisi verilmiştir. Ölçölü kullanım olacağını düşöünen katılımcıların yer aldığı grupta ortak kaynak sürekli artarken diğçer grupta tükenmiştir. Aşırı kullanımın olduğı grupta ortak kaynağı sınırsız erişimi olan ve kaynağı paylaştıran bir lider seçilmesi önerisi daha fazla kabul görmüştür. O halde diğçerlerine ilişkin yarışmacı beklentiler merkezi bir otoritenin kurulması yönündeki istekliliğı arttırmaktadır. Diğçer bir görüş, alanların özelleştirilmesidir (Ostrom, 1990). Bu bakış açısıyla özel mülkiyetine sahip olduklarından bireylerin kendi mallarına daha iyi bakacakları düşünölmektedir. Farklı görüşlere karşın, en etkili çözümün bireylerin dışsal bir etken bulunmaksızın gönöüllü olarak işbirliğinde bulunmaları olduğı söylenebilir. Bonaiuto ve arkadaşlarına (2008) göre insanları bir kaynağın korunması konusunda gönöüllü olarak işbirliğinde bulunmaya yönelten başlıca iki etmen grubu vardır: Kişöi düzeyinde etmenler ve grup düzeyinde etmenler. Bu iki temel değışken grup kimliğı ve toplumsal değıer yönelimine işaret etmektedir. Grup kimliğı daha çok normatif, toplumsal değıer yönelimi ise daha çok gönöüllü işbirliğine işaret etmektedir.

Brucks ve Van Lange (2007) ise insanların davranışlarının ortak ve ekolojik sonuçları hakkında bilgi eksikliklerinin bulunduğu işaret etmektedirler. Çoğunlukla insanlar tüketim davranışlarını sonuçlarının bir felakete yol açabileceğini bilmeden yaparlar. Araştırmalarında kendine yanlıların çok daha fazla tüketmiş olmalarına karşın, insanların işbirliği niyetleri ne kadar güçlü olursa olsun, bazı durumlarda dışsal engellerin işbirliğine engel olabileceğini öne sürmektedirler. Örneğin toplu taşıma araçlarını kullanmak isteyen birisi yeterli ölçüde ya da zamanına uyan bir taşıt aracı bulamadığında, özel aracını kullanmak zorunda kalmaktadır. Su sıkıntısına karşın temizliğin şart olduğunu düşünen bireylerse su kullanımlarını azaltamamaktadırlar. Bu durumları test eden Brucks ve Van Lange (2007), engellerle karşılaştıkları durumlarda toplum yanlılarının da yarışmacı davrandıklarını göstermişlerdir. Bu konuya ilişkin başka bir çalışma Van Vugt, Van Lange, Meertens ve Joireman'ın (1996) işlerine yalnız gidenler ve otomobillerini nöbetleşe (*car pool*) kullananlar üzerinde yürüttükleri alan çalışmasıdır. Bu çalışmanın tartışma ve sonuçları, işlerine kendi otomobilleriyle yalnız gidenlerin, yalnız kullanım için olumlu, ortaklaşa kullanım için olumsuz inançlara sahip oldukları için bulundukları güzergâha nöbetleşe kullanım imkânı sağlandığında dahi işlerine yalnız gitmeyi tercih ettiklerine işaret etmiştir. Özetle, çalışmaya konu edilen kişiler, göreceli yoksunluk (bir nöbetleşe kullanım sisteminin bulunmaması) ve bilişsel tutarsızlık duyguları (nöbetleşe sistemi kullanmaya isteksizlik) doğrultusunda kendilerini haklı çıkarmak için inançlarını değiştirmemişlerdir.

Buraya kadar tartişılanlar doğrultusunda özellikle diğerini algılama bağlamında toplumsal sorumluluğun ikilem durumlarıyla yakından ilişkili olduğu sylenabilir.

1.4. TOPLUMSAL SORUMLULUK VE TOPLUMSAL DEğER YÖNELİMİ

Sorumluluğun değişik tanımları teolojiden felsefeye pek çok disiplin tarafından yapılmakla birlikte, bu tanımlar tartişma bağlamına göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin, hukukta sorumluluk, bir suçun ya da bir hakkın “sahibi” olmayı yasal bir çerçevede kesin çizgileriyle belirlemekken, ahlak felsefesinde, özellikle de varoluşçu ahlak felsefesinde, bireyin eylemlerinin kendisi ve çevresi için sonuçlarıyla ilgili ahlaksal yükümlülüğüdür. Sorumluluk tanımlarına ilişkin uzanımın bu kadar geniş olması, toplumsal değerler ve yabancılaşma gibi tanım uzanımları geniş iki değişken arasında bağdaştırıcı bir öğe olarak düşünülen toplumsal sorumluluğun daha dar bir çerçevede ele alıp tanımlamasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda sorumluluğu, böyle bir çerçevede ele alan bazı araştırmacıların tanımlarından yararlanmak uygun olacaktır.

Auhagen (2000), sorumluluk üzerine görüşleri üç sınıfta toplamıştır. İlk gruba giren çalışmalarda araştırmacılar, sorumluluğun ne olduğu, eşitleri ve temel özellikleri üzerine odaklanmışlardır. İkinci gruptan çalışmalar, bireylerin hangi koşullar altında sorumlu göründükleri ya da kendilerini sorumlu hissettikleri üzerinde

durmaktadır. Üçüncü ve son gruptaki çalışmalarda örgütler, kişilerarası ilişkiler, toplum yanlısı ya da çevreci davranış bağlamları gibi özgül durumlara odaklanmışlardır. Bu araştırma da toplumsal sorumluluğu bu üçüncü bakış açısından ele almaktadır.

Öncelikle belirtmelidir ki toplumsal sorumluluk, davranışa yönelik bir tutumdur. Bireysel tutumlar incelenirken karşılaşılan sınırlılıklar unutulmadan bireyleri sosyal olarak sorumluluk sahibi ya da sosyal olarak sorumluluk sahibi olmayan olarak kesin çizgilerle ayırmak doğru olmayacaktır. Diğer bir deyişle kendi bacağından asılan koyun da hiçbir komşusu aç yatmayan insan da gerçek yaşamda bulunmamaktadır. Ancak, toplumsal sorumluluk sahibi olmanın azdan çoğa doğru bir derecelenme gösterdiği söylenebilir. Bu doğrultuda toplumsal sorumluluk sahibi olmak deyimi, tanımlarda kolaylık sağlaması için tercih edilmiştir.

Gough, McClosky ve Meehl (1952), toplumsal sorumluluk sahibi bireyi, kendi davranışının sonuçlarını kabul etmeye hazır bir isteklilik gösteren, güvenilir, dürüst ve gruba karşı yükümlülükleri olan birisi olarak tanımlamaktadırlar. Harris (1957) ise sorumluluğun, güvenilir, sorumlu, bağlı ve verimli olmaya yönelik tutumların davranışa yansıyan bir bileşeni olduğunu belirtmektedir. Bu iki benzer tanımda da diğerlerinin varlığı göze çarpmaktadır. O halde toplumsal sorumluluk, diğerlerine karşı gösterilen ve onlar tarafından bilinen bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sorumlu olunan diğerkleri, oldukça karmaşık ve belirsiz bir grubu nitelemektedir. Berkowitz ve Daniels’a (1964) göre bireyler, toplumsal olarak doğru bir davranış olduğunu düşündüklerinde yani toplumsal sorumluluk duyduklarında, bir amaca ulaşabilmelerinde kendilerine bağımlı olan diğerklerine yardım etmek eğilimindedirler. Berkowitz ve Daniels, bu durumu toplumsal sorumluluk normu olarak değerlendirmektedirler. Bu tanımda toplumsal sorumluluk normunun nesnesi konumundaki “diğerkleri”, sorumluluk sahibi bireye bağımlı olanlara işaret etmektedir. Diğerklerinin ulaşması gereken bir hedefin olduğu da göz önüne alındığında toplumsal sorumluluğun, toplumsal değer yöneliminden çok da farklı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Her iki değişkenden de diğerklerinin hedefine ulaşmalarına yardım etme vardır. Ancak aralarındaki önemli bir fark, toplumsal değer yönelimi, karşılıklı hedeflerin bulunduğu bir duruma işaret ederken toplumsal sorumluluğun yalnızca karşıdaki bireyin hedeflerini içermesidir. Yine, Berkowitz ve Daniels’in (1964) belirttiği gibi karşılıklılık ilkesinden farklı olarak bireylerin kendilerine bağımlı olandan sağlayacakları tek kazanç, sosyal olarak doğru bir davranışı yerine getirme duygusu, ahlaksal bir doyumudur. Karşılıklılık ilkesinde olduğu gibi, toplumsal değer yöneliminde de elde edilecek kazançlar, karşılıklı bağımlılık temelinde değerlendirilmekte ancak toplumsal sorumluluk ilkesinde sağlanacak kazanç, ahlaksal bir doyumun ötesine geçmemektedir⁶.

⁶ Bununla birlikte, toplumsal değer yöneliminde karşıdaki birey anonim olduğundan yani bir daha karşılaşmayacak, tanınmayan biri olduğundan toplumsal değer yöneliminde karşılıklılık ilkesinin, yalnızca daha önce bulunulan etkileşimlerde karşılaşılan karşılıklılık durumları bağlamında rol oynadığı söylenebilir.

Ancak ahlaksal doyum da ahlaksal bir “kazanç” olarak düşünöldüğünde, toplumsal sorumluluk normunu karşılıklılık normundan ve toplumsal değeri yöneliminden ayırmak güçleşmektedir. Özellikle hazzın ertelenmesi çalışmalarında kazançla ilgili bu ayırım görünürlüğü belirsizleştirmektedir. Hazzın ertelenmesi, hemen elde edilebilecek haz yerine bireylerin kendilerini zorlayarak ödölü geciktirmeyi tercih etmeleridir (Mischel, 1974). Bierhoff ve Auhagen’e (2000) göre toplumsal sorumluluk da benzer biçimde adalet beklentisini ve kurallar doğrultusunda eylemlerin ertelenmesini gerektirir. Her ikisinde de kolay yolu seçip haza ulaşmakla yükümlölük bilinci ışığında daha zor olanı tercih etmek arasında bir ayırım söz konusudur. Mischel’e (1961) göre acil, küçük bir hazzın, sonraki ama daha büyük bir haz için ertelenmesine isteklilik ya da daha sonra daha büyük ödölün geleceğine güven duyma, toplumsal sorumluluğun temel bileşenlerinden biridir. Mischel, hazzın ertelenmesi sorunsalını doğrudan seçimlerle ölçmüştür. Bunun için deneklerinden *hemen ama daha az ödöl alma* ya da *ertelenmiş ama daha çok ödöl alma* durumlarından birini tercih etmelerini istemiştir. Hazzın ertelenmesi koşulundaki bireylerin, diğerlerine göre toplumsal sorumluluk düzeylerinin daha yüksek olduğunu gözlemiştir. Bu bulgu doğrultusunda kazancın toplumsal sorumluluğa içkin bir değeri olduğu söylenebilse de toplumsal değeri yönelimi ve karşılıklılık ilkesinde olduğu kadar açık olduğu söylenemez.

Karşılıklılık ilkesini toplumsal değeri yöneliminden ve toplumsal sorumluluk normundan ayıran önemli bir fark, karşılıklılığın bağlamsal olmasıdır. Yani, belirli olay ve durumlarda başvuru olan bir davranışa işaret etmesidir. Toplumsal değeri yönelimi ve toplumsal sorumluluk ise kalıcı kişilik değişkenleri olarak

görülmektedir. Berkowitz ve Daniels (1964), toplumsal sorumluluk düzeyleri yüksek bireylerin, sosyal değişim ilkeleri ile yönlendirilemediklerini vurgulamışlardır. Ayrıca, Bierhoff ve Auhagen (2000), Milgram'ın yetkeye itaat deneyini örnek göstererek içinde bulunulan durumun koşullarından da etkilenmekle birlikte, bazı bireylerin sorumlulukla daha fazla ilgilendiklerini, diğer bir deyişle, kalıcı olarak toplumsal sorumluluk değerlerine sahip olduklarını belirtmektedirler.

Toplumsal sorumlulukla toplum yanlısı davranış arasındaki ilişki birçok araştırmacı (Berkowitz ve Daniels, 1964; Bierhoff, 2000) tarafından kabul edilmektedir. Bierhoff'a (2000) göre toplumsal sorumluluk normunu kullananlar daha fazla toplum yanlısı davranış gösterirler ve bunlardan ilki, ikincisini yordar.

Toplumsal sorumluluk, toplumsal değer yönelimi ve karşılıklılık değişkenlerini birlikte ele alan bir çalışma dikkat çekmektedir. Toplumsal sorumluluk ve karşılıklılık normları bağlamında toplum yanlılarının ve kendine yanlıların rekabet ve işbirliği seçimlerine bakılan bu çalışmada De Cremer ve Van Lange (2001), toplum yanlılarının kendilerinin ve diğerlerinin kazançlarını (toplumsal sorumluluk normuyla tutarlı olarak) en üst düzeye çıkarma ve kazançları ya da kayıpları (karşılıklılık normuyla tutarlı olarak) eşit tutma yönünde bir eğilimlerinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu sonuçlar doğrultusunda toplum yanlılarının daha fazla toplumsal sorumluluk sahibi olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal sorumluluk normu dışında durumsal bir değişken olarak sunulan sorumluluk, bağlama göre artabilir ya da azalabilir. Bu bağlamlardan en önemlisi anonim durumlardır. Diğerleri tarafından gözleniyor olma duygusunun, kimliğini açıkça görünür ya da görünmez olmasının insanların durumsal sorumluluklarını etkilediğı söylenebilir (De Cremer ve Bakker, 2003; De Cremer ve Dewitte, 2002).

Bir çalışmada (De Cremer ve Bakker, 2003) toplumsal ikilemlerde - diğerlerinin işbirliğı içermeyen durumlara olumsuz yaklaştıkları inancına sahip bireyler için geçerli olmak üzere- anonim olmayan seçimlerin (seçimlerinden sorumlu olmak) işbirliğini etkileyeceğı denencesi sınanmıştır. Bir deneyde 4 kişi bir odaya alınmış ve her birinin önüne 30 lira konulmuş ve istediğı kadarını kendisi için alabileceğı istediğı kadarını da ortak kasaya koyabileceğı söylenmiştir. Bütün denekler için ortak olan kasaya konulan paranın, ikiye katlanacağı bilgisi verilmiştir. Ortak kasaya para koymayarak işbirliğini seçmeyenler, diğerleri tarafından olumsuz değerlendirilmişlerdir. Ayrıca sonuçlar göstermiştir ki işbirliğine isteklilik, kolektif bir bağlam içersindeki güçlü duygularla yakından ilişkilidir. Bir kişinin eylemi diğerini etkileyecektir bu nedenle eyleminden sorumludur. Daha önceki toplumsal ikilem araştırmalarında da anonimliği arttırdığı için grup büyüklüğünün işbirliğini azalttığı gözlenmiştir. Çünkü insanlar kendilerini daha az etkili, daha az tanınabilir ve grubun refahı için daha az sorumlu hissetmektedirler (Liebrand, 1984).

Diğer bir araştırmada De Cremer ve Dewitte (2002), deneklere bir karşılıklı güven ölçeğı uygulayıp karma güdülü bir oyun oynatmışlardır. Karma güdülü oyunda deneklerin bir kısmının karşısındakinin seçimlerini bileceğı söylenmiş ve

böylece kendi davranışlarından sorumlu olması sağlanmıştır. Sonuçta sorumluluğun bir durumsal değişken olarak karma güdülü durumlarda işbirliği seçimleri üzerinde bir miktar etkisinin olduğu belirlenmiş, fakat diğerlerine güven üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Öyleyse, tanınmazlık (anonimlik), işbirliğini (Dawes, 1980) ve durumsal sorumluluğu (De Cremer ve Dewitte, 2002) azaltmaktadır.

Tanınmazlık, sorumluluk ve işbirliği davranışı arasındaki bu ilişki, tanınmazlık, kalıcı toplumsal sorumluluk normu ve toplumsal değer yönelimi arasındaki olası bir ilişkiyi gündeme getirmektedir. Her iki değişkenle ilgili tanım ve araştırmalar göz önüne alındığında anonim bir durumun toplumsal sorumluluk düzeyi yüksek ve toplum yanlısı bireylerin davranışlarında bir değişikliğe yol açmayacağı söylenebilir. Örneğin, yardım etme davranışı ele alındığında toplumsal sorumluluk sahibi ve toplum yanlısı bireylerin her koşulda benzer davranışlarda bulunmaları beklenir.

Bir sonraki bölümde yabancılaştırmanın kavramsal açıklamaları tartışıldıktan sonra özgül yabancılaştırma biçimlerinden söz edilerek genel çerçeve çizilecek, araştırma kapsamındaki yabancılaştırma tanımının ana hatları belirginleştirilecektir. Yabancılaştırmanın geniş bir açıklaması yapıldıktan sonra toplumsal değer yönelimi, ekolojik ikilemler ve toplumsal sorumlulukla ilişkisi değerlendirilecektir.

1.5. YABANCILAŞMA

Yabancılaşma, en genel tanımıyla toplumdan uzaklaşma duygusudur (Nettler, 1957). Diğer bir ifadeyle, bireylerin birbirlerinden ya da belirli bir ortam veya süreçten uzaklaşmalarıdır (Marshall, 1999). Yabancılaşma kavramının din, metafizik, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji disiplinlerinde çok sayıda ve oldukça farklı anlamlarda kullanılmasının, içinden çıkılması güç bir tanımlama sorununu gündeme getirdiği, birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Israel, 1971; Finifter, 1972; Middleton, 1963; Teber, 1990). Aynı disiplin içersinde bile birden çok tanımın yapılmış olması, bu sorunu daha da zorlaştırmaktadır. Bu araştırma, yabancılaşmayı sosyal psikolojik bir bakış açısından yola çıkarak ele almaktadır, ancak tarihsel gelişiminden soyutlanamayacağı için kavramın gelişiminin izini sürmekte yarar vardır.

1.5.1. Yabancılaşma Kavramının Tarihsel Gelişimi

Yabancılaşma kavramının izi, Platon'un idealar söylemindeki insanın formel dünyadan kopup görüngüler dünyasında yaşıyor olduğu tartışmasından, Adem ile Havva'nın cennetten kovulup yabancıları oldukları "dünya"ya atılmaları öyküsüne kadar sürülebilir. Hatta bebeğin anne karnının güvenli ortamından ayrılıp yabancıları olduğu bir dünyaya doğması düşüncesiyle yabancılaşmayı, Otto Rank'ın psikanalitik yorumunun da katkısıyla, yaşamın başlangıcına oturtmak olasıdır. Ancak, burada kavramın sosyolojik ve sosyal psikolojik anlamlarına yön veren görüşler üzerinde odaklanmak yararlı olacaktır.

Yabancılaşma kavramının izi, bir önceki paragrafta da değinildiği gibi, çok öncelere dayandırılmakla birlikte, kavramı ilk kullanan G. W. Friedrich Hegel'dir. Hegel, yabancılaşma kavramını neredeyse bütünüyle metafizik bir çerçevede tartışmıştır. Ancak, Hegel'in metafizik kuramları genellikle toplumdaki sosyal koşulları açıklamak için bir araç olarak kullandığı, dolayısıyla tartışmalarının sosyolojik yönlerinin olduğu belirtilmektedir (Marcuse, 1960; akt. Israel, 1971).

Hegel, ilk çalışmalarında yabancılaşmayı, sosyal bir kurum olan özel mülkiyetin bir sonucu olarak görmektedir. Hegel'e göre, insan, emeği ve bilgisiyle şekillendirdiği bir dünyada yaşar, fakat temel ihtiyaçlarının doyurulmasının engellendiği kurallara sahip bu dünyada kendini yabancı hisseder (Marcuse, 1960; Israel, 1971). Doğanın ve özel mülkiyetin insanın ihtiyaçlarını engelleyen kurallara sahip olduğunu ifade eden bu önerme, Marx'ın (1844/2003) çalışmalarında daha somut bir biçimde gösterilmekle birlikte, Hegel'in sonraki çalışmalarında daha bir açıklık kazanmaktadır. Buna göre, emeğin insan ve 'doğa' arasında araçsal bir işlevi vardır. Yani, insan, ihtiyaçlarını doyurmak için çalışarak, doğayı ve doğanın nesnelerini kendi ihtiyaçları için kullandığı nesnelere dönüştürür. Örneğin, doğanın bir nesnesi olan ağacı, toprağı rahatça işleyip ürün elde etmek için ihtiyaç duyduğu sabana dönüştürür. Böylece, insan çalışarak, ihtiyaçlarını doyurmasını engelleyen doğayı kontrol eder; kendini gerçekleştirir ve yabancılaşmış dünyası küçülür. Diğer taraftan, makineleşme bu durumu tehdit eder. Emeğin makineleşmesi, insanın yeteneklerinin ve kapasitesinin değerini azaltır. Emek artık ihtiyaç doyumu için bir araç değildir; zorla yapılan bir etkinliğe dönüşmüştür. Emeğin makineleşmesi,

monotonluğu doğurmuştur (Marcuse, 1960; Israel, 1971). Bu doğrultuda Hegel'in, ihtiyaçların doyumunun bir biçimde engellenmesinin, insanın yabancılaşmasına yol açtığını öne sürdüğü söylenebilir.

Hegel'in aksine Marx, yabancılaşmanın, toplumsal dünyanın nedeni değil sonucu olduğunu iddia etmektedir (Ulaş, 2002). Hegel'in düşüncelerine karşı çıkmakla birlikte, birçok görüşünden de esinlenmiştir (Marcuse, 1955; akt. Israel, 1971). Hegel gibi Marx (1844/2003) da insanı doğadan ayırmanın ve insanın temel güdüsünün çalışmak olduğunu öne sürmüştür. Ona göre insan, çalışması sonucunda elde ettiği ürün -Marx'ın deyimiyle nesneleşmiş emek- kendinden bağımsız olduğunda, yani insan, nesneleşmiş emeği kontrol edemediğinde yabancılaşır. Bir başka deyişle, kendi emeğinin ürünleri insana yabancı ve karşı bir güç haline gelir ve onu kontrolü altına alır (Marx ve Engels, 1846/2003).

Marx'ın yabancılaşma kuramının üç toplumsal koşuldan yola çıktığı söylenebilir: eşyalar problemi, işbölümü ve özel mülkiyet (Israel, 1971). Bunlardan ilki, bir ürünün *kullanım değeri* ile *değişim değeri* arasındaki geleneksel ayırmadan yola çıkarak ortaya koyduğu *eşyalar problemi*dir. Bir ürünün kullanım değeri, o malın sağladığı yarardır. Değişim değeri ise o malı elde edebilmek için gereken ortalama emeğin bir değişim işlemine konulmasıyla ortaya çıkar. Örneğin, suyun kullanım değeri, bir insanın ne kadar susadığıyken; değişim değeri, o suyun ücretidir. Marx'a göre insan, hayatta kalabilmek için emeğini bir ücret (değişim değeri) karşılığında satmak zorundadır. Yani emeği, alınıp satılabilen bir şeye/eşyaya dönüşür. Artık çalışmayı, kendi yaşam-gücü olarak algılamaz, çünkü ürettiği ürüne

sahip değildir. Örneğin, su kaynağından su çıkaran bir insan, emek harcayarak kendi ihtiyacı kadarını çıkarır ve suya sahip olur. Diğer taraftan mesleği su kaynağından su çıkarmak olan bir insan, emeğini, çıkardığı suya ihtiyacı olduğu için harcamaz; bunun yerine, diğer ihtiyaçlarını karşılamak için ihtiyacı olan değişim değerini (para) kazanmak için harcar ve çıkardığı suya sahip olamaz. Bu doğrultuda Marx, emeğiyle ürettiğine sahip olamayan insanın kendi etkinliğine ve ürettiği ürününe yabancılaştığını öne sürmektedir (Marx, 1857/2003; 1867/2003).

Marx'a göre (1844/2003) işbölümü, diğer bir yabancılaştırıcı koşuldur. İşbölümü, bir ürünün üretiminin tüm süreçlerine katılmama, sadece uzmanlık alanına giren kısmını yapmadır. Tek başına bir ürün meydana getiren insan, bu ürünün kontrolüne her anlamda sahiptir. İnsanlar uzmanlaşıp kendi belirleyemedikleri koşullarda ve işlerde çalıştıkça, yani dışarıdan kontrollü bir işbölümü içersine girdiklerinde emeklerine yabancılaşmaktadırlar (Marx, 1844/2003; Marx ve Engels, 1846/2003). Özellikle işin kas gücü ve beyin gücü gerektiren yanları arasındaki ayrım, bireyin bütün kapasitesini kullanmasına engel olur. Örneğin, araba fabrikasında çalışan bir kişinin uzmanlığı, yalnızca arabaların jant kapaklarını sıkıştırmaksa, bunun için zihnini kullanması gerekmeyecek; araba imalatının diğer aşamalarında görev almadığından, ortaya çıkan ürünün, kendisine ait olduğunu düşünmeyecektir. Bunun sonucunda emeğine ve emeğinin ürününe yabancılaşacaktır. Diğer taraftan, çalıştığı makineler de insanın hangi niteliklerini kullanacağını ve ne kadar hızlı çalışacağını belirleyerek, insan emeğini kontrol eder ve onu yabancılaştırır (Israel, 1971).

Marx'ın belirttiği yabancılaştırıcı koşullardan bir diğeri de özel mülkiyettir. Marx (1844/2003; 1857/2003; Marx ve Engels, 1846/2003,), mülkiyetin, insanın doğasına özgü olmadığını öne sürmektedir. Özel mülkiyet, artı-değer üretimi ve makineleşme sonucu ortaya çıkmış, birey ve ürünü arasındaki ilişki durumuna gelmiştir. Böylece, Marx (1844/2003) özel mülkiyeti, insanın yabancılaşmasına yol açan, aynı zamanda da yabancılaşması sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlamıştır.

Özetle, Marx'a (1844/2003) göre yabancılaşmış emek, doğayı, kendi kendini, insanlığını, kendi yaşamsal etkinliğini, kendi etkinliğinin ürünlerini, kendi bedenini insana yabancılaştırırken, insanı bilinçli bir varlık olmaktan çıkarır. Ayrıca insan, insana da yabancılaşmıştır. İnsan kendi kendisinin karşısında iken, onun karşısında olan ötekidir. İnsan kendi emeğinden, kendi emek ürününden ve kendi kendisinden uzaklaşırken, öteki insanlardan ve onların emek ve emek ürünlerinden de uzaklaşmıştır (Marx, 1844/2003).

Hegel'in ardılları, yabancılaşma kavramını farklı bağlamlarda tanımlamışlardır. Söz edildiği gibi Marx, yabancılaşmayı ekonomi çerçevesinde ele almıştır. Feuerbach (2004) ise yabancılaşmayı din üzerinden tartışmıştır. 1839 yılında yayınlanan *Das Wesen des Christentums* (Hristiyanlığın Özü) isimli kitabında insanın, en iyi niteliklerini tanrıya atfederken, kendisini günahkâr ve kötü adam olarak gördüğünü öne sürmektedir. Ona göre hatalı olan bu öz-değerlendirme, yabancılaşmayı doğurmaktadır. İnsan, kendi özüne yabancılaşır, çünkü özünü tanrıya

yansıtmıştır. Kendi öz düşüncesi olan dini düşünceyi kendinden koparmış, tanrıya atfetmiş ve kendine yabancılaşmıştır.

Weber (1958; akt. İslam, 1980) ise modern toplumlarda yabancılaşmadan sadece ekonominin değil, sosyal ve siyasal güçlerin de sorumlu olduğunu öne sürmüştür. Tarihsel süreçte, Hristiyan asecisizminin (çilecilik) yerine kapitalizmin temel güdüsü olduğunu öne sürdüğü yabancılaşmanın geçtiğini söylemiştir (Weber, 1965; akt. Lystad, 1972). Ona göre modernleşme süreci, ilerlemeci bir rasyonelizasyon sürecidir ve bu süreçte bürokrasi, araç olarak kullanılmaktadır. Bürokrasi, kesin çizgilerle ayrılan kurallar ve işlemler belirlemekte, bunları matematiksel bir kesinlikle sunmaktadır. Bu bakımdan bürokrasiyi, kişisel değerlerle ilgilenmeyen, insanı ve insanlar arası ilişkileri mekanikleştiren bir yapı olarak tanımlayan Weber, Marx'ın işçinin yabancılaşması fikrini biraz daha ileri taşımış, askerlerin şiddete, uşakların, satıcıların, kâtiplerin ve profesörlerin kendi işleri üzerindeki kontrollerine yabancılaştıklarını belirtmiştir.

Weber'le hemen hemen aynı dönemde yaşamış olan Durkheim'a (1952/1972) göre insanlar, toplumsal normlara olan inançlarından kuşku duymaya başladıklarında ve belirli bir hedefleri kalmadığında yabancılaşmaktadırlar. Aslında Durkheim, yabancılaşma kavramı yerine Yunanca bir kavram olan *anomi*yi kullanmayı tercih etmiştir. Anomi, bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma durumunu gösteren bir durum olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 1999). Durkheim (1952/1972), insanın, kendini bütünleştirdiği gruplar çerçevesinde sosyal bir varlık olduğunu kabul etmektedir. Bu bütünleşmenin kaybı, bireyci eğilimlere,

dolayısıyla, anomiye yol açmaktadır. Böylece, ona göre yabancılaşma, bütünleşmenin yetersiz olduğu, ahlaksal kuralları ve disiplin sağlayan yetkeyi tehdit eden genişlikte özgürlüğe sahip bir toplum içersindeki duruma işaret etmektedir (Israel, 1971).

Kriz dönemlerinde yaşanan intihar oranlarını inceleyen Durkheim (1897; akt. Teber, 1990), intiharın toplumsal bir olgu olduğunu öne sürmüştür. Bu dönemlerdeki intiharların çoğunun, ekonomik, toplumsal, kültürel, moral, psişik vb. krizler sonucu ortaya çıkan bir tür kuralsızlık ya da norm sistemlerinin çözülüşü sonucunda anomik bir niteliğe sahip olduğu sonucuna varmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda başta Hegel, Marx, Weber ve Durkheim’la sosyolojik bir olgu olarak incelenmeye başlayan yabancılaşma, yirminci yüzyılın ortalarında sosyal psikolojik bir çerçeveye kaymıştır.

1.5.2. Yabancılaşma: Sosyal Psikolojik Çözümlemelere Geçiş

On sekizinci yüzyıl sanayi devriminin kentleşme, üretim artışı ve kısmi refah gibi sonuçlarının insanların toplumsal ve psikolojik yapılarında yarattığı büyük değişim göz önüne alındığında yabancılaşma kavramının tam da o dönemlerde ortaya çıkması bir rastlantı değildir. Toplumsal araştırmaların toplumsal değişimlerden bağımsız olamayacağı düşünüldüğünde, yabancılaşma kavramının yaşanan büyük değişimlerle birlikte tekrar gündeme geldiğini söyleyebiliriz. Yabancılaşmanın popülaritesi II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde tekrar artmıştır (Dean, 1969;

Israel,1971; Tolan, 1996). Tolan (1996) bu ilginin hızlanan teknolojik gelişmelerin ve rasyonalite-prodükktivizm ideolojisinin yol açtığı “şeyleşme”ye karşı bir tepki olduğunu öne sürmektedir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında psikolojik kuramların özellikle de psikanalizin hızlı yükselişi, yabancılaşma araştırmalarının sosyolojik bir çerçevede psikanalitik bir yönetime kaymasına yol açmıştır. Özellikle Fromm ve Marcuse, psikanalitik bir bakışla toplumsal uzaklaşmayı değerlendirmişlerdir.

Israel (1971), yabancılaşma kavramıyla sosyolojik düzeyde ilgilenenlerin, sosyal koşulları ve bunların toplumdaki psikolojik sonuçlarını incelediklerine işaret etmektedir. Sosyal psikolojik bir bakışın ise yabancılaşma kavramını birey ve sosyal koşullar arasındaki etkileşim çerçevesinde incelediği öne sürülebilir. Özellikle Fromm ve Marcuse’un sosyal psikolojik bir perspektife sahip olduğu söylenebilir.

Fromm’a (1996) göre günümüzde insan, sanayileşmiş kapitalist sistem içersinde doğaya egemen olmuştur. Bu sayede özgürleşmiş, geleneksel bağlarından kopmuş ve bireyleşmiştir. Ancak, özgürlük duygusunu kazanması, onu ait olma ve güvenlik duygularından mahrum bırakmıştır. Sonuçta, doğadan ve diğer insanlardan yabancılaşarak yalnız ve güçsüz kalmıştır. Bu bakımdan, kapitalist sistemin gerektirdiği “yalnızca sermaye birikimi uğruna çalışma ilkesi”, nesnel olarak insanoğlunun gelişmesi için oldukça önemlidir, ancak öznel olarak insanı, kişisel olmayan amaçlar için çalışmak durumunda bıraktığından, kendi elleriyle inşa ettiği makinenin kölesi haline getirmiş ve böylece onu bir kişisel önemsizlik ve güçsüzlük duygusuyla doldurmuştur (Fromm, 1996). Diğer taraftan, yarışmacı bir pazarda sürekli başarı için çalışmak, insanın özsaygısını tehlikeye sokmakta, dolayısıyla

güçsüzlük, güvensizlik ve aşağılık duygularına yol açmaktadır (Fromm, 1998). Birey, güçsüzlük, güvensizlik ve önemsizlik duygularından kurtulmak için bu duyguların bağlı olduğu özgürlük duygusundan kaçmaktadır. Fromm (1996) yetkecilik, yıkıcılık ve robot uyumluluğu olmak üzere üç kaçış mekanizması tanımlamıştır. Bu mekanizmalar aracılığıyla insan kendi özgün benliğini bırakıp, kültürel mekanizmaların sunduğu benlik duygusunu kabul etmektedir. Bunu, kendisinden üstün bir yetkeye boyun eğerek, kendisiyle kıyaslamak durumunda olduğu bütün nesneleri ortadan kaldırarak ve/veya bir başkasına, bir kuruma, bir ulusa ya da bir dine ait düşünceleri kendi düşünceleriymiş gibi benimseyerek yapar. Böylece ait olma duygusunu tekrar kazanır ve kendini güvende hisseder. Ancak kendi özgün benliğini terk ettiğinden yine yabancılaşmıştır.

Fromm'a (2006) göre yabancılaşma, kişinin kendisini bir yabancı gibi hissetmesi durumudur. İnsan, kendi kendisine yabancı birisi olmuştur. Kendisini, dünyanın merkezi, eylemlerinin yaratıcısı olarak görmez, tersine eylemleri ve bu eylemlerin sonuçları, onun boyun eğdiği hatta taptığı efendileri olmuştur. Yabancılaşmış insan, başkalarından koptuğu gibi, kendisinden de kopmuştur.

Marcuse (1997) ise yabancılaşmayı tüketim toplumu çerçevesinde değerlendirmiştir. Marcuse'a göre teknolojik gelişim ve değişen tüketim alışkanlıkları, insanları yabancılaştırmaktadır. Teknolojik gelişimin, kısalan çalışma saatleri ve artan boş zaman aracılığıyla insan özerkliğini arttırması beklenir. Marcuse, kitle medyasının ve boş zaman olasılıklarının ticarileştirilmesinin, bu ilerlemeyi tersine çevirdiğini öne sürmektedir. Ona göre, sosyal sistemin hedefleri

irrasyoneldir. Tamamen rasyonel bir teknoloji, irrasyonel amaçlar için kullanılmaktadır. Örneğin, üretici kaynaklar, silah ve silah materyalleri yapımında kullanılmaktadır. Diğer taraftan, 19. yüzyıl kapitalizminin sanayileşmiş ülkelerinde tüketim, üretim için gerekli bir önkoşuldur. Tüketime yüksek düzeylerde olması gerekmektedir. Bu da toplum üyelerinin yüksek düzeylerde tüketmeleri için yeni ihtiyaçların yaratılmasını gerektirmiştir. Varolan ihtiyaçlar yeterli tüketimi sağlayamadığından, reklamlar, propaganda ve diğer etkileme araçlarıyla yapay ihtiyaçlar yaratılmıştır. Marcuse (1997), insanların bu irrasyonel amaçları kabul etmelerinin iki nedeninin olduğunu belirtmiştir: (1) Bireyi manipüle eden ve bireye egemen olan araçların bulunması –ki bunlar sistem tarafından belirlenen amaçların tersi davranışlarda bulunmayı anlamsızlaştırmakta ve oldukça zorlaştırmaktadır. (2) Birey, o kadar yabancılaşmıştır ki yapay ihtiyaçlarının yerini aldığı gerçek ihtiyaçları hakkında artık doğru düşünemez.

Daha önce değinildiği gibi, yabancılaşma kavramı günümüze kadar birçok farklı anlamda ve biçimde kullanılmıştır. Örneğin yabancılaşma psikiyatride, şizofreni, psikoz gibi ruh hastalıklarında kişiliğinsizleşme, gerçek-dışılık ya da yabancılık duyguları, normsuzluk, rol karışıklığı, yalnızlık, güçsüzlük ve umutsuzluk duyguları ile ifade edilen bir durum olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2000). Israel'e (1971) göre kuramlarda açıkça söylenmese de yabancılaşma, normalden sapmaya işaret etmektedir; yabancılaşmış birey ise sapkın bir bireyden başka bir şey değildir. Lystad (1972) ise yabancılaşmayı, bireyin, toplumun belirli yapısal öğelerine, özellikle de ekonomik ve siyasal öğelerine karşı doyumsuzluğunun işaretlerinden biri

olarak tanımlamıştır. Tanımları farklılaşsa da ortak kanıya göre yabancılaşma, bireyin toplumun geneliyle ya da bir ögesiyle arasındaki uzaklaşma duygusudur.

Günümüzde kavramın, geleneksel sosyolojideki kullanımından farklı bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Kağıtçıbaşı (1972) yabancılaşmanın boyutlarından biri olan anominin 1950’li yıllarla birlikte sosyolojik olmaktan çok sosyal psikolojik bir kavram olarak kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Yabancılaşmanın sosyal psikolojik bir durum olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Israel, 1971; Seeman, 1959). Yabancılaşmayı ampirik olarak tanımlama çalışmaları da yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.

1.5.3. Yabancılaşma: Ampirik Yönelim

Seeman (1959), sosyoloji geleneğinde farklı anlam ve biçimlerde kullanılan yabancılaşma kavramını açıklığa kavuşturmak ve görgül olarak sınanmasını kolaylaştırmak için yabancılaşmanın beş temel boyutunu tanımlamıştır. Bunlar: *güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık* ve *kendinden uzaklaşma*dır. Seeman, bu tanımlamalarında bireyi esas alarak yabancılaşmanın neden olduğu sosyal koşulları ve birey davranışı üzerindeki etkilerini açıklayabilmek için kavrama sosyal psikolojik bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır. Bu yabancılaşma boyutları aşağıda genel çizgileriyle açıklanmıştır.

Güçsüzlük.

Seeman'ın (1959) tanımladığı yabancılaşmanın beş alt boyutundan güçsüzlük kavramı, kaynağını temelde Marx'ın (1867/2003) kapitalist sistem içerisinde işçinin kendi emeği ile ürettiklerinin kontrolüne sahip olmadığı için yabancılaştığı olgusundan almaktadır. Seeman'a (1959) göre güçsüzlük, bireyin kendi davranışının sonuçlarını ya da kazanacağı ödülleri belirleyemeyeceği beklentisidir. İnsan, ait olduğu sosyal sistem içerisinde kendi kaderini etkileyemediğini fark ettiğinde kendisini güçsüz hissetmektedir.

Seeman (1966), sosyoloji geleneğindeki kitle toplumu teorisi ile psikolojideki sosyal öğrenme teorisinin oldukça benzer olduğunu öne sürmektedir. Rotter'ın sosyal öğrenme kuramından yola çıkan Seeman (1963), sosyal öğrenme sürecinde bireyin olaylar üzerindeki kontrolüne ilişkin beklentilerinin çok önemli olduğunu ve yabancılaşmanın güçsüzlük boyutunun, bireylerin elde edecekleri ödül ya da görececekleri cezalar üzerindeki kontrollerine ilişkin beklentilerine işaret ettiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda bir tutukevinde sosyal öğrenme ile yabancılaşma arasındaki ilişkiye bakan Seeman (1963), zekâyı ve test almanın etkilerini kontrol ettiği bir araştırmasında yabancılaşmış hükümlülerin yabancılaşmamış hükümlülerle karşılaştırıldığında geleceklerine ilişkin olarak daha düşük kontrol duygusuna sahip olduklarından şartlı tahliye koşulları gibi geleceklerine ilişkin bilgilere daha az sahip olduklarını göstermiştir. Seeman ve Evans'ın (1962) bir hastanede yürüttükleri bir çalışmada ise yabancılaşmış hastaların hastalıkları hakkında diğer hastalara göre daha az bilgi sahibi oldukları görülmüştür.

Seeman (1967a), denetim odağı çalışmalarından yola çıkarak, bireyin davranışının sonucuna ilişkin beklentisi üzerindeki kontrolünün (güçsüzlük duygusu), çevresinden bilgi edinmesini ve dikkatini o bilgi üzerine odaklamasını etkilediğini öne sürmüştür. Bu denenceyi İsviçreli üniversite öğrencileri üzerinde sınanan Seeman (1967a), öğrencilerin nükleer güç üzerinde hiçbir kontrolleri olmadığından nükleer güç hakkında bilgi sahibi olmayacaklarını, öğrenmek için de hiçbir çaba göstermeyeceklerini belirtmiştir. Sonuçta güçsüzlük arttıkça nükleer güce ilişkin bilginin azaldığını; böylece, öğrenme ve güçsüzlük arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu göstermiştir. Benzer bir araştırmada Bickford ve Neal (1969), yabancılaşmanın anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal yalıtılmışlık ve güçsüzlük boyutlarının, bilgiyi kontrol etme bağlamında öğrenmeyi olumsuz yönde etkilediğini göstermişlerdir.

Anlamsızlık.

Seeman'a göre (1959) anlamsızlık, bireyin neye inanacağını bilemediği ya da karar verme sürecinde açık-seçik olamadığı durumlara ve bu doğrultuda davranışlarının sonuçlarının doyurucu olmayacağını düşünmesine işaret etmektedir. Birey, parçası olduğu toplumsal örgütün nasıl işlediğini anlamadığında anlamsızlık duyar. Böylece, kendi eylemlerinin sonuçlarını öngöremez ya da eylemlerinin nedenini anlayamaz.

Kuralsızlık.

Seeman (1959) kuralsızlığı Durkheim'in anomi kavramından yola çıkarak tanımlamaktadır. Durkheim'a (1952/1972) göre anomi, ortaklaşa kabul edilen

inançların, davranışların ve yaşama yön ya da amaç veren değerlerin kaybedilmesine işaret etmektedir. Ancak Seeman'ın kuralsızlık tanımı, daha çok Merton'un anomi tanımı üzerinden biçimlenmiştir. Merton (1949; akt. Israel, 1971), bireyin başarı, sosyal merdivende üst basamaklara tırmanma, bir kariyer yapma gibi kesin değerleri olduğunu ve bu amaçlara yasal yollarla ulaşma olasılığının oldukça düşük olduğunu, bu nedenle bireysel çıkarları için kurallara uygun olsun ya da olmasın herhangi bir araç kullandığını öne sürmektedir. Bu noktadan yola çıkan Seeman'a (1959) göre kuralsızlık, belirli bir amaca ulaşmak için toplumsal olarak uygun olmayan davranışlarda bulunulması gerektiği beklentisidir.

Yalıtılmışlık.

Yabancılaşmanın yalıtılmışlık boyutu, bireyin toplum tarafından büyük değer verilen inanç ve hedeflere değer vermemesine işaret etmektedir. Yalıtılmış birey, gruptan ve grubun standartlarından ayrılır. Seeman (1959) araç ve amaç bakımından yalıtılmışlığı, kuralsızlıktan ayırmaktadır. Kuralsızlık, amaçları kabul ederek, onlara ulaşmak için yasal ya da değil herhangi bir aracı kullanmakken; yalıtılmışlık, amaçları kabul etmemektir.

Kendinden Uzaklaşma.

Fromm (2006) kendinden uzaklaşma kavramını, kişinin kendisini yabancı gibi hissettiği bir çeşit deneyim olarak tanımlamıştır. Seeman (1959) yabancılaşmanın son boyutunu tanımlarken bu kavramı kullanmış, fakat başka bir biçimde tanımlamıştır. Seeman'a göre *kendinden uzaklaşma*, bir davranış sonucunda gelecekte elde edilmesi beklenen ve davranışın doğrudan sonucu olmayan bir ödüle

bağımlılık derecesidir. Seeman (1959), kendinden uzaklaşmaya örnek olarak, sadece maaşı için çalışan işçiyi, sadece başından savmak için yemek pişiren ev hanımını ya da sadece diğerleri üzerindeki etkisi için bir davranışta bulunan diğeri-yönelimli kişiyi göstermiştir. Örneğin, sadece eserini sattığında kazanacağı para için resim yapan bir ressamın kazanacağı ödül, resmin kendisi değil, resmi sattığı para miktarıdır. Ressamın resim yaparkenki bu beklentisi, kendinden uzaklaşmasına işaret etmektedir.

Seeman (1959) yabancılaşmanın beş alt boyutunun birbirleriyle ilişkili aynı zamanda birbirlerinden bağımsız olduklarını vurgulamıştır. Bir araştırmada (Simmons, 1966), kuralsızlık, güçsüzlük ve yalıtılmışlık arasında anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Simmons (1966), en yüksek ilişkiyi ($r=.53$) güçsüzlük ve yalıtılmışlık arasında bulmuş, bunu güçsüzlükle kuralsızlık arasındaki ($r=.43$) ilişki ve son olarak kuralsızlıkla yalıtılmışlık arasındaki ($r=.33$) ilişki izlemiştir. Benzer bulgular, Holian'ın (1971) ve Middleton'ın (1963) çalışmalarında da elde edilmiştir.

Seeman'ın (1959) beş boyutlu yabancılaşma tanımı oldukça ilgi görmüş ve bu tanımdan yola çıkılarak birçok ölçek geliştirilmiştir (örn. Clark, 1959; Dean, 1969; McClosky ve Schaar, 1965; Nettler, 1957; Srole, 1956). Tanım, olduğu gibi kalmamış araştırmacılar üzerinde bazı değişiklikler yapmışlardır. Örneğin, Dean (1961), yabancılaşma ölçümünde güçsüzlükle çok yakından ilişkili bulduğu için anlamsızlık ve kendine yabancılaşmayı ölçümüne dâhil etmemiş, yalıtılmışlık boyutunu da bağlamından uzaklaştırmamak için toplumsal yalıtılmışlık olarak kullanmıştır. Yabancılaşmayı, bir kişinin kendisi ve belirgin bir toplumsal nesne

(bireye doğrudan bağlı olan kültürel ya da toplumsal herhangi bir olgu) arasındaki uzaklaşma tutumları olarak tanımlayan Olsen (1969) ise yabancılaşmayı topluma özgü genel bir ifadeden çok bireysel tutumlar bağlamında ele almaktadır. Araştırmacı, bu doğrultuda genel bir ifadeyi belirten ‘kuralsızlık (*normlessness*)’ yerine bireysel tutumlara işaret eden ‘rehbersizlik’ (*guidelessness*)’ deyimini önermiştir. Middleton (1963) ise yalıtılmışlık yerine daha öznel olduğunu belirttiği toplumdan uzaklaşma kavramını kullanmayı tercih etmiştir.

Yabancılaşma ve yabancılaşmanın boyutlarıyla ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda sosyoekonomik düzey ve eğitim düzeyi düştükçe yabancılaşmanın arttığı (Aiken ve Ferman, 1966; Dean, 1960; Middleton, 1963; Olsen, 1965); gençlerle karşılaştırıldıklarında yaşlıların (Aiken ve Ferman, 1966), kadınlarla karşılaştırıldıklarında erkeklerin (Zeigler, 1966; akt. Lystad, 1971), beyazlarla karşılaştırıldıklarında siyahların (Aiken ve Ferman, 1966; Lefcourt ve Ladwig, 1965) yabancılaşma düzeylerinin daha yüksek olduğu gösterilmiştir. Bununla birlikte, yabancılaşma ve suç işleme arasında olumlu bir ilişki olduğu görülmektedir (Nettler, 1959). Anominin bazı psikolojik değişkenlerle ilişkisine bakılan diğer bir çalışmada McClosky ve Schaar (1965), anksiyete ve düşmanlık düzeyinin anomiye yordayabildiğini göstermişlerdir. Aynı çalışmada anomi düzeyi yüksek bireylerin diğerlerine göre daha yetkeci, totaliter, şoven ve sinik olduklarını ortaya koymuşlardır. Diğer bir çalışmada ise güçsüzlük, kuralsızlık, toplumsal yalıtılmışlık ve toplam yabancılaşma puanıyla yetkecilik arasında olumlu ilişkiler bulunmuştur (Dean, 1961).

Bu çalışmalarda genel olarak topluma yabancılaşma tanımı kabul edilmektedir. Diğer taraftan, yabancılaşmanın bir nesneye yöneltilmesi gerektiğini belirten görüşleri de bulunmaktadır. Olsen'e (1969) göre yabancılaşma her zaman bir nesneye odaklanır. Araştırmacılar özellikle kültüre, siyasete ve emeğe yabancılaşma üzerinde dursalar da yaşanan duygular ortaktır. İşine yabancılaşan birey güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık ve/ya da kendinden uzaklaşmışlık hissedebildiği gibi, kültüre ya da siyasete yabancılaşan birey de bu duyguları hissedebilir. Örneğin, birey, işinde güçsüzlük hissettiği için yabancılaşmıştır ya da siyasette bir kuralsızlık hissettiği için yabancılaşmıştır. Bu nedenle araştırmacılar, yabancılaşmanın görgül olarak tek bir boyutla da ifade edilebileceğine işaret etmektedirler (Clark, 1959; Dean, 1961; Nettler, 1957; Seeman, 1959). Bu doğrultuda söz ettikleri yabancılaşmanın genel olarak *topluma yabancılaşma* olduğunu öne sürmektedirler. Neal ve Rettig (1967), yabancılaşmanın genel olarak topluma yabancılaşma biçiminde mi, yoksa emek, kültür ya da siyaset gibi bir nesneye yabancılaşma olarak mı ölçülmesi gerektiği sorununu, bir faktör analiziyle sınımışlardır. Araştırmaları sonucunda yabancılaşmanın hem genel olarak, hem de nesnelere yönelik olarak kullanılabileceği ve bu iki tür ölçümün birbirleriyle çelişmedikleri sonucuna varmışlardır. Araştırmalarda bu iki tür ölçüm bir arada da kullanılmaktadır. Örneğin bir araştırmada Holian (1971), öğrencilerin okudukları üniversiteye yabancılaşmalarıyla topluma yabancılaşmaları arasındaki ilişkiye bakmış ve yüksek bir ilişki bulmuştur. Bu araştırmada ise toplumsal değer yönelimi bakımından toplumun geneline yabancılaşmanın farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinden, topluma yabancılaşma ölçümü tercih edilmiştir.

Aşağıda başlıklar altında incelenen araştırmaların çoğunda, genel olarak topluma yabancılaşma ya da anomi ölçümleri alınırken, bazılarında kültürel, siyasal ya da emeğe yabancılaşma ölçümleri de alınmıştır. Genel olarak topluma yabancılaşma ölçümleri alınmış olunmasına karşın bazı araştırmaların kültürel, siyasal ya da emeğe yabancılaşma başlıkları altında ele alınmasının nedeni, bu araştırmaların örneklem gruplarına bağlı olarak farklılaşmalarıdır. Bu doğrultuda aşağıda açıklanan kültüre, emeğe, siyasete yabancılaşma araştırmalarının birbirlerinden ve genel olarak topluma yabancılaşmadan tamamen bağımsız oldukları düşünülmemelidir.

Kültürel Yabancılaşma.

Dil, din, folklor, etnik köken gibi bağlar, bireyi topluma bağlayan başlıca etmenlerdir. Birey bu gibi özellikler bakımından kendini içinde bulunduğu topluma ne ölçüde yakın hissediyorsa o topluma olan bağı o derecede güçlü olacaktır, çünkü araştırmalar (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1993) göstermektedir ki başkaları kendilerine ne kadar benzerse insanlar, onlarla bir arada olmayı o kadar çok isterler. Bu bakımdan kendine benzemeyen başkalarıyla sarılmış insanların içinde bulundukları topluma ve kültüre yabancılaşacakları söylenebilir.

Yabancılaşma ve anomi kavramları ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemde insanın topluma yabancılaşması bağlamında yeniden biçimlenmiştir, çünkü geliştirilmeye çalışılan ulus bilinci, insanların yukarıda sözü edilen ortak özellikleri çerçevesinde yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. Birçok farklı grubun kendilerine özgü kültürleri geniş bir coğrafyaya yayılan bir ulus için ortak bir paydaya

oturtulmaya çalışılmış, hayali topluluklar oluşturulmuştur (Anderson, 2004). Ancak, bu ortak payda, grupların kendi özelliklerinin önemli bir kısmından özveride bulunmalarını ve ortak kültürü benimsemelerini gerektirmiştir. Bu durumun insanlarda anomi ve yabancılaşmaya neden olduğu söylenebilir. Bu tür bir yabancılaşmanın doğurguları asimilasyona, zoraki göçe ve dolayısıyla sosyal çatışmalara yol açabildiği gibi, kültürleşme gibi daha az yıkıcı sonuçlara da neden olabilir. Kültürel yabancılaşma, göç gibi toplumsal değişimin farklı boyutlarıyla da ortaya çıkabilir. Farklı bir kültürün egemen olduğu bir bölgeye göç eden insanlar, egemen kültüre yabancılaşabilirler.

Ulus devletlerin ortaya çıktığı döneme ilişkin deneysel araştırmalar yürütmek olanaksızdır ancak göç, kuşaklar arası çatışma, küreselleşme gibi kültürlerarası çatışmalara neden olduğu söylenebilecek olay ve olgular günümüzde devam etmektedir ve araştırmaların görece daha kolay olduğu söylenebilir. Çatışmaların kaynağına inmek için sosyal psikolojik bir değişken olarak kültürel yabancılaşma üzerinde yapılacak araştırmalara gereksinim duyulmaktadır.

Aynı kültürün farklı etnik gruplarının yabancılaşma düzeyleri arasında fark görülebilmektedir. Lefcourt ve Ladwig (1965), güçsüzlük ve kuralsızlık düzeylerine baktıkları katılımcılarından Afrika kökenli Amerikalıların, Avrupa kökenli Amerikalılardan daha yüksek puanlar aldıklarını bulmuşlardır. Irksal çatışmaların ve ayaklanmaların başlıca nedenlerinden biri de yabancılaşmış grup üyelerinin gösterdiği tepkidir. Ransford'a (1968) göre bireyler ırklarından dolayı yalıtılmışlık, güçsüzlük ve doyumsuzluk hissettiklerinde şiddete başvurabilmektedirler. Middleton

(1963) da siyahların beyazlara göre daha fazla yabancılaştıkları sonucuna varmış, ancak kültürel uzaklaşma bakımından anlamlı bir farka rastlamamıştır. Ayrıca araştırmasında siyahların eğitim düzeylerinin beyazlarınkinden daha düşük olduğunu ve eğitim düzeyi ile yabancılaşma arasında yüksek bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. O halde bireylerin ırklarından dolayı yabancılaşmış hissetmelerinin nedenini salt ten rengi ve kültür nedeniyle ötekileştirilmeleri olarak yorumlamak yeterli midir? İrk ve etnik grup farklılıkları üzerine sosyal psikoloji araştırmalarında (Milburn, 1998) sıklıkla karıştırıcı değişken olarak yer alan eğitim ve gelir düzeyinin burada da etkisini gösterdiği öne sürülebilir. Bir araştırmada Simpson ve Miller (1963), eğitim düzeyi, mesleki konum saygınlığı, iş başarısı ve meslekte yükselme olasılığı arttıkça anominin azaldığını göstermişlerdir. Bununla birlikte, Afrika kökenli Amerikalıların, Avrupa kökenlilerden daha düşük eğitim ve gelir düzeyine sahip oldukları bilinmektedir (Robinson, Rusk ve Head, 1969). O halde farklı etnik kökenler arası farklılıklar, aslında eğitim ve gelir düzeyine bağlı olabilir.

Emeğe Yabancılaşma.

Seeman (1967b), emeğe yabancılaşmanın sonuçlarına ilişkin önermelerin iki boyutta ele alınabileceğini öne sürmektedir: (1) Birey emeğinin yabancılaşması (doğal olarak işten doyum alamaması) sonucu çalışma yaşamında düşünsel ve fiziksel anlamda potansiyelini gerçekleştirememesine neden olan endüstriyel düzeni suçlar; (2) yabancılaşma, bireyin toplumsal yaşamında birtakım sorunlara (örn. siyasal düşmanlıklar, sosyal hareketler, ırk ayrılıkları, vb.) yol açar. Seeman (1967b) bir araştırmada bu önermelerden ikincisini sınamıştır. “Emeğe yabancılaşma, iş yaşamının dışında toplumsal yaşamın diğer alanlarına genellenebilir mi?”

sorusundan yola çıkarak iş yaşamındaki kontrol eksikliğinin, siyasal ve toplumsal sorunlarda da düşük kontrol duygusuna yol açıp açmadığını göstermek için emeğe yabancılaşma ile etnik düşmanlık, güçsüzlük duygusu ve siyasal katılım arasındaki ilişkiye bakmıştır. Ancak, bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamıştır. Yine de konu üzerinde daha fazla araştırmaya gereksinim olduğunu ve başlıca üç nedenle emeğe yabancılaşmanın toplumsal yaşama genellenebileceğini belirtmektedir: (1) Engellenme-saldırganlık denencesi; örneğin, yabancılaşmış emeğin neden olduğu engellenmeler, farklı etnik gruplara karşı saldırganlığa yol açabilir ve etnik düşmanlıkla sonuçlanabilir. (2) Yerine geçme ilkesi; örneğin yabancılaşmış emek gerçek anlamda doyum sağlamadığından işçiler, bunun yerine geçecek bir şey aramaya güdülenirler ve genel olarak yüzeysel doyumlar (statü, güç, gösteriş, vb.) ararlar. (3) Sosyal öğrenme ilkesi; örneğin, yabancılaşmış emek nedeniyle insanlar, diğerlerinin kontrolündeki nesneler olduklarını öğrenirler ve öğrendiklerini, güçsüzlüğün başat olduğu toplumsal-siyasal sorunlara genellerler (Seeman, 1967b).

Yabancılaşma üzerinde yapılan ilk görgül çalışmalarda (Clark, 1959; Seligman, 1965) yabancılaşma, genellikle birinin kendi iş etkinliğine karşı öznel olarak yaşadığı güçsüzlük olarak tanımlanmış ve güçsüzlüğün hem işe hem de iş örgütüne karşı bir doyumsuzluğa yol açtığı sonucuna varılmıştır. Bazı araştırmacılar ise makineleştirmenin işçi üzerindeki yabancılaştırıcı etkileri üzerine odaklanmışlardır (Blauner, 1964). Lystad (1972), görevlerin gereksizleşmesi ve rutinleşmesi nedeniyle çalışanların kişiliक्सizleştiğine ve yabancılaştığına işaret eden

görüşlere karşı makineleşmeyle yabancılaşmanın azaldığını öne süren görüşlerin de bulunduğunu belirtmektedir.

Emeğe yabancılaşma çalışmaları yalnızca fabrika işçileri üzerinden değil birçok farklı iş alanında çalışan işçiler üzerinden yürütülmüştür. Hemşirelerin iş ortamındaki ilişkilerini ele alan bir çalışmada (Pearlin, 1962), ast-üst ilişkilerinin katı olduğu ve diğerlerinden yalıtılmış ortamlarda çalışanların yabancılaşma eğiliminin daha yüksek olduğu gösterilmiştir. Bankacılar üzerinde yapılan bir araştırmada (Zurcher, Meadow ve Zurcher, 1965) ise uzun zamandır bir işte çalışıyor olma, çalışma konumunun düzeyi ve çalışma konumundan alınan doyumla yabancılaşma arasında olumsuz ilişkiler bulunmuştur.

Yakın dönemde yapılan emeğe yabancılaşma araştırmalarında çoğunlukla yabancılaşmanın güçsüzlük boyutu bağlamında örgütlülük üzerinde durulmuştur. Bu araştırmalardan birinde Hirschfeld ve Feild (2000), emeğe yabancılaşmayla dıştan denetimlilik arasında olumlu, iş disiplini ve örgütsel bağlılık arasındaysa olumsuz ilişkiler bulmuşlardır. Neal ve Seeman (1964), devletle işçi arasında arabuluculuk yapan, mesleki alanda işçileri temsil eden örgütlere üye olanların, olmayanlara oranla daha az güçsüzlük hissettiklerini göstermişlerdir. Lane ve Daugherty (1999) bir çalışmada bir örgüte üye olan öğrencilerin toplumsal yabancılaşma düzeylerinin, üye olmayanlarınkinden göre daha düşük olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca bu araştırmada kadınlar erkeklerden daha az toplumsal yalıtılmışlık bildirmişlerdir.

Mesleki yaşamlarında güçsüzlük hisseden bireylerde birtakım olumsuz davranışlar gözlenebilmektedir. Yapılan araştırmalarda (Seeman ve Anderson, 1983; Seeman, Seeman ve Budros, 1988), düşük kontrole sahip, yani güçsüzlük düzeyleri yüksek çalışanların daha çok alkol kullandıkları ve alkolle ilişkili sorunlar yaşadıkları gösterilmiştir.

Siyasal Yabancılaşma.

Siyasal yabancılaşmayı siyasal bir sistemden uzaklaşma tutumları olarak tanımlayan Olsen (1969), yabancılaşmayı iki farklı boyutta ele almaktadır. Bu boyutlardan siyasal yetersizlik, varolan siyasal sistemin doğası gereği bireye isteği dışında dayattığı güçsüzlük, anlamsızlık ve rehbersizlik tutumlarına işaret eden siyasal yetersizlik tutumlarıdır. Diğer boyut olan hoşnutsuzluk, bireyin siyasete ve hükümete karşı bir tepki olarak benimsediği doyumsuzluk, benzersizlik ve bir şeyin değerine olan inancını yitirme tutumlarını yansıtmaktadır. Olsen (1969), araştırmasında yüksek yetersizlik ve düşük hoşnutsuzluk tutumlarına sahip bireylerin daha çok demokrat partileri tercih ederken, yüksek hoşnutsuzluk ve düşük yetersizlik tutumlarına sahip bireylerin daha çok cumhuriyetçi partileri desteklediklerini göstermiştir. Siyasal katılım ile yabancılaşma arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Olsen'in (1969) işaret ettiğine göre bazı araştırmacılar hoşnutsuzluk kavramının yerine sinizm kavramını önermişlerdir. Schnys, Nuus ve Dekker (2004) ise siyasal sinizmin yabancılaşmadan farklı olduğunu belirtmektedirler. Schnys ve arkadaşları (2004), siyasal sinizmi (*political cynicism*), siyasetçilerin, siyasal

kurumların ve/ya da siyasal sistemin doğası gereği kötü olduğuna ilişkin, kökü derinlere dayanan kanılardan oluşan tutum olarak tanımlamaktadırlar.

Long'a (1978a) göre psikolojik tepkisellik duyguları siyasal yabancılaşmayı besleyen toplumsal-siyasal gerçekliğe ilişkin eleştirel algılara neden olmaktadır. Long (1978a), bireyin demokratik ülkülerle uygulama arasındaki farka ilişkin algısı, algılanan kişisel tehdit ve siyasal umutsuzluk arasında bir ilişki bulmuştur. Daha sonraki bir çalışmasında Long (1978b), siyasal umutsuzluğa yol açan etmenleri, yaşamdan doyum alamama, öz becerinin düşük olması ve toplumsal-siyasal sistemin işlevine ilişkin eleştirel algılar olarak belirlemiştir.

Horton ve Thompson (1962), yabancılaşmanın boyutlarından güçsüzlük ile yerel bir konuda olumsuz oy kullanma arasında olumlu bir ilişki bulmuşlardır. Bu ilişkinin ekonomik gelirden bağımsız olduğunu gösterdikleri araştırmada yerel konularda 'hayır' oyunu kullananların, bir sınıf bilinci ya da örgütlenme sonucu değil, daha çok bir siyasal yabancılaşma sonucu güçsüzlük doğrultusunda hareket ettiklerini öne sürmektedirler.

Yapılan araştırmalardan, sosyal psikolojik bağlamda tartışılan yabancılaşmanın günlük yaşamın toplumsal ve psikolojik her alanında karşımıza çıkabildiği görülmektedir. Seeman'ın (1983) da belirttiği gibi, yabancılaşma çalışmaları, 1950'li yıllarda yeniden keşfedilmiş, 1960'ların sonlarında öğrenci hareketleriyle birlikte en yoğun dönemini yaşamış ve 1980'lerle birlikte oldukça azalmıştır. Günümüzde sosyal yapıdaki değişimler, çalışmalara yeniden ağırlık

verilmesini gerektirmektedir. Genel bir duygu olarak toplumdan yabancılaşmanın ve boyutlarının kültürel, mesleki ve siyasi bağlamlarda ortaya çıkan toplumsal ve psikolojik nedenlerini ve sonuçlarını ortaya çıkarmak, olumsuz doğurgularını anlamak ve çözüm üretmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Buraya kadar söz edilenler doğrultusunda araştırmanın amacına geçmeden önce toplumsal değer yönelimi, toplumsal sorumluluk ve yabancılaşma ilişkisini gözden geçirmek yararlı olacaktır.

1.6. TOPLUMSAL DEĞER YÖNELİMİ, TOPLUMSAL SORUMLULUK VE YABANCILAŞMA

İnsanlık tarihi boyunca çıkar ve çatışma kavramları genellikle bir arada kullanılmıştır. Birçok kuramcı ve düşünürün göre, insanın temel amacı ya da yönelimi haz elde etmektir (Durkheim, 1952/1972; Freud, 1998; Hobbes, 1993; akt. Ulaş, 2002; Rousseau, 1915; akt. Israel, 1971). İnsan, hazzı ya da çıkarlarını her zaman kolaylıkla elde edemez, çünkü kaynaklara ulaşım zorlu ve sınırlıdır. Bu nedenle insan, hazzı ya da çıkarı kontrol eden mekanizmalara ihtiyaç duymuştur. Belki de bu mekanizmalara doğuştan sahiptir ya da bunları sonradan kazanmıştır. Sözü edilen mekanizmaların, bireysel anlamda süperegö (Freud, 1998) ya da sorumluluk bilinci (Sartre, 1999), toplumsal anlamdaysa normlar ya da kurallar (Durkheim, 1952/1972; Rousseau 1915; akt. Israel, 1971) olarak işlediği öne sürülmüştür. Bu düşünürler, sınırlamalar ve çıkarlar arasında sürekli bir çatışma yaşandığını belirtmektedirler.

Toplum ve birey arasındaki çatışmayı irdeleyen düşünürlerden biri olan Hobbes, insanların temelde çıkarıcı olmalarına karşın toplumlar ve topluluklar içersinde birlikte nasıl yaşayabildikleri paradoksunu gündeme getirmiştir. Rousseau, Hobbes'tan farklı olarak, insanlar arası ilişkiler devam ettikçe, gelişmeye başlayan karmaşık sistemlerle birey-toplum çatışmasının başladığını öne sürmüştür. Ona göre, işbölümü ve sonrasında özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla eşitsizlik yaratılmış ve insanın özgürlüğü kısıtlanmıştır. Böylece, insanlar arasındaki kalıtsal farklılıklar önem kazanmış; bu farklılıklar sosyal farklılaşmaya ve insanların zengin ve fakir olarak bölünmesine yol açmıştır. İnsan açgözlü, bencil ve kötü olmuştur. Rekabet ve düşmanca çıkarlar ortaya çıkmıştır. Herkes birbirine üstün gelmeye, baskın olmaya çalışmaktadır. Benzer görüşler Marx'ın kuramında da bulunmaktadır. Marx (1844/2003), bireylerin doğuştan öz-chıkarcı olmadıklarını, ancak mülkiyet ve işbölümünün ortaya çıkma sürecinde diğerleri karşısında kendi bencil gereksinimlerini doyurmaya çalışan birer varlık haline geldiklerini öne sürmüştür. Benzer biçimde Durkheim (1952/1972), insanların arzularının sınırsız olduğunu, ancak bütün arzuların doyurulmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir. Freud, insanın temel güdüsünün haz elde etmek olduğunu, id, ego ve süperegö olmak üzere üç parçaya ayrılan zihinsel yapısında sürekli haz arayan id ile onu kontrol etmeye çalışan süperegönün sürekli çatışma içinde olduğunu savunmuştur. Ona göre insan, temelde toplum karşıtıdır.

Bu düşünürlerin ortak yanı, bireyle toplum arasında bir çıkar çatışmasının olduğunu öne sürmeleridir. Bir yanda bireylerin kendi istekleri, diğer yanda

toplumun istekleri durmaktadır. İnsan doğası gereği öz-çıkarcı olsun ya da olmasın, kendi çıkarı yerine toplumun çıkarını gözetmesini bekleyen bir sınırlamayla, yani toplumsallaşmayla karşı karşıyadır.

İnsanlar toplumsallaşarak kendi çıkarlarından özveride bulunmayı öğrenmişler ya da özveride bulunmaları sağlanmıştır. Kendilerini sınırlamış ya da sınırlandırılmışlardır. Kendi çıkarlarını korumak temel bir güdü olarak öne sürülürken, toplumsallaşma da temel bir güdü olarak önerilmiştir. Peki, toplumsallaşma ve öz-çıkarcının korunması güdüsü gibi çatışan iki güdü, bireysel ve toplumsal durumlarda nasıl olur da bir arada bulunabilir?

Hobbes (1993; akt. Ulaş, 2002), insanların ölümden korktukları ve güvenlik aradıkları için monarşik bir devlet altına sığındıklarını savunmuştur. Rousseau (1915; akt. Israel, 1971) ise kaotik durumun, toplumsal sözleşme aracılığıyla bir düzen durumuna dönüştürüldüğünü; diğer bir deyişle bencilliği ve güç istemini engellemek, diğerlerine baskın gelme ve bencil çıkarlarının önüne geçmek için insanların, ortak bir iradenin (*volonté généralé*) yönetimi altına girdiklerini öne sürmüştür. Ancak, böyle bir durum kısmi bir çözüm sunmuştur, çünkü Rousseau'nun da belirttiği gibi sosyal kurumların gerekliliğini doğuran ahlaksızlıklar, kaçınılmaz olarak bu kurumların kötüye kullanımıyla da ortaya çıkabilmektedir. Durkheim (1952/1972) arzuların ancak sınırlandırılırsa tatmin edilebileceğini ve bu sınırlamanın ancak insanın dışındaki ahlaksal bir güç, kendiliğinden itaat edeceği bir otorite tarafından konulabileceğini savunmuştur. Ona göre, toplum kendi başına bu aracı rolü üstlenebilir, çünkü bireyin üstündeki tek ahlaksal güçtür. Arzuların geçmemesi

gereken noktayı ve yasanın uygulanmasını güvenceye alan, insanların elde etmeyi beklediği ödülleri ortak çıkar temelinde düzenleyen tek güçtür. Freud (1998) ise, toplumun asıl görevinin insanın temel güdülerini denetlemek olduğunu belirtmektedir. Fromm, tam tersine insanda boyun eğme yönünde güçlü bir istek olduğunu öne sürmüştür. İnsan, sınırlamayı o kadar içselleştirmiştir ki, olmadığı durumlarda kendinden uzaklaşmaktadır. Fromm (1996, s. 63-64), bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Herkes potansiyel bir rakip olduğundan, çevresindeki insanlarla olan ilişkisi, düşmansı ve yabancı bir ilişkidir artık; özgürdür, yani yalnız, soyutlanmış ve onu saran tehditlerin ortasındadır... sınırsız ve tehdit edici bir dünyaya fırlatılmış bir yabancısıdır. Yeni özgürlük, derin bir güvensizlik, güçsüzlük, kuşku, yalnızlık ve kaygıyla sonuçlanacaktır.

Bu görüşlerden yola çıkarak toplumsallaşmanın arzulansın ya da arzulanmasın, sınırlamayı gerektirdiği söylenebilir.

Toplumsallaşmaya getirilen sosyal psikolojik açıklamalarda içgüdülerin, gereksinimlerin, doğuştan zayıf ve bağımlı olmanın, öğrenme sürecinin ya da korku gibi özgül nedenlerin bireyin toplumsallaşmaya güçlü bir istek duymasına yol açtığı belirtilmektedir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1998). İnsanlar uğruna çıkarlarından vazgeçtikleri bir topluma dâhil olmak için güçlü bir istek duyarlar. Diğer taraftan, öz-çıkâr üzerine yapılan sosyal psikoloji araştırmalarında, toplumsal ikilem durumlarında bireylerin toplumun çıkarlarına karşı neden kendi çıkarlarını gözettikleri tartışılmıştır. İşaret edildiği gibi, kendine yanlı bir toplumsal değer yönelimi, öz-çıkârı gözetmeyi açıklayan başlıca nedenlerden biri olarak görülmektedir. Öz-çıkârını ön planda tutan ya da toplumun genel çıkarını ön planda

tutan iki yönelimden (kendine yanlılık-toplum yanlılığı) bahsedilmiştir. O halde toplumsallaşma isteğinin bu iki yönelime bağlı olarak değişebileceği söylenebilir mi? Kendi çıkarını ön planda tutan birisinin eğer, daha fazla çıkar elde edemeyecekse, çıkarından vazgeçmek istemesi beklenemez, dolayısıyla toplum çıkarlarını gözeten birisinden daha az toplumsallaşma isteği duyması beklenir. Toplumsallaşma isteğini açıklamak için yabancılaşma ve toplumsal sorumluluk araştırmalarına tekrar bakmak yararlı olabilir.

Olsen'in (1965) belirttiği gibi yabancılaşmış kişiler, grubun ana görüşünden ayrılmış, kendilerini akranlarından ayrı olarak gören, eğitim düzeyi düşük, mesleksel yetenekleri zayıf ya da ırklarından dolayı sosyal olarak reddedilmiş bireylerdir. Seeman ve Evans (1962), bir topluma katılımın çoğunlukla toplumun tutum ve değerlerini benimsemekle sonuçlandığını, yabancılaşmış bireylerin grup yaşamında bir yer edinmek istediklerinde toplumla ilgili daha çok bilgi edinmeleri gerektiğini öne sürmüştür. Bu doğrultuda yapılan araştırmalara bakıldığında, toplumsal ve siyasal katılımı yabancılaşma arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Hirschfeld ve Feild, 2000; Horton ve Thompson, 1962; Lane ve Daugherty, 1999). Toplumsal katılım eksikliğinin yabancılaşmaya yol açtığı önermelerinden yola çıkan Berkowitz ve Lutterman (1968), yabancılaşmanın tam tersinin, en azından bir katılım duygusu ve toplum ya da halk arasında bir yer edinme isteği olduğunu söylemişler; toplumsal sorumluluğu yabancılaşmanın diğer kutbu, zıttı olarak tanımlamışlardır. Araştırmalarda da yabancılaşma ile toplumsal sorumluluk arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur (Berkowitz ve Lutterman, 1968; Gough, McClosky ve Meehl, 1952; McClosky ve Schaar, 1965).

O halde iki açıklama getirilebilir. İnsanlar toplumsallaşmanın beraberinde getirdiği sınırlayıcı normları kabul ederek toplumsal çıkarı gözetirler ve toplumsallaşma isteklerini doyururlar ya da normları kabul etmeyerek kendi çıkarlarını gözetirler ve toplumsallaşma isteklerini tatmin edemezler. İnsanların normları kabul etmelerinin, yani toplumun çıkarlarını gözetmelerinin, toplumla bütünleşmelerine ve ona karşı bir sorumluluk duymalarına yol açacağı; insanların normları kabul etmemelerinin, yani toplumun çıkarlarını gözetmeyip kendi çıkarlarının peşinden gitmelerininse toplumdan uzaklaşmalarına ve ona yabancılaşmalarına neden olacağı öne sürülebilir.

1.7. ARAŞTIRMANIN AMACI

Birçok düşünürün kabul ettiği gibi insanlar bencildirler; öz çıkarlarını düşünür ve onu diğerlerinin çıkarlarının üzerinde tutmaya çalışırlar. Bu durum, en azından karar verme durumlarında büyük bir çoğunluk için geçerlidir. Birey, çıkarlar hakkında karar verme durumlarıyla yaşamının her anında karşı karşıyadır. Açık bir tercihte bulunmadığında bile aslında bir tercihte bulunmuş olur. Örneğin, balık çiftliklerinin çevre kirliliğine yol açtığı bir sır değildir. Birey, bunu öğrenerek ya da öğrenmeyerek bir tercihte bulunur. Öğrendiyse, çevre yıkımına karşı bir şey yapma ya da yapmama yönünde bir tercihte bulunur. Yine, buna karşı eylemde bulunanlara destek olarak ya da olmayarak bir tercihte bulunur. Birbirlerinden farklı gibi görünen bu üç seçim durumuna kayıtsız kalma, aslında bir toplumsal ikilem durumunda

işbirliğini tercih etmemedir. Böyle bir durumda birey, kafasını meşgul etmeyerek, kayıtsız kalarak toplumsal yıkıma neden olacak bir durumda işbirliğini tercih etmemiş olur ve kendi kısa vadeli çıkarını gözetir.

İnsanların bencilliğinin doğuştan olduğuna, öğrenildiğine ya da dayatıldığına, böylece toplumsal yaşamın zorunlu bir sonucu olduğu yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Güncel toplumsal ikilem araştırmalarında bireylerin neden işbirliğini tercih etmediklerine ilişkin bulgular, önceki bölümlerde belirtildiği gibi iletişim eksikliği (Kelley ve Stahelski, 1970; Messick ve Brewer, 1983), içinde bulunulan grubun büyük olması (Hamburger, Fox, ve Guyer, 1975; Bonacich, Shure, Kahan ve Meeker, 1976; Fox ve Guyer, 1977), işbirliğinin özendirilmemesi (Bonacich ve ark., 1976; Eek, Loukopoulos, Fujii ve Garling, 2002; Wilson, 1971), yaptırımların az ya da yetersiz olması (Caldwell, 1976; Komorita, 1987), karşılarındakinin yarışmacı tercihleri (Deutsch, 1961; Kerr ve Kaufman-Gilliland, 1994) ya da bu tür tercihlerde bulunacağı beklentisi (Dawes, 1980; Yamagishi ve Kiyonari, 1997) ve tercihlere bağlanma (Au ve Komorita, 2002) gibi, yapısal etmenler ve bu yapısal etmenlerle etkileşim içerisinde olan grup kimliğiyle özdeşleşememe (Ando, 1999; Dawes ve Messick, 2000; Messick ve Brewer, 1983), düşük izlenim ayarlamacılığı (Boone, De Brabander ve van Witteloostuijn, 1999; De Cremer, Snyder, ve Dewitte, 2001), yetkecilik, baskınlık ihtiyacı, saldırganlık, Makyavelcilik (Terhune, 1970; akt. Deutsch, 1973) ve kendine yanlı bir toplumsal değer yönelimi (McClintock, 1974; Messick ve McClintock, 1968; Van Lange, Otten, De Bruin, Joireman, 1997) gibi bireysel etmenlerdir.

Bireysel etmenlerden toplumsal değer yönelimi, diğer yapısal etmenlerin etkisiyle gelişen “daha önceki etkileşimlerin niteliğinin”, “diğerine ilişkin algı ve beklentilerin” ve “karşılıklı bağımlılık durumuna ilişkin algıların” birikimiyle meydana gelen kalıcı bir kişilik değişkeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan, bireylerde toplumsallaşma yönünde güçlü bir istek vardır. Bir yandan bireylerin çıkarlarını korumalarına yardımcı olan, diğer yandan çıkarlarını ortadan kaldıran bir yapı olan toplum içersinde geliştirdikleri toplumsal değer yönelimi, bireylerin topluma yakınlaşmasına ya da ondan uzaklaşmasına yol açabilir mi? Bireyin topluma karşı sorumlu hissetmesi, bu yönelimlerinden kaynaklanıyor olabilir mi? Yabancılaşma, toplumsal sorumluluk ve toplumsal değer yönelimi arasında kuramsal olarak ortaya çıkan bu ilişki, bugüne kadar görgül olarak sınanmamıştır. Bu araştırmada, bu açıklığı gidermek hedeflenmiştir. Araştırmanın temel amacı, yabancılaşma düzeylerinin toplumsal değer yönelimine bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına bakmaktır. Böylece kendine yanlı bireylerin mi yoksa toplum yanlısı bireylerin mi daha fazla yabancılaştıkları görülebilecektir. Ek olarak, siyasal görüş ve cinsiyetin, sözü edilen durumlarda etkilerinin olup olmadığına bakılacaktır.

Ayrıca, araştırmalarda sıklıkla belirtildiği gibi kendine yanlı bir toplumsal değer yönelimi, ekolojik ikilemlerde yarışmacı ya da bireyci bir tutum izlenmesine yol açmaktadır (Bonaiuto, Bilotta, Bonnes, Ceccarelli, Martorella ve Carrus, 2008; Roch ve Samuelson, 1997; Kramer ve ark., 1986). Bu doğrultuda araştırmanın amaçlarından bir diğeri, ekolojik ikilemlere ilişkin tutumların, yabancılaşma ve

toplumsal sorumlulukla ilişkisini incelemektir. Önceki bölümlerde tartışılan diğer olası ilişkiler doğrultusunda araştırmanın denenceleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1.8. ARAŞTIRMANIN DENENCELERİ

- Toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında kendine yanlı katılımcıların yabancılaşma ve anomi düzeyleri daha yüksektir.
- Toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında kendine yanlı katılımcıların toplumsal sorumluluk düzeyleri daha düşüktür.
- Toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında kendine yanlı katılımcılar, ekolojik ikilemlerde kendine yanlı bir tutuma sahiptirler.
- Toplumsal sorumluluk düzeyiyle ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı tutum düzeyi arasında olumlu bir ilişki vardır.
- Toplumsal sorumluluk düzeyi ile yabancılaşma ve anomi düzeyleri arasında olumsuz bir ilişki vardır.
- Yabancılaşma ve anomi düzeyleriyle ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı tutum düzeyi arasında olumsuz bir ilişki vardır.

BÖLÜM 2

YÖNTEM

Yukarıda aktarılan kuramsal yaklaşımlar ve araştırma denenceleri çerçevesinde Ek 1’de belirtilen ölçekler kullanılarak 509 kişiye ulaşılmıştır. Araştırma ölçütlerine uyan 508 kişi bu araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Bu bölümde katılımcıların demografik özellikleri, ölçekler ve işlem yolu ele alınmaktadır.

2.1. KATILIMCILAR

Araştırmanın örneklemine Ankara’da öğrenimini sürdürmekte olan 508 üniversite lisans öğrencisi oluşturmuştur. Çizelge 2.1’de örneklem grubunun bazı demografik istatistikleri sunulmuştur. Buna göre katılımcıların 278’i kadın (%54.7), 228’i erkektir (%45.1). İki katılımcı (%.4) cinsiyetini belirtmemiştir. Kadınların yaş ortalaması 20.95 (SS=2.13), erkeklerin yaş ortalaması ise 21.90’dır (SS=2.38). Katılımcıların 188’i (%43.2) sağ, 247’si (%56.8) sol siyasi görüşe sahiptir; 73 (%14.4) katılımcı ise siyasal görüşünü belirtmemiştir. Katılımcılar, Ankara’daki üç farklı üniversitenin 91 farklı bölümünde öğrenimlerine devam etmektedirler. Katılımcıların 143’ü ekonomi ve yönetim (%28.4), 161’i dil, eğitim, sanat ve sağaltım (%31.9), 108’i mühendislik ve tasarım (%21.4) ve 92’si tarih, coğrafya, fizik, biyoloji gibi, bir temel bilim (%18.3) üzerine öğrenim görmektedir. Dört katılımcı (%.8) okuduğu bölümü belirtmemiştir. Ayrıca, katılımcılardan en uzun

yaşadıkları yerleşim birimi metropol olanlar 272 kişiyken (%53.5), en uzun yaşadıkları yerleşim birimi il, ilçe, kasaba ya da köy olanlar 236 kişidir (%46.5).

Çizelge 2.1. Örneklemen Demografik Özellikleri (N=508)

	Sıklık (%)	Ortalama (SS)
Yaş		21.38 (2.29)
Cinsiyet		
Kadın	278 (54.7)	
Erkek	228 (44.9)	
Belirtmemiş	2 (.4)	
Siyasi Görüş		
Sağ	188 (37.0)	
Sol	247 (48.6)	
Belirtmemiş	73 (14.4)	
Öğretim Alınan Uzmanlık Alanı		
Ekonomi ve Yönetim	143 (28.1)	
Dil, Eğitim, Sanat ve Sağaltım	161 (31.7)	
Mühendislik ve Tasarım	108 (21.3)	
Temel Bilim	92 (18.1)	
Belirtmemiş	4 (.8)	
Ailenin Aylık Gelir Düzeyi		
500-1500 TL	228 (44.9)	
1500-3000 TL	204 (40.2)	
3000 TL üzeri	72 (14.2)	
Belirtmemiş	4 (.8)	
En Uzun Süre Yaşanılan Yer		
Büyükşehir	272 (53.5)	
İl	140 (27.6)	
İlçe	75 (14.8)	
Kasaba	9 (1.8)	
Köy	12 (2.4)	

2.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada Demografik Bilgi Formu, Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği, Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği, Toplumsal Sorumluluk Ölçeği, Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği, Anomi Ölçeği ve Dean'in Yabancılaşma Ölçeği kullanılmıştır.

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Bu formda katılımcılara yaş, cinsiyet, bölüm, gelir düzeyi gibi demografik özelliklerine ilişkin sorular sorulmuştur. Bu formdan elde edilen bilgilerden bazıları Çizelge 2.1'de verilmiştir. Ayrıca, katılımcılardan dinin yaşamlarındaki önemi hakkında bilgi alınmıştır. Buna göre katılımcıların 144'ü (%28.3) yaşamlarında dinin oldukça önemli olduğunu düşünürken, 225'i (%44.3) önemli olduğunu, 85'i (%16.7) önemsiz olduğunu, 50'si (%9.8) ise tamamen önemsiz olduğunu bildirmiştir. Dört katılımcı (%.8) bu soruyu yanıtlamamıştır.

2.2.2. Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği

Bu araştırmada, katılımcıların toplumsal değer yönelimini değerlendirmek için ayrışık oyunun bir kendini bildirim (self-report) uyarlaması olan Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği (*Triple Dominance Measure of Social Value*) kullanılmıştır. Bu ölçek, önceki çalışmalarda (Van Lange, Agnew, Harinck ve

Steeners, 1997; Van Lange ve Kuhlman, 1994) kullanılan ölçeklerden yola çıkan Van Lange, Otten, De Bruin ve Joireman (1997) tarafından geliştirilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, ayrışık oyun, bireylerin toplumsal değer yönelimini belirlemeye olanak sağlayan bir yöntemdir. Karşılıklı iki birey arasında uygulanır. Diğer toplumsal ikilem oyunlarından farklı olarak bu oyunda iki bireyin birbirlerini ve birbirlerinin tercihlerini görmelerine izin verilmez. Böylece ayrışık oyunda, bireylerin toplumsal ikilem durumlarında strateji geliştirme olasılıkları oldukça kısıtlanmış ve toplumsal ikilem durumlarına ilişkin tercihlerde salt güdülerin belirleyici olması sağlanmıştır (Messick ve McClintock, 1968). Ölçeğin bir kendini bildirim ölçeği biçimine getirilmesi ise daha fazla katılımcıya daha kolay ulaşılmasına olanak sağlamıştır (Van Lange, Otten, De Bruin ve Joireman, 1997). Ayrışık oyun, aşağıda daha geniş bir biçimde açıklanan yapısı sayesinde toplumsal değer yönelimlerini ölçmeye olanak sağlamaktadır.

Oyunun bu kendini bildirim uyarlamasında katılımcılardan yazılı yönerge aracılığıyla puanları, kendileri ve varsayımsal bir diğeri arasında nasıl paylaşacaklarına karar vermeleri dokuz kez istenir. Katılımcıların diğeriine ilişkin genel eğilimlerini ölçebilmek için diğeriini tanımadıkları, ilerde de bilerek hiç tanışmayacakları herhangi biri olduğu söylenir. Aralarındaki ilişkinin karşılıklı olduğu, diğeriinin de benzer seçimler yapacağı bildirilerek vurgulanır. Kazançların yani alacakları puanların kendileri için değerli olduğu; aynı zamanda diğeriinin alacağı puanların da diğeri için değerli olduğu belirtilir. Her dokuz maddede yarışmacı (görelî kazancın en üst düzeye çıkarılması), bireyci (kendi kazancının en

üst düzeye çıkarılması) ya da toplum yanlısı (ortak kazancın en üst düzeye çıkarılması) seçeneklerden biri tercih edilir.

Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği üzerinde verilen örnekte görülebileceği gibi (Şekil 2.1) tercih edilebilecek seçenekler arasında diğerine göre alınabilecek puanın en yüksek düzeyde tutulabileceği seçenek A ($500 - 100 = 400$) olduğundan yarışmacılık yönelimli bireyin baskın tercihi A olacaktır. Diğer seçeneklere göre ortak kazancın en yüksek düzeyde tutulabileceği seçenek B ($500 + 500 = 1000$) olduğundan toplum yanlısı bireyin baskın tercihi B olacaktır. Yine, seçenekler arasında birey, diğerini ya da ortak çıkarı gözetmeden en yüksek puanı C’de elde edebileceğinden (diğer iki seçenekteki 500’e karşı bu seçenekle 550 puan kazanabilir) bireycilik eğilimli bireyin baskın tercihi C olacaktır. Ölçekte buna benzer 9 madde yer almaktadır.

	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	500	500	550
Diğerinin kazandığı puan	100	500	300

Bu örnekte, eğer A’yı seçerseniz siz 500 puan kazanırken “diğeri” 100 puan kazanacaktır. Eğer B’yi seçerseniz, siz 500 puan kazanırken “diğeri” de 500 puan kazanacaktır. C’yi seçerseniz siz 550 puan kazanırken “diğeri” 300 puan kazanacaktır. Dolayısıyla görüldüğü gibi seçiminiz hem sizin puanınızı hem de diğerinin puanını etkilemektedir.

Şekil 2.1. Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeğindeki Örnek

Katılımcılar, dokuz seçim durumunda altı ve üzeri sayıda toplum yanlısı seçeneği tercih ettiklerinde toplum yanlısı olarak; altı ve üzeri sayıda yarışmacı ya da bireyci seçeneği tercih ettiklerinde yarışmacı ya da bireyci olarak sınıflandırılırlar. Altıdan az sayıda tutarlı yanıt verdikleri durumlarda sınıflandırılmazlar. Araştırmalarda örneklemelerin toplumsal değer yönelimi dağılımlarında büyük farklılıkların olduğu, yarışmacı ve bireycilerle karşılaştırıldığında topluma yanlıların çok daha fazla sayıda oldukları görülmüştür. Bu nedenle karşılaştırma yapabilmek için araştırmacılar, bireycilik ve yarışmacılığı, “kendine yanlı” (proself) olarak; topluma yanlılığı ise “toplum yanlısı” (prosocial) olarak sınıflandırmışlardır (Liebrand, Wilke, Vogel ve Wolters, 1986; Van Lange ve Kuhlman, 1994). Bu doğrultuda, ölçek, katılımcıları toplumsal değer yönelimleri bakımından üçlü (*yarışmacı, bireyci ya da toplum yanlısı*) ya da ikili (*kendine yanlı ya da toplum yanlısı*) olarak sınıflandırabilmektedir. Bu ölçütler kullanılarak tez çalışmasında herhangi bir toplumsal değer yönelimine sahip olarak sınıflandırılan katılımcıların toplumsal değer yönelimleri Çizelge 2.2’de sunulmuştur. Buna göre katılımcıların (N = 434) 92’sinin (%21.2) yarışmacı, 129’unun (%29.7) bireyci ve 213’ünün (%49.1) toplum yanlısı oldukları görülmektedir. İkili sınıflama için katılımcıların 221’i (%50.9) kendine yanlıyken, 213’ü (%49.1) toplum yanlısıdır (74 katılımcı altıdan daha az sayıda tutarlı yanıt verdiği için sınıflandırılmamıştır). Bu dağılım, önceki çalışmalardaki (Van Lange, Agnew, Harinck ve Steemers, 1997; Van Lange, Otten, De Bruin ve Joireman, 1997) dağılımlarla karşılaştırıldığında toplum yanlılarının sayısının biraz yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, dağılım önceki çalışmalardaki dağılımlarla oldukça benzerdir.

Çizelge 2.2. Toplumsal Değer Yönelimi (N=508)

	Sıklık (%)
Toplumsal Değer Yönelimi (Üçlü)	
Yarışmacı	92 (21.2)
Bireyci	129 (29.7)
Toplum Yanlısı	213 (49.1)
Toplumsal Değer Yönelimi (İkili)	
Kendine Yanlı	221 (49.1)
Toplum Yanlısı	213 (50.9)

Van Lange ve arkadaşlarının (1997) çalışmasında anlatıldığı gibi, ölçek, kişilerarası yönelimleri ölçmek için iç tutarlılığı yüksek, güvenilir bir araçtır (Brucks ve Van Lange, 2007; Van Lange ve Kuhlman, 1994). Önceki araştırmalarda (Kuhlman ve Marshello, 1975; Liebrand ve ark., 1986) da benzer yönergeler kullanılmakla birlikte Liebrand ve Van Run'un (1985) ortaya koyduğu gibi ayrışık oyun oldukça yüksek iç tutarlık değerlerine sahiptir. Liebrand ve Van Run (1985), on iki ayrışık oyunu iki defa uygulamış ve .93'lük (N = 270) bir iç tutarlık (Spearman-Brown) katsayısına ulaşmışlardır. Van Lange ve Semin-Goossens (1998), toplumsal değer yöneliminin altı ay arayla aldıkları iki ayrı ölçümü arasındaki ordinal birliktelik indeksini (gamma) .73 olarak bulmuşlardır. Ayrıca iki aylık bir arayla ölçüm aldıkları katılımcılarının %75'inin kalıcı toplumsal değer yönelimlerine sahip olduklarını bildirmektedirler.

Ölçeğin bu tez çalışması için uyarlaması Yalçın (bkz. Ek 2, ön çalışma) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenirliğine test tekrar test yöntemiyle bakılmıştır. Ön çalışmada 146 kişi “yarışmacı”, “bireyci” ya da “toplum yanlısı” olarak sınıflandırıldıklarında ilk ve son uygulamanın güvenirliği için hesaplanan Cohen Kappa değeri .81 olarak, “kendine yanlı” ve “toplum yanlısı” olarak sınıflandırıldıktan sonra ilk ve son uygulamanın güvenirliği için bakılan Cohen Kappa değeri ise .91 olarak belirlenmiştir. Bu değerler, katılımcıların ilk ve son uygulamalarda oldukça benzer yanıtlar verdiğine ve ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğuna işaret etmektedir. Ön çalışmada geçerlik için toplumsal değer yönelimi gruplarının Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği’nde ve Rotter’in Denetim Odağı Ölçeğinde önceki çalışmalarla benzer biçimde farklılaşıp farklılaşmadıklarına bakılmıştır. Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda, toplumsal ikilemler üçlü sınıflandırıldığında, katılımcıların toplumsal değer yöneliminin Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği’nde anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür, $F_{(2-226)} = 5.09$; $p < .05$. Ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Dunnett C testi, toplum yanlılarıyla ($\bar{X} = 29.90$; $SS = 3.67$) karşılaştırıldığında yarışmacıların ($\bar{X} = 27.80$; $SS = 4.49$) ve bireycilerin ($\bar{X} = 28.20$; $SS = 4.81$) ekolojik ikilemlerde daha az ortak çıkar yanlısı tutumlara sahip olduklarına işaret etmektedir. Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda, toplumsal ikilemler üçlü sınıflandırıldığında, katılımcıların toplumsal değer yöneliminin Rotter’in Denetim Odağı Ölçeği’nde de anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür, $F_{(2-208)} = 3.78$; $p < .05$. Ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Tukey HSD testi, toplum yanlılarıyla ($\bar{X} = 10.08$; $SS = 4.41$) karşılaştırıldığında yarışmacıların ($\bar{X} = 12.04$; $SS = 4.28$) dıştan denetimlilik puanlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Toplumsal ikilemler

ikili sınıflandırıldığında ise yapılan t-testi sonuçları, toplum yanlılarıyla ($\bar{X} = 29.90$; $SS = 3.67$) karşılaştırıldığında kendine yanlıların ($\bar{X} = 28.04$; $SS = 4.85$) daha az ortak çıkar yanlısı tutumlara sahip olduklarını, $t_{(225.37)} = 3.31$; $p < .05$; yine, toplum yanlılarıyla ($\bar{X} = 10.08$; $SS = 4.41$) karşılaştırıldığında kendine yanlıların ($\bar{X} = 11.60$; $SS = 4.10$) dıştan denetimlilik puanlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir, $t_{(209)} = -2.55$; $p < .05$. Bu sonuçlar önceki araştırmalarla tutarlıdır ve ölçeğin geçerli bir ölçüm aracı olduğuna işaret etmektedir. Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği'yle ilgili daha geniş bilgi, ön çalışmanın aktarıldığı Ek 2'de görülebilmektedir.

2.2.3. Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği

Ekolojik ikilemler, daha önce de belirtildiği gibi, öznesinin insan, nesnesinin doğa olduğu toplumsal ikilemlerdir. Bu toplumsal ikilem durumlarında birey, kendi çıkarına ya da ortak çıkara yönelik tutumları aracılığıyla tercihlerde bulunmaktadır. Bu araştırmada ekolojik ikilemlere ilişkin tutumları ölçmek amacıyla, yazındaki eksiklik dikkate alınarak Yalçın (bkz. Ek 2, ön çalışma) tarafından bu tez çalışması için bir ölçek geliştirilmiştir.

Ölçek, kesinlikle katılmıyorum'la kesinlikle katılıyorum arasında değişen beş dereceli Likert tipinde yedi maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan puan arttıkça bireylerin ekolojik ikilem durumlarında daha fazla *ortak çıkar yanlısı* oldukları ve alınan puan azaldıkça da ekolojik ikilem durumlarında daha fazla *kendi çıkarı yanlısı*

oldukları anlaşılmaktadır. Ölçeğin birinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı maddeleri ters kodlanmıştır.

Zaman boyu güvenirlik düzeyini belirlemek için ölçek 299 katılımcıya 21 gün arayla uygulanmış, test tekrar test güvenirlik katsayısı .61 olarak bulunmuştur. Ayrıca Cronbach alfa yöntemiyle hesaplanan iç tutarlık katsayısı $\alpha=.70$ 'dir (N = 299). Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği'nin ölçüt geçerliği için Toplumsal Sorumluluk Ölçeği kullanılmış ve iki ölçek arasında korelasyon değeri .35 ($p < .01$) olarak hesaplanmıştır (N = 296). Ölçek maddelerinin geçerliği için madde-toplam test (item-total) korelasyonları hesaplanmış, toplam puanla yeterli ilişkilere sahip olmayan iki madde çıkarılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğine faktör analizi yöntemi ile bakılmış ve ölçeğin tek faktörlü bir yapıda olduğuna karar verilmiştir. Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği'yle ilgili daha geniş bilgi, ön çalışmanın aktarıldığı Ek 2'de görülebilir.

2.2.4. Toplumsal Sorumluluk Ölçeği

Toplumsal Sorumluluk Ölçeği (*Social Responsibility Scale*) (bkz. Ek 1) Berkowitz ve Lutterman (1968) tarafından büyük ölçüde Harris'in ölçeğinden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Berkowitz ve Lutterman (1968), Toplumsal Sorumluluk Ölçeği için 766 kişiyle yaptıkları çalışmada doyurucu bir iç tutarlılık katsayısına ulaştıklarını belirtmişlerdir.

Ölçek, *kesinlikle katılıyorum*'la *kesinlikle katılmıyorum* arasında değişen 5 dereceli Likert tipi sekiz sorudan oluşmaktadır. Ölçekten alınan puan arttıkça katılımcıların toplumsal sorumluluk düzeyleri artmaktadır. Ölçeğin birinci, üçüncü, dördüncü ve altıncı maddeleri ters kodlanmıştır. Ölçeği Türkçeye uyarlayan Güldü (1998), yaptığı güvenirlik çalışmasında 30 kişiye bir ay arayla uyguladığı ölçeğin, test ve tekrar test uygulamaları arasında .55'lik bir korelasyon değerine ulaşmıştır. Güldü, ölçeğin geçerlik çalışmasında ise ölçüt grupları tekniğini kullanmıştır. Bunun için üniversite öğrencilerinden oluşan bir gruptan en az ve en çok toplumsal sorumluluğa sahip arkadaşlarını belirlemelerini istemiştir. Daha sonra belirlenen en az ve en çok toplumsal sorumluluğa sahip öğrencilere toplumsal sorumluluk ölçeğini uygulamıştır. Bu iki grubun toplumsal sorumluluk bakımından anlamlı olarak farklılaştıklarını gözlemiştir ($t = -2.05$, $p < .05$). Ölçüt grubunda toplumsal sorumlulukları düşük olduğu bildirilen öğrencilerin toplumsal sorumluluk düzeylerinin ($\bar{X} = 25.17$), ölçüt grubunda toplumsal sorumlulukları yüksek olduğu bildirileninkilerden ($\bar{X} = 27.92$) anlamlı olarak daha düşük olduğu görülmüştür (Güldü, 1998).

Bu araştırma için yapılan ön çalışmada Toplumsal Sorumluluk Ölçeği, İngilizceden Türkçeye çevrildikten sonra üç hakemin onayı alınmıştır. Ölçek, geçerlik ve güvenirlik çalışmasında 299 katılımcıya 20 gün arayla iki defa uygulanmış, test tekrar test güvenirlik katsayısı .51 olarak saptanmıştır. Ayrıca Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 293 katılımcı üzerinde .58 olarak hesaplanmıştır. Toplumsal Sorumluluk Ölçeği'nin ölçüt geçerliği için Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği (Dağ, 1991) kullanılmıştır. İlgili yazında toplumsal sorumluluk azaldıkça

denetim odağının içten dışa doğru kaydığı belirtilmektedir. Bu araştırmada da (N=272) Denetim Odağı Ölçeği ile Toplumsal Sorumluluk Ölçeği arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur ($r = -.12$; $p < .05$). Bu sonuçlar, Toplumsal Sorumluluk Ölçeği'nin Türkiye'de geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğuna işaret etmektedir.

2.2.5. Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği

Ölçek Middleton (1963) tarafından geliştirilmiş, Ulusoy (1986) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Seeman'ın (1959) yabancılaşma tanımından yola çıkan Middleton (1963), yabancılaşmayı güçsüzlük (1. madde), anlamsızlık (2. madde), kuralsızlık (3. madde), kültürel uzaklaşma (4. madde), sosyal uzaklaşma (5. madde) ve işten uzaklaşma (6. madde) olmak üzere altı alt boyutta tanımlamış, ölçek maddelerinin her birini bu tanımdan yola çıkarak geliştirmiştir. Ölçeğin bu araştırmaya dâhil edilmesinin nedeni, yabancılaşmanın kültürel uzaklaşma ve işten uzaklaşma boyutlarını ele almasıdır. Ölçekten alınan puan arttıkça yabancılaşma düzeyi artmaktadır ve ölçek maddelerinin toplam puanı yabancılaşma ölçümünü vermektedir. Middleton, maddelerin benzeşikliği adına maddeler arası korelasyonlara baktığında kültürel uzaklaşma dışında diğer maddeler arasında yeterli korelasyonlar hesaplamıştır. Ölçeğin özgün halinde geçerlik çalışması yapılmamıştır. Ulusoy, alt boyutları dikkate almamış ve ölçeği, toplam puanla ölçülen genel anlamda yabancılaşmayı temel alarak uyarlamıştır. Ulusoy, ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik düzeyini belirlemek için yaptığı (N = 366) toplam-test madde korelasyonlarını birinci madde için .52, ikinci madde için .63, üçüncü madde için .52, dördüncü madde için

.50, beşinci madde için .62 ve altıncı madde için .64 olarak belirlemiştir. Toplam altı maddeden oluşan ölçekteki bütün maddeler olumsuzdur dolayısıyla ölçekten alınan puan arttıkça yabancılaşma düzeyi de artmaktadır. Bu tez çalışmasında Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği (N = 501) için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .44'tür.

2.2.6. Anomi Ölçeği

Srole'ün (1956) geliştirdiği Anomi Ölçeği 1972 yılında Kağıtçıbaşı tarafından Türkiye'ye uyarlanmıştır. Ölçekten alınan puanlar arttıkça anomiy düzeyinin arttığı düşünülmektedir. Kağıtçıbaşı'nın (1972) bildirdiğine göre, ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yazarı tarafından yapılmış ve yeterli bulunmuştur. Ölçeğin güvenirliğini saptamak için ölçek maddeleri arasındaki korelasyonlara bakan Kağıtçıbaşı (1972), maddeler arasında anlamlı ilişkiler saptamıştır. Bu tez çalışmasında Anomi Ölçeği (N=501) için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .65'tir.

2.2.7. Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği

Yabancılaşma Ölçeği'ni Dean (1961), büyük ölçüde Seeman'ın (1959) yabancılaşmayı açıkladığı görgül kuramından yola çıkarak geliştirmiştir (bkz. Ek1). Ölçek, yabancılaşmanın üç farklı boyutunu ölçmektedir. Bunlar: ölçeğin 7 maddelik bir alt ölçeği olan *güçsüzlük* (1, 3, 9, 12, 13, 14 ve 16. maddeler), 5 maddelik diğer bir alt ölçeğini oluşturan *kuralsızlık* (2, 4, 6, 7, ve 10. maddeler) ve 5 maddelik son

alt ölçeğini oluşturan *toplumsal yalıtılmışlıktır* (5, 8, 11, 15 ve 17. maddeler). Dean'ın de belirttiği gibi bu alt ölçekler, tek başlarına değerlendirilebildikleri gibi toplam puanları da genel bir yabancılaşma ölçümüne işaret etmektedir. Dean'ın (1961) bir çalışmasında 384 katılımcı üzerinden hesaplanan test yarı test güvenirliği güçsüzlük alt ölçeği için $r = .78$, kuralsızlık alt ölçeği için $r = .73$ ve toplumsal yalıtılmışlık alt ölçeği için $r = .84$ 'ken, bu üç alt ölçeğin toplamı olan yabancılaşma ölçeğinin test yarı test güvenirliği $r = .84$ olarak bulunmuştur. Dean (1961), alt ölçekler arasındaki korelasyonları .01 düzeyinde anlamlı bulmuştur. Bu anlamlılık, alt boyutların genel kavramdan kopuk olmadıklarını göstermektedir. *Kesinlikle katılıyorum*'la *kesinlikle katılmıyorum* arasında değişen 5 dereceli Likert tipinde olan ölçek, orijinal halinde 24 madde olmasına karşın Türkiye uyarlamasında 17 maddeye indirilmiştir (bkz. Ek 2, ön çalışma). Ölçek maddelerine verilen olumlu yanıtlar arttıkça katılımcının yabancılaşma puanı artmaktadır. Ölçeğin beşinci, sekizinci ve on beşinci maddeleri ters kodlanmıştır.

Bu araştırmada yabancılaşma ölçümü için Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği (*Middleton Alienation Scale*) kullanılmasına karşın diğer bir ölçeğe daha ihtiyaç duyulmasının nedeni, yabancılaşmanın boyutlarına ilişkin kuramsal görüş farklılıklarının, görgül değerlendirmede karıştırıcı bir rol oynamasının önüne geçmektir. Dikkat edilmesi gereken nokta Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği (*Dean Alienation Scale*) 'nin, yabancılaşmanın güçsüzlük, kuralsızlık ve toplumsal yalıtılmışlık olmak üzere üç boyutu üzerine kapsamlı bir biçimde odaklanmış olması, Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği'nin ise yabancılaşmanın kültürel uzaklaşma ve işten uzaklaşma boyutlarını da dâhil ederek çok daha genel bir yabancılaşma

ölçümüne işaret etmesidir. Ayrıca, iki farklı ölçümün birlikte verildikleri durumlarda karışıklık olmaması amacıyla yabancılaşma düzeylerinin, verilerin elde edildiği ölçeğin ismiyle nitelendirilmesi uygun görülmüştür (yani, Dean yabancılaşma düzeyi ve Middleton yabancılaşma düzeyi).

Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışması, araştırmacı tarafından ilk kez 2007 yılında yürütülen yayımlanmamış bir çalışmada yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, uyarlanan yabancılaşma ölçeğinin ölçüt geçerliği için Middleton'un Yabancılaşma Ölçeği ile arasındaki korelasyona bakıldığında, aralarında .46'lık bir ilişki, Srole'un Anomi Ölçeği ile arasında da .62'lik bir ilişki bulunmuştur. Aynı araştırmada, Dean'in Yabancılaşma Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 195 geçerli katılımcı için $\alpha = .78$ olarak hesaplanmıştır. Tek ve çift maddeler arasındaki ilişkiye bakılarak hesaplanan test yarı test güvenirlik katsayısı ise .79 olarak bulunmuştur. Ayrıca sözü edilen çalışmada maddelerden biri, Türkiye örneklemi için uygun bulunmadığından ölçek dışında bırakılmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik düzeyleri, kullanılması için yeterli olsa da alt ölçekleri bulunan ölçeğin faktör yapısını belirlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışması bu tez çalışması için yeniden yapılmıştır (bkz. Ek 2, ön çalışma).

Geçerlik ve güvenirlik için yapılan ön çalışmada 21 gün arayla uygulanan ölçekler için test tekrar test güvenirlik katsayısı .74 ($N = 293$), Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı $\alpha = .79$ ($N = 293$) olarak hesaplanmıştır. Ölçüt geçerliği için Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği ile ilişkisine bakılmış ve aralarında önceki araştırmalarla tutarlı olarak olumlu bir ilişki bulunmuştur ($r = .36$, $p < .05$). Ölçek

maddelerinin geçerliği için madde-toplam test korelasyonlarına bakılmış, korelasyonları .2'nin altında hesaplanan altı madde ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için faktör analizi yapılmış ve faktör yüklerinin kuramsal olarak uygun faktörler altında yüklendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Her üç faktörün tüm varyansın %44.23'ünü açıkladığı görülmüştür. Yabancılaşma Ölçeği ile ilgili daha ayrıntılı bilgi Ek 2'de görülebilir.

2.3. İŞLEM

Veri toplama uygulamalarını gerçekleştirmek amacıyla Ankara'da bulunan üç ayrı üniversitenin yedi farklı kampüsündeki 91 ayrı bölümde okuyan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrencilere sırasıyla Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği, Demografik Bilgi Formu, Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği, Dean'in Yabancılaşma Ölçeği, Toplumsal Sorumluluk Ölçeği, Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği ve Anomi Ölçeği uygulanmıştır. Uygulama yapılan bölümler seçilirken herhangi bir ölçüt gözetilmemiş, olabildiğince farklı bölümden ölçüm alınmaya çalışılmıştır. Katılımcılara araştırma kapsamıyla ilgili bilgi ve uygulama yönergeleri verilmiş, kendilerinden toplanan bilgilerin gizli kalacağı bildirilmiştir.

BÖLÜM 3

BULGULAR

Yukarıda çizilen kuramsal çerçeveye uygun olarak denencelerin sınanması için toplanan verilere, ilgili istatistiksel analizler uygulanmıştır. Toplanan verilerin istatistiksel analizine başlamadan önce, verilerin kullanılacak istatistiksel analizlere uygun olup olmadığı sınanmıştır. İstatistiksel analizlerin sonuçları, izleyen alt bölümlerde aktarılmaktadır.

3.1. Verilerin Kullanılacak İstatistiksel Yöntemlere Uygunluğunun Sınanması

İstatistiksel analizlere geçmeden önce sağlıklı ve güvenilir analizler için verilerin analizlere uygunluğu değerlendirilmiş ve olası hatalar kontrol edilmiştir. Bunun için katılımcıların ölçeklere verdikleri yanıtların, veri tabanına yanlış girilip girilmediği, kayıp değerlerin olup olmadığı, aşırı değerlerin olup olmadığı ve normal bir dağılım gösterip göstermediği gözden geçirilmiştir.

Öncelikle veri tabanına yanlış girilen veriler saptanmış ve düzeltilmiştir. Bunun için girilen tüm verilerin frekanslarına bakılmış ve olması gerekenden küçük ya da büyük girilmiş değerler belirlenerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Veri tabanına bakıldığında bazı katılımcıların bazı ölçekleri doldurmadıkları görülmüştür. Kayıp değerleri bulunan katılımcılar, ilgili değişkenler için denencelerin sınanmasında analizlere dâhil edilmemiştir. Ancak, bazı değişkenler için kayıp verileri bulunan bu katılımcılar araştırmadan bütünüyle çıkarılmamış, kayıp verileri bulunmayan diğer değişkenler bakımından sınanan ilgili denenceler için analizlere dâhil edilmişlerdir. Ayrıca, toplumsal değer yönelimi ölçeğinde tutarlı 6 yanıt bulunmayan katılımcılar, ilgili denenceler için yapılan analizlere dâhil edilmemişlerdir. Bunun nedeni, yöntem bölümünde de değinildiği gibi, katılımcıların bir toplumsal değer yönelimlerinin bulunduğunu söyleyebilmek için ölçek maddelerine 6 tutarlı yanıt vermiş olmalarının zorunlu olmasıdır.

Değişkenlerin parametrik istatistiksel sayıltıları karşılayıp karşılamadığını belirlemek için öncelikle $\bar{z}$ değerlerine bakılmıştır. Tabachnick ve Fidel (1996; akt. Palland, 2004), aşırı değerleri saptamak için $\bar{z}$ puanlarının her değişken için belirlenip $-3.29 > \bar{z} < 3.29$ aralığına girmeyen değerlerin analiz dışı bırakılması gerektiğini belirtmektedirler. Bu doğrultuda, aşırı değerlerin (outliers) saptanması için ölçeklerden elde edilen toplam puanların $\bar{z}$ değerleri hesaplanmıştır. Bu aralık $(-3.29 > \bar{z} < 3.29)$ göz önüne alındığında, Toplumsal Sorumluluk Ölçeği için 1 katılımcının $\bar{z}$ puanının belirlenen ölçütü aştığı saptanmış ve bu katılımcı analiz dışında bırakılmıştır.

Araştırmadaki sürekli değişkenlerin normallliği, kayışlılık (skewness) ve sivrilik (kurtosis) değerine bakılarak saptanmıştır. Sivrilik dağılımın dikliğiyle, kayışlılık ise dağılımın simetrikliğiyle ilgilidir. Tabachnick ve Fidel (1996; akt.

Palland, 2004), bu değerlerin sıfıra yakın olmaları gerektiğini, değerlerin ± 1 'e yaklaşması ya da geçmesi durumunda değişkenlerin uygun yöntemlerle dönüştürülmesi gerektiğini belirtmektedirler. Yapılan analiz, Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum leği, Dean'ın Yabancılaşma leği, Toplumsal Sorumluluk leği, Middleton'ın Yabancılaşma leği ve Srole'n Anomi leği puanlarının normal dağılım sayıltısını karşıladığını göstermiştir.

Böylece, verilerin kullanılacak istatistiksel tekniklere uygunluğu sağlanmıştır. Aşağıdaki alt bölümlerde, yapılan istatistiksel analizlere ilişkin bulgular yer almaktadır.

3.2. Araştırma Denencelerinin Sınanması İçin Yapılan İstatistiksel Analizlerden Elde Edilen Bulgular

Birinci bölümün sonunda belirtilen araştırma denencelerinin sınanması için çeşitli analizler yapılmıştır. Aşağıda bu analizlerden elde edilen sonuçlar aktarılmaktadır.

3.2.1. Korelasyonlara İlişkin Bulgular

Araştırma denencelerinden bir kısmını sınamada kullanılan niceliksel ölçümlerin ilişkili olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Pearson Momentler arpımı kullanılarak korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Denenceler doğrultusunda aralarında ilişki beklenen Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum leği, Middleton'ın

Yabancılaşma Ölçeği, Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği, Toplumsal Sorumluluk Ölçeği ve Anomi Ölçeği arasındaki 10 korelasyon için Birinci Tip Hata'yı kontrol etmede Bonferoni yaklaşımı kullanılmıştır. Buna göre, anlamlılık için .005'ten ($.05/10=.005$) düşük bir p-değeri gerekmektedir.

Çizelge 3.1. Değişkenler arasındaki korelasyonlar

Değişkenler	1	2	3	4	5
1. Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum	-				
2. Toplumsal Sorumluluk	.31 [†]	-			
3. Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği	-.01	-.20 [†]	-		
4. Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği	.17 [†]	-.01	.53 [†]	-	
5. Anomi	.14 [†]	-.05	.36 [†]	.55 [†]	-

[†] $p < .005$

Çizelge 3.1'de de görüldüğü gibi, “Toplumsal sorumluluk düzeyiyle ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı tutum düzeyi arasında olumlu bir ilişki vardır” denencesini sınamak için yapılan korelasyon analizinde, denenceyle tutarlı biçimde toplumsal sorumluluk düzeyiyle ekolojik ikilemlere ilişkin toplum yanlısı tutum düzeyi arasında .31'lik ($p < .005$) bir korelasyon değeri hesaplanmıştır. “Toplumsal sorumluluk düzeyi ile yabancılaşma ve anomi düzeyleri arasında olumsuz bir ilişki vardır” denencesini sınamak için yapılan korelasyon analizinde ise toplumsal

sorumluluk düzeyiyle Dean yabancılaşma düzeyi⁷ arasında $-.01$ 'lik ($p > .005$), Middleton yabancılaşma düzeyi arasında $-.20$ 'lik ($p < .005$) ve anomi düzeyi arasında $-.05$ 'lik ($p > .005$) korelasyonlar bulunmuştur. Denence, Middleton yabancılaşma düzeyi için bulgularla tutarlı bulunurken, Dean yabancılaşma düzeyi ve anomi düzeyi için doğrulanmamıştır. Bununla birlikte, “Yabancılaşma ve anomi düzeyleriyle ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı tutum düzeyi arasında olumsuz bir ilişki vardır” denencesini sınamak için yapılan korelasyon analizinde denencenin tam tersi biçimde, ekolojik ikilemlere ilişkin ortak çıkar yanlısı tutum düzeyiyle Dean yabancılaşma düzeyi arasında $.17$ 'lik ($p < .005$) ve anomi düzeyi arasında $.14$ 'lük ($p < .005$) korelasyon değerleri hesaplanmıştır.

Denencelerde yer alması da araştırmada kullanılan tüm nicel ölçümlerin birbirleriyle ilişkili olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Pearson Momentler Çarpımı kullanılarak korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan tüm ölçekler ve bazı demografik değişkenler için korelasyon analizi sonuçları Çizelge 3.2'de gösterilmiştir. Toplam 66 korelasyondan 30'unun istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre, yaş ile Dean yabancılaşma düzeyi arasında

⁷ Yöntem bölümünde de belirtildiği gibi, yabancılaşma ölçümü için iki farklı ölçek kullanıldığından karışıklık olmaması amacıyla yabancılaşma düzeylerinin, verilerin elde edildiği ölçeğin ismiyle nitelendirilmesi uygun görülmüştür. Dikkat edilmesi gereken nokta, Dean yabancılaşma düzeyinin, yabancılaşmanın üç boyutunun toplamı olarak genel bir yabancılaşmaya ilişkin olması; Middleton yabancılaşma düzeyininse yabancılaşmanın kültürel uzaklaşma ve işten uzaklaşma boyutlarını da kapsayan daha genel bir yabancılaşma düzeyine işaret etmesidir.

-.15'lik ($p < .01$), güçsüzlük arasında -.11'lik ($p < .05$), kuralsızlık arasında -.17'lik ($p < .01$) korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Middleton yabancılaşma düzeyi ile aylık gelir düzeyi arasında -.12'lik ($p < .01$), Dean yabancılaşma düzeyi arasında .53'lük ($p < .01$), güçsüzlük arasında .51'lik ($p < .01$), kuralsızlık arasında .35'lik ($p < .01$), toplumsal yalıtılmışlık arasında .41'lik ($p < .01$), anomi arasındaysa .36'lık ($p < .01$) korelasyon değerleri bulunmuştur. Dean yabancılaşma düzeyi ile güçsüzlük arasında .87'lik ($p < .01$), kuralsızlık arasında .79'luk ($p < .01$), toplumsal yalıtılmışlık arasında .77'lik ($p < .01$), anomi düzeyi arasındaysa .55'lik ($p < .01$) korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Güçsüzlük ile kuralsızlık arasında .52'lik ($p < .01$), toplumsal yalıtılmışlık arasında .51'lik ($p < .01$), anomi düzeyi arasındaysa .49'luk ($p < .01$) korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Kuralsızlık ile toplumsal yalıtılmışlık arasında .45'lik ($p < .01$), anomi düzeyi arasındaysa .45'lik ($p < .01$) korelasyon değerleri bulunmuştur. Toplumsal yalıtılmışlık ile anomi düzeyi arasında ise .41'lik bir ilişki vardır.

Çizelge 3.2. Araştırmada yer alan tüm değişkenler arasındaki korelasyonlar

Değişkenler	Yaş	2	3	4	5	6	7	8	8.1	8.2.	8.3	9
2. Kardeş Sayısı	.13**	-										
3. Aylık Gelir Düzeyi	-.04	-.05	-									
4. Dinin Önemi	.15**	-.18**	.08	-								
5. Ekolojik İkilemlerde Ortak Çıkar Yanlılığı	.06	.00	-.00	.05	-							
6. Toplumsal Sorumluluk	-.05	-.02	.03	.03	.31**	-						
7. Middleton Yabancılaşma Düzeyi	-.07	.09	-.12**	-.08	-.01	-.20**	-					
8. Dean Yabancılaşma Düzeyi	-.15**	.05	-.01	-.01	.17**	-.01	.53**	-				
8.1. Güçsüzlük	-.11*	.06	-.04	.00	.09	-.07	.51**	.87**	-			
8.2. Kuralsızlık	-.17**	-.01	.03	.03	.26**	.13**	.35**	.79**	.52**	-		
8.3. Toplumsal Yalıtılmışlık	-.11*	.06	.02	-.04	.10*	-.04	.41**	.77**	.51**	.45**	-	
9. Anomi	-.07	-.02	-.03	.03	.14**	-.05	.36**	.55**	.49**	.45**	.41**	-

Not: Güçsüzlük (8.1), Kuralsızlık (8.2) ve Toplumsal Yalıtılmışlık (8.3) Dean'in Yabancılaşma Ölçeği'nin alt ölçekleridir. ** p < .01, * p < .05

3.2.2. Gruplar Arası Farklılıklara İlişkin Bulgular

Bu bölümde, ekolojik ikilemlere ilişkin tutum, toplumsal sorumluluk, yabancılaşma ve anominin cinsiyete, siyasal görüşe ve toplumsal değer yönelimine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacı ile 2x2x2 desenine uygun çok yönlü varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Bağımlı değişkenler, Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği, Toplumsal Sorumluluk Ölçeği, Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği, Anomi Ölçeği, Dean'ın Yabancılaşma Ölçeğinden ve Güçsüzlük, Kuralsızlık ve Toplumsal Yalıtılmışlık Alt Ölçekleri'nden alınan toplam puanlardır. Bağımsız değişken olarak ele alınan toplumsal değer yönelimi, cinsiyet ve siyasal görüş iki düzeylidir: sırasıyla toplum yanlısı ve kendine yanlı; erkek ve kadın; sağ ve sol. Bağımlı değişkenlerin normalliği kayışlılık değerine bakılarak saptanmıştır. Bağımlı değişkenlerin normallik sayıltısını karşıladığı görülmüştür. Ek olarak, verilerin çok yönlü varyans analizine uygun olup olmadığını belirlemek için örneklem büyüklüğü ve aşırı değerler kontrol edilmiş, verilerin ilgili sayıltıları karşıladığı görülmüştür. Yine, verilerin, hata varyanslarının eşitliği sayıltısını da karşıladığı görülmektedir.

Analiz sonucunda, toplumsal değer yönelimi temel etkisiyle ($F_{(7, 341)} = 3.71$, $p < .05$; Wilks' Lambda = .93; $\eta = .07$) cinsiyet temel etkisinin ($F_{(7, 341)} = 3.76$, $p < .05$; Wilks' Lambda = .93; $\eta = .07$) anlamlı olduğu, siyasal görüş temel etkisininse ($F_{(7, 341)} = 1.51$, $p > .05$; Wilks' Lambda = .97 ; $\eta = .03$) anlamlı olmadığı görülmektedir. Buna göre, katılımcıların bağımlı değişkenlerden aldıkları puanlar, toplumsal değer yönelimine ve cinsiyete bağlı olarak farklılaşmakta, siyasal görüşe

bağlı olarak farklılaşmamaktadır. Toplumsal değer yönelimi ve cinsiyet ($F_{(7, 341)} = 1.18, p > .05$; Wilks' Lambda = .98; $\eta = .02$), toplumsal değer yönelimi ve siyasal görüş ($F_{(7, 341)} = .56, p > .05$; Wilks' Lambda = .99 ; $\eta = .01$), cinsiyet ve siyasal görüş ($F_{(7, 341)} = .72, p > .05$; Wilks' Lambda = .98; $\eta = .02$) ortak etkileriyle toplumsal değer yönelimi, cinsiyet ve siyasal görüş ortak etkisinin ($F_{(7, 341)} = .77, p > .05$; Wilks' Lambda = .98; $\eta = .02$) anlamlı olmadığı görülmektedir. Buna göre, bağımlı değişkenler üzerindeki toplumsal değer yönelimi ve cinsiyet temel etkileri, birbirlerinden ve siyasal görüşten bağımsızdır.

Toplumsal değer yönelimine göre istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşan bağımlı değişkenleri saptamak için bağımlı değişkenler için sonuçlar ayrı ayrı ele alınmıştır. Buna göre ekolojik ikilemlere ilişkin tutumun ($F_{(1,347)} = 9.96, p < .05$; $\eta = .03$), Middleton yabancılaşma düzeyinin ($F_{(1,347)} = 4.36, p < .05$; $\eta = .01$), anominin ($F_{(1,347)} = 10.61, p < .05$; $\eta = .03$), Dean yabancılaşma düzeyinin ($F_{(1,347)} = 5.67, p < .05$; $\eta = .02$), güçsüzlüğün ($F_{(1,347)} = 5.68, p < .05$; $\eta = .02$) ve toplumsal yalıtılmışlığın ($F_{(1,347)} = 4.12, p < .05$; $\eta = .01$) toplumsal değer yönelimine bağlı olarak farklılaştığı; toplumsal sorumluluğun ($F_{(1,347)} = .40, p > .05$; $\eta = .00$) ve kuralsızlığın ($F_{(1,347)} = 1.50, p > .05$; $\eta = .00$) ise toplumsal değer yönelimine bağlı olarak farklılaşmadığı görülmektedir. Analiz sonuçları Çizelge 3.3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3.3. Toplumsal Değer Yönelimine Bağlı Olarak Farklılaşan Bağımlı Değişkenler

Bağımlı Değişken	<i>Sd</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>F</i>	<i>η</i>	<i>p</i>
Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum	1	160.36	9.96	.03	.002
Toplumsal Sorumluluk	1	5.94	.40	.00	.527
Yabancılaşma (Middleton)	1	56.29	4.36	.01	.037
Anomi	1	138.76	10.61	.03	.001
Yabancılaşma (Dean)	1	443.79	5.67	.02	.018
Güçsüzlük	1	113.42	5.68	.02	.018
Kuralsızlık	1	15.97	1.50	.00	.222
Toplumsal Yalıtılmışlık	1	41.22	4.12	.01	.043

* $p < .05$

Toplumsal değer yönelimine göre istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşan bağımlı değişkenler için ortalamalar çizelgesine (Çizelge 3.4) bakıldığında toplum yanlılarının ekolojik ikilemlere ilişkin ortak çıkar yanlısı tutum düzeylerinin ($\bar{X} = 28.39$; $SS = 4.08$) kendine yanlılarından ($\bar{X} = 26.98$; $SS = 4.07$) daha yüksek olduğu; kendine yanlıların Middleton yabancılaşma düzeylerinin ($\bar{X} = 19.57$; $SS = 3.64$) toplum yanlılarından ($\bar{X} = 18.78$; $SS = 3.51$) daha yüksek olduğu; kendine yanlıların anomi düzeylerinin ($\bar{X} = 18.54$; $SS = 3.63$) toplum yanlılarından ($\bar{X} = 17.39$; $SS = 3.66$) daha yüksek olduğu; kendine yanlıların Dean Yabancılaşma düzeylerinin ($\bar{X} = 62.62$; $SS = 8.94$) toplum yanlılarından ($\bar{X} = 60.36$; $SS = 8.93$) daha yüksek olduğu; kendine yanlıların güçsüzlük düzeylerinin ($\bar{X} = 24.70$; $SS = 4.67$) toplum yanlılarından ($\bar{X} =$

23.63; SS = 4.30) daha yüksek olduğu; kendine yanlıların toplumsal yalıtılmışlık düzeylerinin ($\bar{X} = 18.38$; SS = 3.06) toplum yanlılarındakinden ($\bar{X} = 17.69$; SS = 3.26) daha yüksek olduğu görölmektedir. Buna göre, “Toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında kendine yanlı katılımcıların yabancılaşma ve anomi düzeyleri daha yüksektir” denencesiyle tutarlı olarak, kendine yanlıların yabancılaşma ve anomi düzeyleri, toplum yanlılarındakinden daha yüksek bulunmuştur. Toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında kendine yanlılar daha fazla yabancılaşma ve anomi hissetmektedirler. “Toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında kendine yanlı katılımcılar, ekolojik ikilemlerde kendine yanlı bir tutuma sahiptirler” denencesiyle tutarlı olarak, kendine yanlıların ekolojik ikilemlere ilişkin ortak çıkar yanlısı tutum düzeyleri, toplum yanlılarındakinden daha düşük bulunmuştur. Kendine yanlılarla karşılaştırıldığında toplum yanlıları, ekolojik ikilemlere ilişkin daha fazla ortak çıkar yanlısı tutuma sahiptirler. Bununla birlikte, kendine yanlılarla toplum yanlılarının toplumsal sorumluluk düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmadığından “Toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında kendine yanlı katılımcıların toplumsal sorumluluk düzeyleri daha düşüktür” denencesi doğrulanmamıştır.

Çizelge 3.4 Çok Yönlü Varyans Analizi (MANOVA) İçin Ortalamalar Çizelgesi

			Ekolojik İkilem			Toplumsal Sorumluluk			Yabancılaşma(Mid)			Anomi		
			Ort.	ss	n	Ort.	ss	n	Ort.	ss	n	Ort.	ss	n
Toplum Yanlısı	Kadın	Sağ	27.88	4.83	33	30.64	3.10	33	19.46	2.78	33	16.79	3.76	33
		Sol	29.11	3.63	62	31.50	3.93	62	18.84	3.61	62	18.34	3.58	62
		top	28.68	4.10	95	31.20	3.95	95	19.05	3.35	95	17.80	3.70	95
	Erkek	Sağ	27.49	4.24	35	29.17	3.87	35	18.48	3.77	35	16.49	4.15	35
		Sol	28.48	3.91	50	30.70	3.67	50	18.48	3.67	50	17.24	3.13	50
		top	28.07	4.06	85	30.07	3.80	85	18.48	3.69	85	16.93	3.58	85
	Toplam	Sağ	27.68	4.51	68	29.88	3.97	68	18.96	3.34	68	16.63	3.94	68
		Sol	28.83	3.75	112	31.14	3.82	112	18.68	3.62	112	17.85	3.42	112
		top	28.39	4.08	180	30.67	3.91	180	18.78	3.51	180	17.39	3.66	180
Kendine Yanlı	Kadın	Sağ	28.19	3.63	36	31.42	2.99	36	19.67	3.06	36	18.97	3.58	36
		Sol	27.72	3.64	64	30.77	4.29	64	19.20	3.57	64	18.67	3.61	64
		top	27.89	3.63	100	31.00	3.87	100	19.37	3.39	100	18.78	3.59	100
	Erkek	Sağ	25.47	4.44	36	28.86	3.90	36	19.78	4.01	36	17.44	3.47	36
		Sol	26.03	4.25	39	29.90	3.66	39	19.90	3.96	39	18.92	3.79	39
		top	25.76	4.32	75	29.40	3.78	75	19.84	3.96	75	18.21	3.69	75
	Toplam	Sağ	26.83	4.25	72	30.14	3.68	72	19.72	3.54	72	18.21	3.58	72
		Sol	27.08	3.95	103	30.44	4.06	103	19.47	3.72	103	18.77	3.66	103
		top	26.98	4.07	175	30.31	3.90	175	19.57	3.64	175	18.54	3.63	175
Toplam	Kadın	Sağ	28.04	4.22	69	31.04	3.50	69	19.56	2.91	69	17.93	3.80	69
		Sol	28.40	3.69	126	31.13	4.12	126	19.02	3.58	126	18.51	3.59	126
		top	28.28	3.88	195	31.10	3.90	195	19.22	3.36	195	18.30	3.67	195
	Erkek	Sağ	26.46	4.43	71	29.01	3.86	71	19.14	3.92	71	16.97	3.82	71
		Sol	27.40	4.22	89	30.35	3.66	89	19.10	3.84	89	17.98	3.52	89
		top	26.99	4.33	160	29.76	3.80	160	19.12	3.86	160	17.53	3.68	160
	Toplam	Sağ	27.24	4.38	140	30.01	3.81	140	19.35	3.46	140	17.44	3.83	140
		Sol	27.99	3.94	215	30.80	3.94	215	19.06	3.68	215	18.29	3.56	215
		top	27.70	4.13	355	30.49	3.91	355	19.17	3.59	355	17.96	3.67	355

Çizelge 3.4 Devamı

			Yabancılaşma (Dean)			Güçsüzlük			Kuralsızlık			Toplumsal Yalıtılmışlık		
			Ort.	ss	n	Ort.	ss	n	Ort.	ss	n	Ort.	ss	n
Toplum Yanlısı	Kadın	Sağ	60.21	9.22	33	23.61	4.14	33	19.06	3.88	33	17.54	2.97	33
		Sol	62.27	8.93	62	24.53	4.05	62	19.61	3.45	62	18.13	3.41	62
		top	61.56	9.04	95	24.21	4.09	95	19.42	3.59	95	17.93	3.26	95
	Erkek	Sağ	58.83	8.52	35	22.80	4.30	35	18.57	3.33	35	17.46	3.15	35
		Sol	59.16	8.85	50	23.12	4.63	50	18.62	3.05	50	17.42	3.34	50
		top	59.02	8.66	85	22.99	4.47	85	18.60	3.15	85	17.44	3.25	85
	Toplam	Sağ	59.50	8.83	68	23.19	4.21	68	18.81	3.59	68	17.50	3.04	68
		Sol	60.88	8.99	112	23.90	4.36	112	19.17	3.30	112	17.81	3.39	112
		top	60.36	8.93	180	23.63	4.30	180	19.03	3.40	180	17.69	3.26	180
Kendine Yanlı	Kadın	Sağ	64.86	7.45	36	25.72	3.69	36	20.11	3.09	36	19.03	2.92	36
		Sol	63.77	8.60	64	24.81	4.90	64	20.30	2.84	64	18.66	3.04	64
		top	64.16	8.19	100	25.14	4.50	100	20.23	2.92	100	18.79	2.99	100
	Erkek	Sağ	59.64	8.64	36	23.44	4.83	36	18.36	3.12	36	17.83	3.03	36
		Sol	61.44	10.31	39	24.74	4.87	39	18.85	3.57	39	17.85	3.20	39
		top	60.57	9.52	75	24.12	4.86	75	18.61	3.34	75	17.84	3.10	75
	Toplam	Sağ	62.25	8.43	72	24.58	4.42	72	19.24	3.20	72	18.43	3.02	72
		Sol	62.88	9.31	103	24.79	4.86	103	19.75	3.20	103	18.35	3.11	103
		top	62.62	8.94	175	24.70	4.67	175	19.54	3.20	175	18.38	3.06	175
Toplam	Kadın	Sağ	62.64	8.61	69	24.71	4.03	69	19.61	3.50	69	18.32	3.02	69
		Sol	63.03	8.76	126	24.68	4.48	126	19.96	3.16	126	18.40	3.23	126
		top	62.89	8.69	195	24.69	4.32	195	19.84	3.28	195	18.37	3.15	195
	Erkek	Sağ	59.24	8.53	71	23.13	4.55	71	18.46	3.20	71	17.65	3.07	71
		Sol	60.16	9.53	89	23.83	4.78	89	18.72	3.27	89	17.61	3.27	89
		top	59.75	9.08	160	23.52	4.68	160	18.61	3.23	160	17.62	3.17	160
	Toplam	Sağ	60.91	8.70	140	23.91	4.36	140	19.03	3.39	140	17.98	3.05	140
		Sol	61.84	9.18	215	24.33	4.62	215	19.45	3.26	215	18.07	3.26	215
		top	61.48	8.99	355	24.16	4.516	355	19.28	3.31	355	18.03	3.18	355

Bağımlı değişkenler cinsiyet bakımından karşılaştırıldığında ise kadınlar ve erkeklerin ekolojik ikilemlere ilişkin tutum ($F_{(1,347)} = 9.59, p < .05; \eta = .03$), toplumsal sorumluluk ($F_{(1,347)} = 11.41, p < .05; \eta = .03$), anomi ($F_{(1,347)} = 2.86, p < .05; \eta = .01$), Dean yabancılaşma düzeyi ($F_{(1,347)} = 9.67, p < .05; \eta = .03$), güçsüzlük ($F_{(1,347)} = 5.44, p < .05; \eta = .02$), kuralsızlık ($F_{(1,347)} = 10.71, p < .05; \eta = .03$) ve toplumsal yalıtılmışlık ($F_{(1,347)} = 4.09, p < .05; \eta = .01$) bakımından anlamlı olarak farklılaştıkları, Middleton yabancılaşma düzeyi ($F_{(1,347)} = .11, p > .05; \eta = .00$) bakımındansa farklılaşmadıkları görülmektedir. Analiz sonuçları Çizelge 3.5'te gösterilmektedir.

Çizelge 3.5. Cinsiyete Bağlı Olarak Farklılaşan Bağımlı Değişkenler

Bağımlı Değişken	<i>Sd</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>F</i>	η	<i>p</i>
Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum	1	154.35	9.59	.03	.002
Toplumsal Sorumluluk	1	168.70	11.41	.03	.001
Yabancılaşma (Middleton)	1	1.42	.11	.00	.740
Anomi	1	37.37	2.86	.01	.09
Yabancılaşma (Dean)	1	756.91	9.67	.03	.002
Güçsüzlük	1	108.64	5.44	.02	.020
Kuralsızlık	1	114.32	10.71	.03	.001
Toplumsal Yalıtılmışlık	1	40.92	4.09	.01	.044

* $p < .05$

Cinsiyet bakımından istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşan bağımlı değişkenler için ortalamalar çizelgesine (Çizelge 3.4) bakıldığında kadınların ekolojik ikilemlere ilişkin ortak çıkar yanlısı tutum düzeylerinin ($\bar{X} = 28.28$; $SS = 3.88$) erkeklerinkinden ($\bar{X} = 26.99$; $SS = 4.33$) daha yüksek olduğu; kadınların toplumsal sorumluluk düzeylerinin ($\bar{X} = 31.10$; $SS = 3.90$) erkeklerinkinden ($\bar{X} = 29.76$; $SS = 3.80$) daha yüksek olduğu; kadınların Dean yabancılaşma düzeylerinin ($\bar{X} = 62.89$; $SS = 8.69$) erkeklerinkinden ($\bar{X} = 59.75$; $SS = 9.08$) daha yüksek olduğu; kadınların güçsüzlük düzeylerinin ($\bar{X} = 24.69$; $SS = 4.32$) erkeklerinkinden ($\bar{X} = 23.52$; $SS = 4.68$) daha yüksek olduğu; kadınların kuralsızlık düzeylerinin ($\bar{X} = 19.84$; $SS = 3.28$) erkeklerinkinden ($\bar{X} = 18.61$; $SS = 3.23$) daha yüksek olduğu ve kadınların toplumsal yalıtılmışlık düzeylerinin ($\bar{X} = 18.37$; $SS = 3.15$) erkeklerinkinden ($\bar{X} = 17.62$; $SS = 3.17$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre erkeklerle karşılaştırıldığında kadınlar daha fazla ortak çıkar yanlısı tutuma sahiptirler, daha fazla toplumsal sorumluluk duymaktadırlar ve daha fazla yabancılaşma, anomi, güçsüzlük, kuralsızlık ve toplumsal yalıtılmışlık hissetmektedirler.

Bağımlı değişkenler siyasal görüş bakımından karşılaştırıldıklarında ise sağ ve sol siyasal görüşten katılımcıların yalnızca anomi düzeyi ($F_{(1,347)} = 4.84$, $p < .05$; $\eta = .01$) bakımından farklılaştığı, ekolojik ikilemlere ilişkin tutum düzeyi ($F_{(1,347)} = 1.72$, $p > .05$; $\eta = .00$), toplumsal sorumluluk düzeyi ($F_{(1,347)} = 2.72$, $p > .05$; $\eta = .01$), Middleton yabancılaşma düzeyi ($F_{(1,347)} = .38$, $p > .05$; $\eta = .00$), Dean yabancılaşma düzeyi ($F_{(1,347)} = .64$, $p > .05$; $\eta = .00$), güçsüzlük düzeyi ($F_{(1,347)} =$

.70, $p > .05$; $\eta = .00$), kuralsızlık düzeyi ($F_{(1,347)} = .79$, $p > .05$; $\eta = .00$) ve toplumsal yalıtılmışlık düzeyi ($F_{(1,347)} = .02$, $p > .05$; $\eta = .00$) bakımından anlamlı biçimde farklılaşmadıkları görülmektedir. Analiz sonuçları Çizelge 3.6’da gösterilmektedir. Buna göre, siyasi görüşün yalnızca anomi düzeyi üzerinde bir etkisi vardır.

Çizelge 3.6. Siyasal Görüşe Bağlı Olarak Farklılaşan Bağımlı Değişkenler

Bağımlı Değişken	<i>Sd</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>F</i>	η	<i>p</i>
Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum	1	27.72	1.72	.00	.190
Toplumsal Sorumluluk	1	40.22	2.72	.01	.100
Yabancılaşma (Middleton)	1	4.86	.38	.00	.540
Anomi	1	63.26	4.84	.01	.029
Yabancılaşma (Dean)	1	49.94	.64	.00	.425
Güçsüzlük	1	13.95	.70	.00	.404
Kuralsızlık	1	8.43	.79	.00	.375
Toplumsal Yalıtılmışlık	1	.18	.02	.00	.892

* $p < .05$

Siyasal görüş bakımından istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşan bağımlı değişkenler için ortalamalar çizelgesine (Çizelge 3.4) bakıldığında Anomi Ölçeği’nde sol siyasi görüşten katılımcıların ($\bar{X} = 18.29$; $SS = 3.56$) sağ siyasi görüşten katılımcılardan ($\bar{X} = 17.44$; $SS = 3.83$) daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Buna göre, sol siyasi görüşten katılımcılar sağ siyasi görüşten katılımcılara göre daha fazla anomi hissetmektedirler.

BÖLÜM 4

TARTIŞMA

Anımsanacağı gibi, bu çalışmanın temel amacı yabancılaşma düzeylerinin toplumsal değer yönelimine bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına bakmak, kendine yanlı bireylerin mi yoksa toplum yanlısı bireylerin mi daha fazla yabancılaştıklarını görmektir. Ek olarak, ekolojik ikilemlere ilişkin tutum ve toplumsal sorumlulukla toplumsal değer yönelimi, yabancılaşma ve anomi arasındaki ilişkilere bakmak amaçlanmıştır. Bu bölümde, araştırma denenceleri doğrultusunda elde edilen bulgular, yazın ışığında tartışılmaktadır.

4.1. TOPLUMSAL DEĞER YÖNELİMİ

Günlük yaşamın her anında birey, kendi çıkarları ve ortak çıkarlar için davranışlarda bulunmasını gerektiren onlarca durumla karşılaşır. Bunlar toplumsal ikilemler olarak adlandırılan durumlardır ve bu durumlarda bireyin kendine yanlı bir tercihte mi, yoksa toplum yanlısı bir tercihte mi bulunacağını belirleyen birçok etmen bulunmaktadır. Araştırmacılar, bu etmenlerden en önemlilerinden birinin toplumsal değer yönelimi olduğunu belirtmektedirler (Kuhlman ve Wimberley, 1976; McClintock ve Liebrand, 1988; Messick ve McClintock 1968; Utz, 2004; Van Lange ve Liebrand, 1991; Van Lange ve Kuhlman, 1994). Toplumsal değer yönelimi, bir seçim durumunda bireyin, kendisinin ve diğerlerinin kazançlarını belirlerken kendine yanlı ya da toplum yanlısı tercihte bulunmasına neden olan kalıcı, bireysel

farklılıklardır. Bazı bireyler toplum yanlısı, bazıları da kendine yanlı bir toplumsal değer yönelimine sahip olabilmektedir. Bu araştırmada katılımcıların 221'inin (%50.9) kendine yanlı, 213'ününse (%49.1) toplum yanlısı olduğu görülmektedir. Bu dağılım, önceki çalışmalardaki (Van Lange, Agnew, Harinck ve Steemers, 1997; Van Lange, Otten, De Bruin ve Joireman, 1997) dağılımlarla karşılaştırıldığında toplum yanlılarının sayısının biraz yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bunun kültürel farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bireycilik-toplulukçuluk açısından, batı kültürlerindeki baskın toplulukçu yönelime karşı, Türkiye'de toplulukçu yönelimlerin bireyci yönelimlere göre daha yüksek olduğu ve toplulukçu kültürlerle karşılaştırıldığında bireyci kültürlerde rekabetin daha yoğun olduğu bilinmektedir (Kağıtçıbaşı, 2001). Ayrıca, biz-merkezci kültürler, ben-merkezcilerden daha fazla eşitlik temelli toplum yönelimli motivasyon sergilemektedirler (Hulbert ve ark., 2001). Bu bakımdan kendine yanlılara göre toplum yanlısı birey dağılımının, bu örnekleme daha yüksek çıkması şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan, bu farkın çok da yüksek olmaması, Türkiye'de artan şehirleşme ve göçün sonucu olarak bireyci ve ben-merkezci bir kültüre doğru yaşanan dönüşüme yüklenebilir. Tekeli'nin (2005) de gösterdiği gibi, Türkiye'de şehirler ve metropollerdeki nüfus gittikçe artmaktadır. Bu araştırmada katılımcılardan en uzun yaşadıkları yerleşim birimi il ve metropol olanlar 412 kişiyken (%81), en uzun yaşadıkları yerleşim birimi ilçe, kasaba ya da köy olanlar yalnızca 96 kişi (%19) olarak saptanmıştır. Bu doğrultuda toplulukçuluğa daha yakın olmakla birlikte, bireyci kültüre doğru dönüşen Türkiye'den alınan verilerde kendine yanlıların ve toplum yanlılarının neredeyse eşit olması, kültüre ve kültürel değişime özgü bir durumu betimlemektedir.

4.1.1. Toplumsal Değer Yönelimi ve Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum

Bu araştırmada özgül bir toplumsal ikilem durumu olarak tanımlanan ekolojik ikilemlere ilişkin tutum bakımından kendine yanlıların ve toplum yanlılarının farklılaştığı görülmektedir. Böylece, önceki araştırmalarda (Kuhlman ve Wimberley, 1976; McClintock ve Liebrand, 1988; Utz, 2004; Van Lange ve Kuhlman, 1994) olduğu gibi, bir kişilik değişkeni olarak toplumsal değer yöneliminin, toplumsal ikilemlerde toplum yanlısı ve kendine yanlı tercihlere ilişkin tutumları etkileyebildiği bir kez daha gösterilmiştir. Önceki araştırmalarla tutarlı olarak (Bonaiuto, Bilotta, Bonnes, Ceccarelli, Martorella ve Carrus, 2008; Roch ve Samuelson, 1997; Kramer ve ark., 1986), kendine yanlılarla karşılaştırıldığında toplum yanlılarının ekolojik ikilemlere ilişkin olarak daha fazla ortak çıkar yanlısı tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. O halde, kendine yanlılarla karşılaştırıldığında toplum yanlısı bir yönetime sahip olanlar, çevreyle ilgili bir toplumsal ikilem durumuna karşı daha ilgilidirler ve çevre yanlısı yani ortak çıkar yanlısı tutumlara sahip olma eğilimindedirler.

4.1.2 Toplumsal Değer Yönelimi ve Yabancılaşma

Toplumsal değer yönelimi, genellikle toplumsal ikilem durumlarında tercihlerin belirleyicisi olan bir değişken olarak ele alınmakla birlikte başka değişkenleri de etkileyebilmektedir. Anımsanacağı gibi, yabancılaşma, genel anlamıyla bireyin kendisini toplumdan uzaklaşmış hissetmesidir. Kişinin parçası olduğu toplumsal sistemin işleyişine bir anlam verememesi (anlamsızlık), bu sistem

içinde bulunduğu davranışların sonuçlarına ilişkin bir kontrole sahip olmadığını düşünmesi (güçsüzlük), sistem içersinde ortaklaşa kabul edilen kurallara önem vermemesi (kuralsızlık), bu sistemin değerlerine önem vermemesi (sosyal yalıtılmışlık) ve eylemlerinin onların gerçek sonuçları olmayan ödüllere bağlı olması (kendinden uzaklaşma) gibi başlıca beş boyutta ortaya çıkabilmektedir (Seeman, 1959). İlk sosyolojik incelemelerde bireyin neden toplumdan uzaklaşmış hissettiğine getirilen açıklamalarda bunun özel mülkiyet duygusunun ve işbölümünün ortaya çıkması sonucu bireyin emeğinin kontrolüne sahip olamamasından (Marx, 1844/2003), kendi düşüncelerinin kendine ait olmadığını düşünmesinden (Feuerbach, 2004), bürokrasinin insan ilişkilerinin yerine geçmesinden (Weber, 1958; akt. İslam, 1980), bireyin normlardan uzaklaşmasından (Durkheim, 1952/1972) ve daha fazla özgürlük elde etmesinden (Fromm, 1996) kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Bu açıklamalarda, daha fazla üreterek daha fazla bireysel kâr elde etme amacıyla ortaya çıkan işbölümü, bürokrasi ve yaratılmış gereksinimler, bireysel çıkarların korunmasını amaçlayan özel mülkiyet, toplumsal normların yerini çıkar amacıyla yaratılmış normların alması gibi öğelerin yabancılaştırıcı etkisi vurgulanmaktadır. Açıklama çabalarında ortak olan, bireyin toplumsallaşma sürecinde öz-çıkarlarıyla toplum çıkarları arasında yoğun bir çıkar çatışması olduğudur. İnsanlar öz-çıkarlarından özveride bulunarak toplumsallaşmaktadır ya da toplumsallaştıkları için özveride bulunmaktadır. Bu durumda öz çıkarlarından vazgeçmemekte direnen bireylerin toplumdan uzaklaştıkları ve yabancılaştıkları söylenebilir.

Bu çalışmada yapılan analizde kendine yanlı bir toplumsal değer yönelimine sahip bireylerin toplum yanlısı bir toplumsal değer yönelimine sahip olanlardan daha

fazla yabancılaştıkları gösterilmiştir. Yabancılaşma ölçümleri için kullanılan hemen bütün ölçümlerde (Anomi Ölçeğinde, Middleton'un Yabancılaşma Ölçeği'nde, Dean'in Yabancılaşma Ölçeği'nde, yabancılaşmanın alt boyutları olan güçsüzlük ve toplumsal yalıtılmışlıkta) kendine yanlıların daha fazla yabancılaştıkları ortaya çıkmıştır. Böylece, kendine yanlıların daha fazla yabancılaşma hissettiklerine ilişkin bulgunun, yabancılaşmanın bütün boyutları için geçerli olduğu görülmüştür.

Giriş bölümünde açıklandığı gibi, toplumsal değer yönelimi yazınından yola çıkılarak başlıca üç değişkenin toplumsal değer yöneliminin belirleyicisi olduğu söylenebilir. Bunlar, “daha önceki etkileşimlerin niteliği”, “diğerine ilişkin algı ve beklentiler” ve “karşılıklı bağımlılık durumuna ilişkin algılar” olarak sıralanmaktadır. Aşağıda toplumsal değer yönelimi bileşenleriyle yabancılaşma arasındaki ilişkiler tartışılmaktadır.

Kendine yanlı bir toplumsal değer yönelimi geliştirme sürecinde bireylerin bencilleştiği düşünülmektedir. Diğerlerini de kendine yanlı olarak algılayan kendine yanlı bireyin, bu bireyleri kendisine benzedikleri için kendine yakın gördüğü düşünülebilir. Ancak, yakınlığın toplumsal ikilem durumlarında işbirliğine yol açtığı bilinmektedir (Wong ve Hong, 2005). Kendine yanlı bireylerin bazı kısasa kısas (misilleme) durumları dışında, çoğu toplumsal ikilem durumunda kendine yanlı davranışlarda bulundukları göz önüne alındığında karşısındakini de kendine yanlı olarak görsün ya da görmesin kendine yanlı davranışlarda bulunduğu görülmektedir (Kelley ve Stahelski, 1970; Kuhlman ve Wimberley, 1976; Schlenker ve Goldman, 1978). Diğer taraftan toplumsallaşma süreci, toplumsal sorumluluk ve özveriye

gerektiren bir süreçtir ve toplumsallaşan birey, toplumsal yaşamın sürekliliği bakımından bencilliği kabul edilir bir davranış olarak algılamaz. Bu doğrultuda bencilce davranışlarında ısrar eden bireylerin, diğerleri tarafından bencil olarak algılandıkları, bu durumun farkında oldukları ve kendileri de diğerlerini bencil olarak algıladıkları için diğerlerinden uzaklaştıkları ve topluma yabancılaştıkları söylenebilir.

Toplum yanlısı bireyler bir toplumsal ikilem durumunu ahlakla açıklarken kendine yanlı bireyler güç ve baskınlıkla açıklamaktadırlar (Van Lange ve Kuhlman, 1994; Beggan, Messick ve Allison, 1989). Saldırganlık, yetkecilik, baskınlık gereksinimi, şüphecilik, dogmatiklik, serüvencilik ve makyavelcilik gibi kişilik özelliklerinin yarışmacılığa yol açtığı bilinmektedir (Terhune, 1970; akt. Deutsch, 1973). Diğer taraftan yetkecilik arttıkça yabancılaşma da artmaktadır (Dean, 1961). O halde, karşılıklı bağımlılık durumlarını baskınlık kurma ve güç elde etme durumları olarak algılayan kendine yanlı bireyin bu durumlarda diğerlerine baskın olmaya çalıştığı, toplumsallaşma sürecinin önemli öğelerinden ahlaklılık yerine güç edinmeyi tercih ettiği ve yabancılaştığı söylenebilir.

Kendine yanlılar daha fazla güçsüzlük hissetmektedirler. Bunun nedeni, davranışları sonucu görecekları cezalara ve elde edecekleri ödüllere ilişkin kontrollerinin daha düşük olması olabilir. Önceki toplumsal ikilem deneyimlerinde bireyin toplum yanlısı tercihler yapması ve yapılan tercihlerin diğerlerinin kendine yanlı tercihleriyle karşılık bulması bireyin kendine yanlı bir toplumsal değer yönelimi geliştirmesine yol açabilir. Bu bakımdan daha önce bulunulan

etkileşimlerin niteliğinin toplumsal değer yöneliminin belirleyicilerinden biri olduğu düşünülmektedir. Diğerlerinin kendine yanlı tercihlerine maruz kalan bireyin zaman içerisinde karşılıklılık ilkesi doğrultusunda kendine yanlı bir toplumsal değer yönelimi geliştirdiği söylenebilir. Toplum yanlısı tercihlerine sürekli kendine yanlı tercihlerle karşılık bulan bir birey, diğerlerinin güvenilmez olduğunu düşünmekte; yalnızca herkesin toplum yanlısı davranışıyla elde edebileceği ödüle ilişkin beklentisini yitirmektedir. Önceki araştırmalar güven duygusunun toplum yanlısı davranışlarda oldukça önemli olduğunu göstermektedir (Alcock ve Mansell, 1977; De Cremer, Snyder ve Dewitte, 2001; Rothstein, 2005). Diğerlerine güvenemeyen birey elde edeceği ceza ya da ödüllerin kontrolüne de sahip olamamakta, dolayısıyla güçsüzlük hissetmektedir.

Kendine yanlılar, toplum yanlılarından daha fazla toplumsal yalıtılmışlık hissetmektedirler. Karşılıklı bağımlılık durumlarında diğerlerine güvenmesinin kendisini daha kötü bir sonuca ulaştıracağını düşünen kendine yanlı birey, toplum tarafından büyük değer verilen inanç ve hedefleri önemsememektedir. Onun için önemli olan, kendi bireysel çıkarlarıdır ve toplumun ortak çıkar amacına karşı kendi bireysel çıkarlarını koruma amacı taşımaktadır. Bu da onun toplumun değerlerine önem vermemesine ve toplumsal yalıtılmışlık hissetmesine yol açmaktadır. Ek olarak, toplum yanlılarıyla karşılaştırıldıklarında, kendine yanlıların daha anomik oldukları görülmektedir. Bu sonuç doğrultusunda, kendine yanlıların toplumsal birlikteliğin gerektirdiği kuralları daha az benimsedikleri söylenebilir. Buna karşın, kişisel amaçlara yönelik davranışlarda her türlü aracın kullanılabileceği ve amaçların ancak kuralların dışına çıkılarak gerçekleştirilebileceği düşüncesi olarak tanımlanan

kuralsızlık bakımından kendine yanlılarla toplum yanlıları arasında bir fark olmadığı görülmüştür.

4.1.3. Toplumsal Değer Yönelimi ve Toplumsal Sorumluluk

Yapılan analizlerin sonuçları, toplumsal değer yöneliminin toplumsal sorumluluk bakımından farklılaşmadığını göstermektedir. Toplumsal sorumlulukları bakımından kendine yanlılar ve toplum yanlıları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Yazında, toplumsal değer yönelimiyle toplumsal sorumluluk arasındaki ilişkiyi ele alan benzer bir çalışma olmamasına karşın, toplumsal ikilemlerde sorumluluk düzeyi yüksek bireylerin daha fazla toplum yanlısı davranışlarda bulunduğu gösterilmiştir (De Cremer ve Van Lange, 2001). Benzer biçimde, bu araştırmada da toplum yanlılarının kendine yanlılardan daha fazla toplumsal sorumluluk sahibi olmaları beklenmekle birlikte aralarında herhangi bir farkın bulunmadığı görülmüştür. Bu tutarsızlık, toplumsal sorumluluk ölçümünden kaynaklanıyor olabilir. Berkowitz ve Daniels (1964) kullanılan ölçeğin, muhafazakâr bir toplumsal sorumluluğu ölçtüğünü belirtirler. Ölçek maddeleri gözden geçirildiğinde maddelerin toplumsal sorumluluğa ek olarak bireysel girişimciliği de içerdiği görülmektedir. Girişimciliğin bireyci kültürlerde daha fazla teşvik edildiği bilinmektedir (Aytaç ve İlhan, 2006). Bununla birlikte, toplumsal sorumluluk zaman zaman bireysel çıkarlar için bir basamak olarak görülebilir. Örneğin, şirketler, müşterilerinin gözüne iyi görünmek için bazı yardım kampanyaları organize edip, yüksek bağışlarda bulunurlar ve reklamlarla herkesin bu durumdan haberdar olmasını sağlarlar. Bunu yapmalarının nedeni, topluma karşı bir sorumluluk hissetmekten çok,

iyi şeylerle anılarak marka prestijini yükseltmek için HALO etkisini kullanmaktır. Kendi çıkarları için davranırken, ortak çıkar için davranıyormuş gibi görünürler. Benzer biçimde, zaman zaman bireyler de diğer bireylere karşı sorumlu hissettiklerinden değil, girişimcilik ve kendini gösterme amacıyla toplumsal olarak sorumlu görünmeye çalışıyor olabilir; çünkü toplumsal olarak sorumlu görünmek, diğerlerinin onayını ve sevgisini kazanmada önemli bir etkidir. Buradan yola çıkarak, kendine yanlıların da toplumsal olarak sorumlu olduklarını gösteren seçenekleri tercih ettikleri ve bu nedenle toplum yanlılarıyla aralarında toplumsal sorumluluk bakımından bir farkın çıkmamış olabileceği düşünülmektedir.

4.2. CİNSİYET

Daha önce yapılmış olan çalışmalarda genellikle kadın ve erkeklerin toplumsal ikilemlerde farklılaşmadıkları görülmektedir (Cadsby ve Maynes, 1998; Caldwell, 1976; Kanouse ve Wiest, 1967; Sell, 1997; Rapoport ve Chammah, 1965). Ancak bazı araştırmalarda kadınların erkeklerden daha fazla işbirliğinde bulundukları (Cadsby ve Maynes, 1998, Dawes, McTavish ve Shaklee, 1977), bazılarındaysa erkeklerin daha fazla işbirliğinde bulundukları (Brown-Kruse ve Hummels, 1993; Kurzban ve Houser, 2001) sonucuna varılmıştır. Bu araştırmadaysa erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların ekolojik ikilemlerde daha fazla ortak çıkar yanlısı tutuma sahip oldukları görülmüştür.

Bu çalışma için yapılan analizlerin sonuçları kadınların erkeklerden daha fazla toplumsal sorumluluk, yabancılaşma ve anomi hissettiklerini göstermiştir. Lane

ve Daugherty'nin (1999) bulgularının tam tersine, bu araştırmada kadınların erkeklerden daha fazla toplumsal yalıtılmışlık hissettikleri görölmektedir. Bu sonuçların nedeni erkeklerin kadınlardan daha fazla güç ve güçlölükle ilgili olmaları olabilir. Erkekler ilişkileri kimin daha güçlü olduğu açısından tanımlama eğilimindedirler (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1981). Kadınlardan daha güçlü olduklarını düşündükleri için kadınlar üzerinde baskı kurmaya çalışmalarına ek olarak, kadınların güçsüz olduğu kalıpyargısı, kadınların kendilerini güçsüz hissetmelerine ve toplumsal değerlerde eşitsizlik, toplumsal kurallarda kuralsızlık hissetmelerine yol açabilir. Bu da toplumdan uzaklaşmalarına ve erkeklerden daha fazla yabancılaşmış hissetmelerine neden olabilir. Buna karşın, topluma karşı daha sorumlu hissetmeleri, kadınların başkalarına toplumsal destek vermeye daha eğilimli olmalarıyla açıklanabilir. Kadınlar, erkeklerle karşılaştırıldığında daha anaç ve ilgilenici olma eğilimindedirler (Taylor, Peplau ve Sears, 2007). Benzer biçimde bu araştırmada kadınların toplumsal olaylara karşı erkeklerden daha sorumlu hissettikleri görölmektedir.

4.3. SİYASAL GÖRÜŞ

Analiz sonuçları ele alınan değişkenlerin siyasal görüş bakımından farklılaşmadığını göstermektedir. Bu doğrultuda bireylerin sağ ya da sol siyasi görüşe sahip olmalarının ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı tutumlarını, toplumsal sorumluluk düzeylerini, yabancılaşma ve anomi düzeylerini etkilemediği görölmektedir.

4.4. YABANCILAŞMA VE EKOLOJİK İKİLEMLER

Yabancılaşma ve anomi ile ekolojik ikilemlere ilişkin tutum arasında beklenilenin tersine olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur. Yabancılaşma ölçümü için Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği kullanıldığında ise böyle bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ekolojik ikilemlere ilişkin tutumla yabancılaşmanın alt boyutları arasındaki ilişkilere bakıldığında, kuralsızlık ve toplumsal yalıtılmışlıkla arasında olumlu bir ilişki olduğu görülürken, güçsüzlükle arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bunun bir nedeni, ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı olan bireylerin, toplumun genelinde bir kuralsızlık olduğunu düşünmeleri olabilir. Yani, bireyler ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı tutumlarını sürdürmekle birlikte toplumun genelinin kendileri gibi düşünmediğini ve kuralların geçerliğini korumadığını düşünüyor olabilirler.

Ortak alan ikilemlerinde işbirliğini arttırmaya yönelik önerilerden bazıları, devletlerin yarışmacı davranışlar için yaptırımları arttırması gerektiğini öne sürerken, diğerleri, ortak alanların özelleştirilmesinin, yani bireylere devredilmesinin çözüm oluşturacağını düşünmektedirler. Diğer bir görüş de gönüllü işbirliğine gidilmesidir (Ostrom, 1990). Ostrom (1990), toplumsal ikilemlerin çözümü için birçok defa cezalandırılan bireyin yaptırım sistemleri içerisinde toplumdan yabancılaşabileceğini belirtmektedir. Bu görüşten yola çıkarak, analiz sonuçları, ekolojik ikilemlerde bireylerin ortak çıkar bilinciyle yani gönüllü bir biçimde değil de, yaptırımları gözeterek ortak çıkar yanlısı tutumları benimsedikleri içintoplumdan uzaklaştıkları biçiminde de yorumlanabilir. Yani, bireyler gönüllü olarak değil, zorunda oldukları

için ekolojik ikilemlerde toplum yanlısı davranışlarda bulunabilmekte ve bu durum, onların toplumdan uzaklaşmasına yol açabilmektedir.

4.5. YABANCILAŞMA VE TOPLUMSAL SORUMLULUK

Giriş bölümünde de değinildiği gibi, önceki araştırmaların tartışma ve bulguları toplumsal sorumluluk azaldıkça yabancılaşmanın arttığını göstermektedir (Berkowitz ve Lutterman, 1968; Gough, McClosky ve Meehl, 1952; McClosky ve Schaar, 1965). Bu araştırmada da yabancılaşma ve toplumsal sorumluluk arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur. Ancak bu ilişki, yabancılaşma ölçümü alınan ölçeklerden yalnızca Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği dikkate alındığında söz konusudur. Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği ve Anomi Ölçeği dikkate alındığında böyle bir ilişki görülmemektedir.

4.6. EKOLOJİK İKİLEMLER VE TOPLUMSAL SORUMLULUK

Ekolojik ikilemlere ilişkin tutum ve toplumsal sorumluluk arasında beklendiği gibi olumlu yönde bir ilişki saptanmıştır. Bu ilişki önceki araştırmalarla tutarlıdır (Berkowitz ve Daniels, 1964; Berman,1997; Bierhoff, 2000). Bireylerin topluma karşı sorumlu hissettikleri için doğayla ilgili ikilemlerde ortak çıkarı gözettikleri düşünülmektedir.

4.7. SONUÇLAR

Araştırma sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Kendine yanlı bireyler, toplum yanlılarından daha fazla yabancılaşma ve anomi hissetmektedirler.
2. Kendine yanlılar da toplum yanlıları gibi toplumsal sorumluluk hissetmektedirler.
3. Kendine yanlılar, ekolojik ikilemlerde toplum yanlılarından daha az ortak çıkar yanlısı tutuma sahiptirler.
4. Bireylerin toplumsal sorumluluk düzeyleri arttıkça ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı tutumları da artmaktadır.
5. Bireylerin toplumsal sorumluluk düzeyleriyle yabancılaşma ve anomi düzeyleri arasında bir ilişki yoktur.
6. Ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı tutumlar arttıkça bireylerin yabancılaşma ve anomi düzeyleri de artmaktadır.

4.8. SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

Birçok araştırmada olduğu gibi, bu araştırmada da katılan kişiler kendi istekleriyle, gönüllü olarak çalışmaya dahil olmuşlardır. Gönüllü olmaları istenen katılımcıların büyük çoğunluğu gönüllü olmayı kabul etse de, kabul etmeyenler de olmuştur. Orbell ve Dawes (1993) yaptıkları bir araştırmada, insanların bir toplumsal ikilem deneyine katılmayı kabul etmede ya da reddetmede özgür olduklarında toplumsal yardım etme davranışının arttığını gözlemişlerdir. İşbirliği eğilimli bireyler bir işbirliği durumuna girmekte yarışmacı eğilimlilerden daha isteklilerdir. Gönüllü katılımın bu bağlamda karıştırıcı bir etkisinin olabileceği söylenebilir.

Araştırmada önceki araştırmalarla tutarsız bulunan bazı sonuçların kültürel farklılıklardan da kaynaklanması olasılığı vardır. Daha önceki araştırmalar bireyciliğin baskın olduğu batı kültürlerinde yapılmıştır. Bu araştırmanın ise bireyciliğin yanı sıra toplulukçu bir kültüre de sahip olan Türkiye’de yapılmış olması karıştırıcı bir etki yaratmış olabilir. Bu bakımdan sonraki araştırmalarda bireycilik-toplulukçuluk değişkenin de ele alınması uygun olacaktır. Ek olarak, kültürlerarası çalışmalar, bu karıştırıcı etkinin kontrol edilmesi için uygun bir yol olarak görünmektedir.

Toplumsal değer yöneliminin ölçümünde daha geniş bir örneklem grubuna ulaşmak için bir kâğıt-kalem testi kullanılmış olmakla birlikte, sonraki araştırmalarda iç-geçerliği arttırmak için deneysel araştırmaların yürütülmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Aiken, M., & Ferman, L. A. (1966). The social and political reactions of older negroes to unemployment. *Phylon*, 27(4), 333-346.
- Alcock, J. E., & Mansell, D. (1977). Predisposition and behaviour in a collective dilemma. *The Journal of Conflict Resolution*, 21(3), 443-457.
- Allison, S. T., Beggan, J. K., & Midgley, E. H. (1996). The quest for “similar instances” and “simultaneous possibilities”: Metaphors in social dilemma research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3), 479-497.
- Anderson, B. (2004). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis.
- Ando, K. (1999). Social identification and a solution to social dilemmas. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 227-235.
- Au, W. T., & Komorita, S. S. (2002). Effects of initial choices in the prisoner's dilemma. *Journal of Behavioral Decision Making*, 15, 343-359.
- Auhagen, A. E. (2000). Responsibility in everyday life. In A. E. Auhagen (Ed.), *Responsibility: The many faces of a social phenomenon*. London, UK: Routledge.

- Aytaç, Ö., & İlhan, S. (2006). Girişimcilik ve girişimci kültür: Sosyolojik bir perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 101-121.
- Bandura, A. (1989). Social cognitive theory. In R. Vasta (Ed.), *Annals of child development: Vol.6. Six theories of child development* (pp. 1-60). Greenwich, CT: JAI Press.
- Batson, C. D., & Ahmad, N. (2001). Emphaty induced altruism in a prisoner's dilemma II: What if the target of emphaty has defected? *European Journal of Social Psychology*, 31, 25-36.
- Batson, C. D., & Moran, T. (1999). Empathy-induced altruism in a prisoner's dilemma. *European Journal of Social Psychology*, 29, 909-924.
- Beggan, J. K., Messick, D. M., & Allison, S. T. (1988). Social values and egocentric bias: Two tests of the might over morality hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 606-611.
- Bendor, J., Kramer, R. M., & Stout, S. (1991). When in doubt... Cooperation in a noisy prisoner's dilemma. *Journal of Conflict Resolution*, 35(4), 691-719.

- Berkowitz, L., & Daniels, L. R. (1964). Affecting the salience of the social responsibility norm: Effects of past help on the response to dependency relationships. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68(3), 275-281.
- Berkowitz, L., & Lutterman, K. G. (1968). The traditional socially responsible personality. *Public Opinion Quarterly*, 32, 169-185.
- Bickford, H. L., & Neal, A. G. (1969). Alienation and social learning: A study of students in a vocational training center. *Sociology of Education*, 42(2), 141-153.
- Bierhoff, H. W. (2000). Responsibility and altruism: The role of volunteerism. In A. E. Auhagen (Ed.), *Responsibility: The many faces of a social phenomenon*. London, UK: Routledge.
- Blauner, R. (1972). Alienation and modern industry. In A. W. Finifter (Ed.), *Alienation and the social system*. New York: John Wiley & Sons. (Original work published 1964)
- Bonacich, P., Shure, G. H., Kahan, J. P., & Meeker, R. J. (1976). Cooperation and group size in the N-person prisoners' dilemma. *Journal of Conflict Resolution*, 20(4), 687-706.

Bonaiuto, M., Bilotta, E., Bonnes, M., Ceccarelli, M., Martorella, H., & Carrus G.

(2008). Local identity and the role of individual differences in the use of natural resources: The case of water consumption. *Journal of Applied Social Psychology*, 38(4), 947-967.

Boone, C, De Brabander, B., & Van Witteloostuijn, A. (1999). The impact of

personality on, behavior in five prisoner's dilemma games. *Journal of Economic Psychology*, 20(3), 343-377.

Bornstein, G., Budescu, D., & Zamir, S. (1997). Cooperation in intergroup, N-

person, and two-person games of chicken. *Journal of Conflict Resolution*, 41(3), 384-406.

Bos, N., Gergle, D., Olson, J. S., & Olson, G. M. (2001, April). Being there versus

seeing there: Trust via video. *Conference on Human Factors in Computing Systems, USA: Boston*.

Bos, N., Olson, J., Gergle, D., Olson, G. M., & Wright, Z. (2002, April). Effects of

four computer mediated communications channels on trust development. *Conference on Human Factors in Computing Systems*

Brechner, K. C. (1977). An experimental analysis of social traps. *Journal of*

Experimental Social Psychology, 13, 552-564.

- Brewer, M. B., & Kramer, R. M. (1986). Choice behavior in social dilemmas: Effects of social identity, group size, and decision framing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(3), 543-549.
- Brown-Kruse, J., & Hummels, D. (1993). Gender effects in laboratory public goods contribution. Do individuals put their money where their mouth is? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 22(3), 255-267.
- Brucks, W. M., & Van Lange, P. A. M. (2007). When prosocials act like proselves in a commons dilemma. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(5), 750-758.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Cadsby, C. B., & Maynes, E. (1998). Gender and free riding in a threshold public goods game: Experimental evidence. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 34(4), 603-620.
- Caldwell, M. D. (1976). Communication and sex effects in a five-person prisoner's dilemma game. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 273-280.
- Cameron, L. D., Brown, P. M., & Chapman, J. G. (1998). Social value orientations and decisions to take proenvironmental action. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(8), 675-697.

Cialdini, R. B. (2001). *İnsanları etkileme yolları* (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge.

Clark, J. P. (1959). Measuring alienation within a social system. *American Sociological Review*, 24, 849-852.

Colman, A. M. (2001). *A dictionary of psychology*. Oxford University Press.

Crowe, B. L. (1969). The tragedy of the commons revisited. *Science*, 166, 1103-1107.

Dağ, İ. (1991). Rotter'in iç-dış kontrol odağı ölçeği (RİDKOÖ)'nin üniversite öğrencileri için güvenilirliği ve geçerliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(26), 10 - 16.

Dawes, R. M. (1980). Social dilemmas. *Annual Review of Psychology*, 31, 169-193.

Dawes, R. M. ve Messick, D. M. (2000). Social dilemmas. *International Journal of Psychology*, 35(2), 111-116

Dawes, R. M., McTavish, J., & Shaklee, H. (1977). Behavior, communication, and assumptions about other people's behavior in a commons dilemma situation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(1), 1-11.

- De Bruin, E. N. M., & Van Lange, P. A. M. (1999). The double meaning of a single act: Influences of the perceiver and the perceived on cooperative behaviour. *European Journal of Personality, 13*, 165-182.
- De Cremer D., & Bakker, M. (2003). Accountability and cooperation in social dilemmas: The influence of others' reputational concerns. *Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social, 22*(2), 155-163.
- De Cremer, D., & Dewitte (2002). Effect of trust and accountability in mixed-motive situations. *Journal of Social Psychology, 142*(4), 541-543.
- De Cremer, D., & Leonardelli, G. J. (2003). Cooperation in social dilemmas and the need to belong: The moderating effect of group size. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, 7*(2), 168-174.
- De Cremer, D., Snyder, M., & Dewitte, S. (2001). "The less I trust, the less I contribute (or not)?" The effects of trust, accountability and self-monitoring in social dilemmas. *European Journal of Social Psychology, 31*, 93-107.
- De Cremer, D., & Van Lange, P. A. M. (2001). Why prosocials exhibit greater cooperation than proselfs: The roles of social responsibility and reciprocity. *European Journal of Social Psychology, 15*, 5-18.

- De Cremer, D., & Van Vugt, M. (1999). Social identification effects in social dilemmas: A transformation of motives. *European Journal of Social Psychology*, 29, 871-893.
- Dean, D. G. (1960). Alienation and political apathy. *Social Forces*, 38, 185-189.
- Dean, D. G. (1961). Alienation: Its meaning and measurement. *American Sociological Review*, 26(5), 753-759.
- Dean, D. G. (1969). *Dynamic social psychology*. New York: Random House.
- Deutsch, M. (1961). The face of bargaining. *Operations Research*, 9(6), 886-897.
- Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Deutsch, M. (2003). Cooperation and conflict. A personal perspective on the history of the social psychological study of conflict resolution. In M. A. West, D. J. Tjosvold & K. G. Smith (Eds.), *International handbook of organizational teamwork and cooperative working*. New York: John Wiley & Sons.
- Deutsch, M., & Krauss, R. M. (1962). Studies of interpersonal bargaining. *The Journal of Conflict Resolution*, 6(1), 52-76.

Dietz, T., Ostrom, E., & Stern, P. C. (2003). The struggle to govern the commons. *Science*, 302, 1907-1912.

Dönmez, A. (1994). *Hitler isteseydi...* Ankara: Gündoğan.

Durkheim, E. (1972). Anomy. In A. W. Finifter (Ed.), *Alienation and the social system*. New York: John Wiley & Sons. (Original work published 1952)

Edney, J. J. (1979a, August). Free riders en route de disaster. *Psychology Today*, 80-102.

Edney, J. J. (1979b). The nuts game: A concise commons dilemma analog. *Environmental Psychology and Nonverbal Behavior*, 3, 252-254.

Eek, D., Loukopoulos, P., Fujii, S., & Garling, T. (2002). Spill-over effects of intermittent costs for defection in social dilemmas. *European Journal of Social Psychology*, 32, 801-813.

Feuerbach, L. (2004). *Hristiyanlığın özü* (D. Bulut, Çev.). Ankara: Öteki.

Finifter, A. W. (1972). Concepts of alienation. A. W. Finifter (Ed.), *Alienation and the social system*. New York: John Wiley & Sons.

Fox, J., & Guyer, M. (1977). Group size and others' strategy in an N-person game. *Journal of Conflict Resolution*, 21(2), 323-338.

Fox, J., & Guyer, M. (1978). "Public" choice and cooperation in N-person prisoner's dilemma. *Journal of Conflict Resolution*, 22(3), 469-481.

Freedman, J. L., Sears, D. O., & Carlsmith, J. M. (1993). *Sosyal psikoloji* (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge.

Freud, S. (1998). *Ruhçözümlemesine giriş konferansları* (E. Kapkın ve A. T. Kapkın Çev.). İstanbul: Payel.

Fransson, N., & Garling, T. (1999). Environmental concern: Conceptual definitions, measurement methods, and research findings. *Journal of Environmental Psychology*, 19(4), 369-382.

Fromm, E. (1996). *Özgürlükten kaçış*. (Ş. Yeğin, Çev.). İstanbul: Payel.

Fromm, E. (1998). *Kendini savunan insan*. (N. Arat, Çev.). İstanbul: Say.

Fromm, E. (2006). *Sağlıklı toplum*. (Y. Salman ve Z. Tanrısever, Çev.). İstanbul: Payel.

- Gallo, P. S., & McClintock, C. G. (1965). Cooperative and competitive behavior in mixed motive games. *The Journal of Conflict Resolution*, 9(1), 68-78.
- Garling, T., Fujii, S., Garling, A., & Jakobsson, C. (2003). Moderating effects of social value orientation on determinants of proenvironmental behavior intention. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 1-9.
- Garling T., Kristensen, H., Backenroth-Ohsako, G., Ekehammar, B., & Wessells, M. G. (2000). Diplomacy and psychology: Psychological contributions to international negotiations, conflict prevention, and world peace. *International Journal of Psychology*, 35(2), 81-86.
- Gough, H. G., McClosky, H., & Meehl, P. E. (1952). A personality scale for social reponsibility. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 47, 73-80.
- Güldü, Ö. (1998). *Aşırı uçlarda siyasal tutumlara sahip üniversite öğrencilerinin bazı psikolojik değişkenler açısından karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Hamburger, H., Fox, J., & Guyer, M. (1975). Group size and cooperation. *Journal of Conflict Resolution*, 19(3), 503-531.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243-1248.

- Harris, D. B. (1957). A scale for measuring attitudes of social responsibility in children. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55, 322-326.
- Hertel, G., & Fiedler, K. (1998). Fair and dependent versus egoistic and free: Effects of semantic and evaluative priming on the 'ring measure of social values'. *European Journal of Social Psychology*, 28, 49-70.
- Heus, P. D. (2000). Do reciprocal strategies work in social dilemmas? *Personality and Social Psychology Review*, 4(3), 278-288.
- Hirschfeld, R. R., & Feild, H. S. (2000). Work centrality and work alienation: Distinct aspects of a general commitment to work. *Journal of Organizational Behavior*, 21, 789-800.
- Holian, J. (1971). Alienation and social awareness among college students. *The Sociological Quarterly*, 13(1), 114-125.
- Horton, J. E., & Thompson, W. E. (1962). Powerlessness and political negativism: A study of defeated local referandums. *The American Journal of Sociology*, 67(5), 485-493.

Hulbert, L. G., Correa Da Silva, M. L., & Adegboyega, G. (2001). Cooperation in social dilemmas and allocentrism: A social values approach. *European Journal of Social Psychology*, 31, 641-657.

Iedema, J., & Poppe, M. (1999). Expectations of others' social value orientations in specific and general populations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 1443-1450.

Islam, N. (1980) .Theories of alienation: Marx, Weber and Mannheim in a comparative perspective. *The Dhaka University Studies*, 42, 1-17.

Israel, J. (1971). *Alienation: From Marx to modern sociology*. Boston: Bacon.

Jensen, C., Farnham, S. D., Drueker, S. M., & Kollock, P. (2000, April). The effect of communication modality on cooperation in online environments. *Conference on Human Factors in Computing Systems*.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). *Sosyal değişimin psikolojik boyutları*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2001). *Kültürel psikoloji bağlamında insan, aile ve kültür*. İstanbul: Evrim.

- Kanouse, D. E., & Wiest, W. M. (1967). Some factors affecting choice in the prisoner's dilemma. *The Journal of Conflict Resolution*, 11(2), 206-213.
- Kelley, H. H., & Stahelski, A. J. (1970). Social interaction basis of cooperators' and competitors' beliefs about others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16(1), 66-91.
- Kerr, N. L., Garst, J., Lewandowski, D. A., & Harris, S. E. (1997). That still, small voice: Commitment to cooperate as an internalized versus a social norm. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(2), 1300-1311.
- Kerr, N. L., & Kaufman-Gilliland, C. M. (1994). Communication, commitment, and cooperation in social dilemmas. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(3), 513-529.
- Kollock, P. (1998). Social dilemmas: The anatomy of cooperation. *Annual Review of Sociology*, 24, 183-214.
- Komorita, S. S. (1987). Cooperative choice in decomposed social dilemmas. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, 53-63.
- Komorita, S. S., Hilty, J. A., & Parks, C. D. (1991). Reciprocity and cooperation in social dilemmas. *Journal of Conflict Resolution*, 35(3), 494-518.

- Kopelman, S., Weber, J. M., & Messick, D. M. (2002). Factors influencing cooperation in commons dilemmas: A review of experimental psychological research. In E. Ostrom, (Ed.), *Drama of the commons*. Washington: National Academies Press.
- Knight, G. P. (1982). Cooperative-competitive social orientation: Interactions of birth order with sex and economic class. *Child Development*, 53, 664-667.
- Kramer, R. M., & Brewer, M. B. (1984). Effects of group identity on resource use in a simulated commons dilemma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(5), 1044-1057.
- Kramer, R. M., McClintock, C. G., & Messick, D. M. (1986). Social values and cooperative response to a simulated resource conservation crisis. *Journal of Personality*, 54(3), 576-592.
- Kuhlman, D. M., & Marshello, A. F. J. (1975). Individual differences in game motivation as moderators of preprogrammed strategy effects in prisoner's dilemma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(5), 922-931.
- Kuhlman, D. M., & Wimberley, D. L. (1976). Expectations of choice behavior held by cooperators, competitors and individualists across four classes of experimental game. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34(1), 69-81.

- Kurzban, R., & Houser, D. (2001). Individual differences in cooperation in a circular public goods game. *European Journal of Personality*, 15, 37-52.
- Kuwabara, K. (2005). Nothing to fear but fear itself: Fear of fear, fear of greed and gender effects in two-person asymmetric social dilemmas. *Social Forces*, 84(2), 1257-1272.
- Lane E. J., & Daugherty, T. K. (1999, March). Correlates of social alienation among college students. *College Student Journal*, 1-10.
- Leech, N. L., Barrett, K. C., & Morgan, G. A. (2005). *SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lefcourt, H. M., & Ladwig, G. W. (1965). The american negro: A problem in expectancies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1(4), 377-380.
- Liebrand, W. B. G. (1983). A classification of social dilemma games. *Simulation & Games*, 14(2), 123-138.
- Liebrand, W. B. G. (1984). The effect of social motives, communication and group size on behavior in an n-person multi-stage mixed-motive game. *European Journal of Social Psychology*, 14, 239-264.

Liebrand, W. B. G., Jansen, R. W. T. L., Rijken, V. M., & Suhre, C. J. M. (1986).

Might over morality: Social values and the perception of other players in experimental games. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 203-215.

Liebrand, W. B. G., & McClintock, C. G. (1988). The ring measure of social values:

A computerized procedure for assessing individual differences in information processing and social value orientation. *European Journal of Personality*, 2, 217-230.

Liebrand, W. B. G., & Van Run, G. J. (1985). The effects of social motives on

behavior in social dilemmas in two cultures. *Journal of Experimental Social Psychology*, 21(1), 86-102.

Liebrand, W. B.G., Wilke, H. A. M., Vogel, R., & Wolters, F. J. M. (1986). Value

orientation and conformity: A study using three types of social dilemma games. *The Journal of Conflict Resolution*, 30(1), 77-97.

Long, S. (1978a). Political alienation: Reality and reactance. *The Journal of Social*

Psychology, 104, 115-121.

Long, S. (1978b). Political hopelessness: A new dimension of systemic disaffection.

The Journal of Social Psychology, 105, 205-211.

Loukopoulos, P., Eek, D., Garling, T., & Fujii, S. (2006). Palatable punishment in real-world social dilemmas? Punishing others to increase cooperation among the unpunished. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(5), 1274-1290.

Lystad, M. H. (1972). Social alienation: A review of current literature. *The Sociological Quarterly*, 13, 90-113.

Macy, M. W & Rijt, A. (2006). Game Theory. In B. Turner (ed.), *Cambridge Dictionary of Sociology*, (pp. 222-224). London: Cambridge University Press.

Marcuse, H. (1997). *Tek boyutlu insan: İleri işleyim toplumunun ideolojisi üzerine incelemeler* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.

Marx, K. (2003). *1844 el yazmaları*. B. Erdost (Ed.), *Yabancılaşma*. Ankara: Sol. (Orijinal çalışma 1844 yılında yayımlanmıştır)

Marx, K., & Engels, F. (2003). *Alman ideolojisi*. B. Erdost (Ed.), *Yabancılaşma*. Ankara: Sol. (Orijinal çalışma 1846 yılında yayımlanmıştır)

Marx, K. (2003). *Grundrisse I*. B. Erdost (Ed.), *Yabancılaşma*. Ankara: Sol. (Orijinal çalışma 1857 yılında yayımlanmıştır)

Marx, K. (2003). *Kapital I*. B. Erdost (Ed.), *Yabancılaşma*. Ankara: Sol. (Orijinal çalışma 1867 yılında yayımlanmıştır)

McClintock, C. G. (1972). Social motivation: A set of propositions. *Behavioral Science*, 17(5), 438-454.

McClintock, C. G. (1974). Development of social motives in Anglo-American and Mexican-American children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29(3), 348-354.

McClintock, C. G., & Liebrand, W. B. G. (1988). Role of interdependence structure, individual value orientation, and another's strategy in social decision making: A transformational analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(3), 396-409.

McClintock, C. G., Messick, D. M., Kuhlman, D. M., & Campos, F. T. (1973). Motivational bases of choice in three-choice decomposed games. *Journal of Experimental Social Psychology*, 9, 572-590.

McClosky, H., & Schaar, J. H. (1965). Psychological dimensions of anomy. *American Sociological Review*, 30(1), 14-40.

- Messick, D. M., & Brewer, M. B. (1983). Solving social dilemmas. In L. Wheeler & P. Shaver (Eds.), *Review of Personality and Social Psychology: Vol 4* (pp. 11-44). Beverly Hills, CA: Sage.
- Messick, D. M., & McClintock, C. G. (1968). Motivational bases of choice in experimental games. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4, 1-25.
- Messick, D. M., Wilke, H., Brewer, M. B., Kramer, R. M., Zemke, P. E., & Lui, L. (1983). Individual adaptations and structural change as solutions to social dilemma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(2), 294-309.
- Middleton, R. (1963). Alienation, race, and education. *American Sociological Review*, 28(6), 973-977.
- Milburn, M. A. (1998). *Sosyal psikolojik açıdan kamuoyu ve siyaset*. (A. Dönmez ve V. Duyan, Çev.). Ankara: İmge.
- Mischel, W. (1961). Preference for delayed reinforcement and social responsibility. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62(1), 1-7.
- Mischel, W. (1974). Processes in delay of gratification, In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology: Vol. 7* (pp. 249-292). New York: Academic Press.

- Morrison, B. J., Enzle, M., Henry, T., Dunaway, D., Griffin, M., Kneisel, K., & Gimperling, J. (1971). The Effect of electrical shock and warning on cooperation in a non-zero-sum game. *The Journal of Conflict Resolution*, 15(1), 105-108.
- Myers, D. G. (1996). *Social psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Nauta, A., De Dreu, C. K. W., & Van Der Vaart, T. (2002). Social value orientation, organizational goal concerns and interdepartmental problem-solving behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 199-213.
- Neal, A. G., & Rettig, S. (1967). On the multidimensionality of alienation source. *American Sociological Review*, 32(1), 54-64.
- Neal, A. G., & Seeman, M. (1964). Organizations and powerlessness: A test of the mediation hypothesis. *American Sociological Review*, 29(2), 216-226.
- Nettler, G. (1957). A measure of alienation. *American Sociological Review*, 22(6), 670-677.
- Nettler, G. (1959). Antisocial sentiment and criminality. *American Sociological Review*, 24(2), 202-208.

- Olsen, M. E. (1965). Alienation and political opinions. *Public Opinion Quarterly*, 29, 200-212.
- Olsen, M. E. (1969). Two categories of political alienation. *Social Forces*, 47(3), 288-269.
- Orbell, J. M., & Dawes, R. M. (1993). Social welfare, cooperators' advantage, and the option of not playing the game. *American Sociological Review*, 58, 787-800.
- Oskamp, S., & Perlman, D. (1965). Factors affecting cooperation in a prisoner's dilemma game. *The Journal of Conflict Resolution*, 9(3), 359-374.
- Oskamp, S., & Perlman, D. (1966). Effects of friendship and disliking on cooperation in a mixed-motive game. *The Journal of Conflict Resolution*, 10(2), 221-226.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons the evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palland, J. (2004). *SPSS Survival Manual: A step by step guide to data analysis using SPSS for Windows (Versions 10 and 11)*. Buckingham: Open University Press.

- Parise, S., Kiesler, S., Sproull, L., & Waters, K. (1996). My partner is a real dog: Cooperation with social agents. *Computer supported cooperative work '96*: Cambridge, 399-408.
- Pearlin, L. I. (1962). Alienation from work: A study of nursing personnel. *American Sociological Review*, 27(3), 314-326.
- Platt, J. (1973). Social traps. *American Psychologist*, 28, 641-665.
- Pruitt, D. G. (1998). Social conflict. In D. Gilbert, S. T. Fiske & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology: Vol: 2* (pp. 470-503). New York: McGraw-Hill.
- Pruitt, D. G., & Kimmel, M. J. (1977). Twenty years of experimental gaming: Critique, synthesis, and suggestions for the future. *Annual Review of Psychology*, 28, 363-392.
- Ransford, H. E. (1968). Isolation, powerlessness and violence: A study of attitudes and participation in the watts riot. *The American Journal of Sociology*, 73(5), 581-591.
- Rapoport, A., & Chammah, A. M. (1965). *Prisoner's dilemma. A study in conflict and cooperation*. Michigan: The University of Michigan Press.

Robinson, J. P., Rusk, J. G., & Head, K. B. (1969). *Measures of political attitudes*.

Survey Research Center Institute for Social Research, Michigan.

Roch, S. G., & Samuelson, C. D. (1997). Effects of environmental uncertainty and social value orientation in resource dilemmas. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 70(3), 221-235.

Rothstein, B. (2005). *Social traps and the problem of trust*. Cambridge University Press.

Sartre, J. P. (1999). Varoluşçuluk. (A. Bezirci, Çev.). İstanbul: Say.

Sattler, D. N., & Kerr, N. L. (1991). Might versus morality explored: Motivational and cognitive bases for social motives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(5), 756-765.

Schlenker, B. R., & Goldman, H. J. (1978). Cooperators and competitors in conflict: A test of “the triangle model”. *The Journal of Conflict Resolution*, 22(3), 393-410.

Schnys, P., Nuus, M., & Dekker, H. (2004, May). *A conceptual and empirical evaluation of political cynicism*. Paper presented at the meeting of ‘Politicologenetmaal’, Antwerp, Belgium.

- Schroeder, D. A., Steel, J. E., Woodell, A. J., & Bembenek, A. F. (2003). Justice within social dilemmas. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 374-387.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783-791.
- Seeman, M. (1963). Alienation and social learning in a reformatory. *The American Journal of Sociology*, 69(3), 270-284.
- Seeman, M. (1966). Alienation, membership, and political knowledge: A comparative study. *The Public Opinion Quarterly*, 30(3), 353-367.
- Seeman, M. (1967a). Powerlessness and knowledge: A comparative study of alienation and learning. *Sociometry*, 30(2), 105-123.
- Seeman, M. (1967b). On the personal consequences of alienation in work. *American Sociological Review*, 32(2), 273-285.
- Seeman M. (1983). Alienation motifs in contemporary theorizing: The hidden continuity of the classic themes. *Social Psychology Quarterly*, 46(3), 171-184.

- Seeman, M., & Anderson, C. S. (1983). Alienation and alcohol: The role of work, mastery, and community in drinking behavior. *American Sociological Review*, 48(1), 60-77.
- Seeman, M., & Evans, J. W. (1962). Alienation and learning in a hospital setting. *American Sociological Review*, 27(6), 772-782.
- Seeman, M., Seeman, A. Z., & Budros, A. (1988). Powerlessness, work, and community: A longitudinal study of alienation and alcohol use. *Journal of Health and Social Behavior*, 29(3), 185-198.
- Seligman, B. B. (1965). On work, alienation and leisure. *American Journal of Economics and Sociology*, 24, 337-359.
- Sell, J. (1997). Gender, strategies, and contributions to public goods source. *Social Psychology Quarterly*, 60(3), 252-265.
- Shaw, M. E., & Costanzo, P. R. (1970). *Theories of social psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Simmons, J. L. (1966). Some intercorrelations among "Alienation" measures. *Social Forces*, 44(3), 370-372.

Simpson, B. (2003). Sex, fear, and greed: A social dilemma analysis of gender and cooperation. *Social Forces*, 82(1), 35-52.

Simpson, R. L., & Miller, H. M. (1963). Social status and anomia. *Social Problems*, 10(3), 256-264.

Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. London: The Free Press.

Smith, A. (1998). *Wealth of nations*. UK: Elecbooks. (Orijinal çalışma 1776 yılında basılmıştır)

Srole, L. (1956). Social integration and certain corollaries: An exploratory study. *American Sociological Review*, 21(6), 709-716.

Swingle, P. S. (1967). The effects of the win-loss difference upon cooperative responding in a “dangerous” game. *The Journal of Conflict Resolution*, 11(2), 214-222.

Stockard, J., Van de Cragt, A. J. C., & Dodge, P. J. (1988). Gender roles and behavior in social dilemmas: Are there sex differences in cooperation and its justification? *Social Psychology Quarterly*, 51(2), 154-163.

Şerif, M., & Şerif, C. W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş* (M. Atakay ve A. Yavuz, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O. (2007). *Social psychology* (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge.

Tekeli, İ. (2005). Türkiye’de nüfusu mekânsal dağılımında yaşanan gelişmeler: 1935-2000. *ODTÜ MFD* 22(1), 85-102.

Teber, S. (1990). *Politik-psikoloji notları*. İstanbul: Ara.

Tolan, B. (1996). *Toplum bilimlerine giriş*. Ankara: Murat ve Adım.

Ulaş, S. E. (2002). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.

Ulusoy, H. (1986). *Social relations and attitudes towards work among Turkish industrial workers*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Utz, S. (2004). Self-construal and cooperation: Is the interdependent self more cooperative than the independent self? *Self and Identity*, 3, 177-190.

Utz, S., Ouwerkerk J. W., & Van Lange, P. A. M. (2004). What is smart in a social dilemma? Differential effects of priming competence on cooperation. *European Journal of Social Psychology*, 34, 317-332.

- Van Dijk, E., & Wilke, H. (2000). Decision-induced focusing in social dilemmas: Give-some, keep-some, take-some and leave-some dilemmas. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(1), 92-104.
- Van Lange, P. A. M. (1992). Confidence in expectations: A test of the triangle hypothesis. *European Journal of Personality*, 6, 371-379.
- Van Lange, P. A. M., Agnew, C. R., Harinck, F., & Steemers, G. (1997). From game theory to real life: How social value orientation affects willingness to sacrifice in ongoing close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1330-1344.
- Van Lange, P. A. M., Bekkers, R., Schuyt, T. N. M., & Van Vugt, M. (2007). From games to giving: Social value orientation predicts donations to noble causes. *Basic and Applied Social Psychology*, 29(4), 375–384.
- Van Lange, P. A. M., & Kuhlman, D. M. (1994). Social value orientations and impressions of partner's honesty and intelligence: A test of the might versus morality effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(1), 126-141.
- Van Lange, P. A. M., & Liebrand, W. B. G. (1991). The influence of other's morality and own social value orientation on cooperation in the Netherlands and the U.S.A. *International Journal of Psychology*, 26(4), 429-449.

- Van Lange, P. A. M., Liebrand, W. B. G., & Kuhlman D. M. (1990). Causal attribution of choice behavior in three N-person prisoner's dilemmas. *Journal of Experimental Social Psychology*, 26, 34-48.
- Van Lange, P. A. M., Otten, W., De Bruin, E. M. N., & Joireman, J. A. (1997). Development of prosocial, individualistic, and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4), 733-746.
- Van Lange, P. A. M., & Semin-Goossens, A. (1998). The boundaries of reciprocal cooperation. *European Journal of Social Psychology*, 28, 847-854.
- Van Vugt, M., Van Lange, P. A. M., & Meertens, R. M. (1996). Commuting by car or public transportation? A social dilemma analysis of travel mode judgements. *European Journal of Social Psychology*, 26, 373-395.
- Van Vugt, M., Van Lange, P. A. M., Meertens, R. M., & Joireman, J. A. (1996). How a structural solution to a real-world social dilemma failed: A field experiment on the first carpool lane in Europe. *Social Psychology Quarterly*, 59(4), 364-374.
- Wilson, W. (1971). Reciprocation and other techniques for inducing cooperation in the prisoner's dilemma game. *Journal of Conflict Resolution*, 15(2), 167-195.

Wong, R. Y., & Hong, Y. (2005). Dynamic influences of culture on cooperation in the prisoner's dilemma. *Psychological Science*, 16(6), 429-434.

Yamagishi, T., & Kiyonari, T. (1997, November). *Playing a prisoner's dilemma as an assurance game: Matrix transformation and production of trust*. Paper presented at the Russell Sage Trust Conference. New York, U.S.A.

Zurcher, L. A., Meadow, J. A., & Zurcher, S. L. (1965). Value orientation, role conflict, and alienation from work: A cross-cultural study. *American Sociological Review*, 30(4), 539-548.

EKLER

EK 1

ÖLÇEKLER

DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

- 1) Yaşınız:
- 2) Cinsiyetiniz:
- 3) Bölümünüz:
- 4) Kaç kardeşsiniz? :
- 5) Ailenizin kaçınıcı çocuğusunuz? :
- 6) Ailenizin bir aylık toplam geliri ne kadardır? (Evdeki tüm çalışanlarla birlikte)

☐ 500 YTL'den az	☐ 2000-3000 YTL arası
☐ 500-1000 YTL arası	☐ 3000-4000 YTL arası
☐ 1000-1500 YTL arası	☐ 4000-5000 YTL arası
☐ 1500-2000 YTL arası	☐ 5000 YTL üzeri
- 7) Ailenizin gelir düzeyini nasıl değerlendiriyorsunuz?

☐ Düşük	☐ Orta	☐ Yüksek
--------------------------------	-------------------------------	---------------------------------
- 8) En uzun süre yaşadığınız yerleşim birimi hangisidir?

☐ Metropol (Ankara, İzmir, İstanbul)
☐ İl
☐ İlçe
☐ Kasaba
☐ Köy
- 9) Herhangi bir işte bir yıldan fazla çalıştınız mı?

☐ Evet	☐ Hayır
-------------------------------	--------------------------------
- 10) Yaşamınızda dinin önemi nedir?

1 ☐ Oldukça önemli	3 ☐ Önemsiz
2 ☐ Önemli	4 ☐ Tamamen önemsiz
- 11) Siyasal görüşünüzü nasıl tanımlarsınız?

1 ☐ Muhafazakâr	4 ☐ Sosyal Demokrat
2 ☐ Liberal	5 ☐ Sosyalist
3 ☐ Milliyetçi	6 ☐ Diğer (Belirtiniz).....

12) Herhangi bir örgüte, topluluğa ya da partiye üye misiniz?

1 () Evet

2 () Hayır

13) Üyesi olduğunuz grubun ilgi alanı nedir? (Lütfen yalnızca bir seçeneği işaretleyiniz)

1 () Spor

4 () Bilim

2 () Sanat (Müzik, Resim, vb.)

5 () Diğer (Belirtiniz).....

3 () Siyaset

ÜÇ BASKIN TOPLUMSAL DEĞER YÖNELİMİ ÖLÇEĞİ

Bu bölümde, “diğeri” olarak adlandıracağımız bir başka kişi ile rastgele eşleştirildiğinizi hayal etmenizi istiyoruz. Bu diğeri kişi, tanımadığınız ve gelecekte de kim olduğunu bilerek karşılaşmayacağınız birisidir. Hem siz hem de diğeri kişi, A, B ve C harflerinden birini daire içine alarak seçimler yapacaksınız. Sizin kendi seçimleriniz, hem size hem de “diğeri” ne puan kazandıracaktır. Aynı şekilde, diğeri kişinin seçimleri de hem ona hem de size puan kazandıracaktır. Her puanın bir değeri vardır: Aldığınız daha çok puan, sizi daha iyi bir duruma sokacaktır ve “diğeri” nin aldığı daha çok puan, onu daha iyi bir duruma sokacaktır.

Aşağıda bu görevin nasıl işlediğine ilişkin bir örnek verilmiştir:

	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	500	500	550
Diğeri kişinin kazandığı puan	100	500	300

Bu örnekte, eğer A’yı seçerseniz siz 500 puan kazanırken “diğeri” 100 puan kazanacaktır. Eğer B’yı seçerseniz, siz 500 puan kazanırken “diğeri” de 500 puan kazanacaktır. C’yı seçerseniz siz 550 puan kazanırken “diğeri” 300 puan kazanacaktır. Dolayısıyla görüldüğü gibi seçiminiz hem sizin puanınızı hem de diğeri kişinin puanını etkilemektedir.

Seçimlerinizi yapmaya başlamadan önce lütfen doğru ya da yanlış cevaplar bulunmadığını unutmayınız ve nedeni ne olursa olsun, en çok tercih ettiğiniz seçeneği işaretleyiniz. Ayrıca, puanların bir değeri olduğunu unutmayınız: Ne kadar çok puan biriktirirseniz sizin için o kadar iyi olacaktır. Benzer şekilde “diğeri” nin bakış açısından, o ne kadar çok puan biriktirirse onun için o kadar iyi olur.

Lütfen, arka sayfada belirtilen dokuz seçim durumunun hepsi için, en çok tercih ettiğiniz sütuna bağlı olarak A’yı, B’yı ya da C’yı daire içine alınız.

1.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	480	540	480
Diğerinin kazandığı puan	80	280	480
2.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	560	500	500
Diğerinin kazandığı puan	300	500	100
3.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	520	520	580
Diğerinin kazandığı puan	520	120	320
4.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	500	560	490
Diğerinin kazandığı puan	100	300	490
5.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	560	500	490
Diğerinin kazandığı puan	300	500	90
6.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	500	500	570
Diğerinin kazandığı puan	500	100	300
7.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	510	560	510
Diğerinin kazandığı puan	510	300	110
8.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	550	500	500
Diğerinin kazandığı puan	300	100	500
9.	A	B	C
Sizin kazandığınız puan	480	490	540
Diğerinin kazandığı puan	100	490	300

EKOLOJİK İKİLEMLERE İLİŞKİN TUTUM ÖLÇEĞİ

Lütfen aşağıdaki maddelerden her birini dikkatle okuduktan sonra, okuduğunuz maddeye ne kadar katıldığınızı, madde yanlarında yer alan seçeneklerden birini daire içine alarak belirtiniz. Lütfen her madde için yalnızca bir seçenek işaretleyiniz. Seçeneklerde doğru ya da yanlış yanıt yoktur. Uygulamaya katıldığınız ve soruları samimi bir şekilde cevaplandırmanız için teşekkür ederim.

1) Kesinlikle katılmıyorum

2) Katılmıyorum

3) Kararsızım

4) Katılıyorum

5) Kesinlikle katılıyorum

1. Bireylerin gönüllü olarak çalışmasını ya da bir miktar para vermesini gerektiren bir atık geri dönüşümü projesine destek veririm.	1	2	3	4	5
2. Kullandığım elektrik için fatura ödemek zorunda kalmasam, şu an kullandığımdan daha fazla elektrik kullanırım.	1	2	3	4	5
3. Ev ve işyerlerini ısıtmada ozon tabakasına daha az zarar veren, ancak maliyeti daha yüksek bir enerji kaynağının kullanılmasını desteklerim.	1	2	3	4	5
4. Gelecekte içme suyu kaynaklarının tükeneceğini öğrendiğimden bu yana, kullandığım su miktarını azalttım.	1	2	3	4	5
5. Sonraki nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakabilmek için ortak kaynakların kullanımında daha dikkatli olmalıyız.	1	2	3	4	5
6. Her birey zorunda kalmadıkça özel araç yerine toplu taşıma araçlarını kullanmalıdır.	1	2	3	4	5
7. Aşırı nüfus artışının dünyayı yıkıma götürebileceğini bilsem de ileride sahip olmak istediğim çocuk sayısını düşük tutmam.	1	2	3	4	5

DEAN'IN YABANCILAŞMA ÖLÇEĞİ

Bu ölçekte kimilerinin katıldığı kimilerininse katılmadığı birtakım bilindik konular hakkındaki durumlar verilmiştir. Lütfen bu durumları okuduktan sonra onun size ne kadar uyduğunu karşısındaki ölçekte uygun numarayı daire içine alarak belirtiniz.

1) Kesinlikle katılmıyorum	4) Katılıyorum
2) Katılmıyorum	5) Kesinlikle katılıyorum
3) Kararsızım	

1. Bazen kendimi dünyada tamamen yalnız hissedirim.	1	2	3	4	5
2. Bugünün çocuklarını bekleyen gelecek hakkında kaygılanırım.	1	2	3	4	5
3. Bazen diğer insanların beni kullandığı duygusuna kapılırım.	1	2	3	4	5
4. İnsanların düşünceleri o kadar sık değişiyor ki bir gün güvenilebileceğimiz bir şeye sahip olabilecek miyiz diye merak ederim.	1	2	3	4	5
5. Gerçek arkadaşlar bulmak çok kolaydır.	1	2	3	4	5
6. Her şey görecelidir ve yaşamın kesin kuralları yoktur.	1	2	3	4	5
7. Sıklıkla hayatın gerçek anlamının ne olduğunu düşünürüm.	1	2	3	4	5
8. Yaşadığımız dünya aslında dostane bir yerdir.	1	2	3	4	5
9. Bugünlerde verilecek o kadar çok karar var ki patlamak üzereyim.	1	2	3	4	5
10. Bugünlerde birinin emin olabileceği bir şey varsa, o da hiçbir şeyden emin olamayacağıdır.	1	2	3	4	5
11. Bugünlerde insanları birlikte tutan çok az bağ kalmıştır.	1	2	3	4	5
12. Üstlerden bir kişi işini bırakmadıkça terfi almak için çok az şans vardır.	1	2	3	4	5
13. Bugünlerde üzerimizdeki baskı o kadar kuvvetlidir ki kişisel meselelerimizde bile yapabileceğimiz seçimler sınırlandırılmıştır.	1	2	3	4	5
14. Bizler sadece hayat makinelerinin çark dişlileriyiz.	1	2	3	4	5
15. İnsanlar dostane ve yardımseverdir.	1	2	3	4	5
16. Gelecek çok kasvetli görünüyor.	1	2	3	4	5
17. Arkadaşlarımı istediğim sıklıkta ziyaret etmiyorum.	1	2	3	4	5

TOPLUMSAL SORUMLULUK ÖLÇEĞİ

Lütfen aşağıdaki maddelerden her birini dikkatle okuduktan sonra, okuduğunuz maddeye ne kadar katıldığınızı, madde yanlarında yer alan seçeneklerden birini daire içine alarak belirtiniz. Lütfen her madde için yalnızca bir seçenek işaretleyiniz. Seçeneklerde doğru ya da yanlış yanıt yoktur. Uygulamaya katıldığınız ve soruları samimi bir şekilde cevaplandırmanız için teşekkür ederim.

1) Kesinlikle katılmıyorum

2) Katılmıyorum

3) Kararsızım

4) Katılıyorum

5) Kesinlikle katılıyorum

1. Güncel olaylar ya da kamuyu (ammeyi) ilgilendiren sorunlar hakkında endişelenmenin bir yararı yoktur; bu konular hakkında zaten bir şey yapamam.	1	2	3	4	5
2. Her birey, kendi kentinin ya da ülkesinin yararı için biraz zaman ayırmalıdır.	1	2	3	4	5
3. Bu kadar çok seçim yapmasaydık ve insanlar bu kadar sık oy vermek zorunda kalmasalardı, ülkemiz çok daha iyi bir durumda olurdu.	1	2	3	4	5
4. Arkadaşlarınızı hayal kırıklığına uğratmak o kadar da kötü bir şey değildir, çünkü zaten her zaman herkes için iyilik yapamazsınız.	1	2	3	4	5
5. İşini elinden geldiğince iyi yapmak herkesin görevidir.	1	2	3	4	5
6. İnsanlar, diğer insanlardan uzak yaşayabilselerdi ve onlar için hiçbir zaman hiç bir şey yapmak zorunda olmasalardı, çok daha iyi bir durumda olurlardı.	1	2	3	4	5
7. Okulda/okuldayken özel projelerde genellikle gönüllü olurum/dum.	1	2	3	4	5
8. Yapmaya söz verdiğim bir işi bitiremezsem çok kötü hissederim.	1	2	3	4	5

MIDDLETON'IN YABANCILAŞMA ÖLÇEĞİ

Bu testte birtakım görüşlerinize ilişkin sorular yer almaktadır. Lütfen size en yakın gelen seçeneğe uygun numarayı daire içine alınız.

1) Kesinlikle katılmıyorum	4) Katılıyorum
2) Katılmıyorum	5) Kesinlikle katılıyorum
3) Kararsızım	

1. Bugün karşılaştığımız önemli sorunların çoğu hakkında yapabileceğimiz çok fazla şey yoktur.	1	2	3	4	5
2. Bugün dünyada olan şeyler o kadar karmaşık ki gerçekten neler olduğunu pek anlamıyorum.	1	2	3	4	5
3. Günümüz dünyasında doğru olmayan şeyleri ilerleme adına yapmaya zorlandığımız durumlar oluyor.	1	2	3	4	5
4. Çoğu insanın hoşlandığı TV programları, filmler ya da magazin haberleriyle pek fazla ilgilenmem.	1	2	3	4	5
5. Genellikle kendimi yalnız hissediyorum.	1	2	3	4	5
6. Yaptığım işten gerçekten de zevk almıyorum fakat ihtiyaç duyduğum ve istediğim bazı şeylere sahip olmak için bu işi yapmam gerektiğini hissediyorum.	1	2	3	4	5

ANOMİ ÖLÇEĞİ

Bu testte birtakım görüşlerinize ilişkin sorular yer almaktadır. Lütfen size en yakın gelen seçeneğe uygun numarayı daire içine alınız.

1) Kesinlikle katılmıyorum	4) Katılıyorum
2) Katılmıyorum	5) Kesinlikle katılıyorum
3) Kararsızım	

1. Bazı kimseler ne derse desin, ortalama bir kişinin nasibi gittikçe kötüleşmektedir.	1	2	3	4	5
2. İstikbal böyle karanlıkken, dünyaya çocuk getirmek, o çocuğa haksızlık etmek demektir.	1	2	3	4	5
3. Bu zamanlarda insan daha çok bugün için yaşayıp, ‘yarına Allah kerim’ demeye mecbur oluyor.	1	2	3	4	5
4. Bu zamanlarda insan kime güveneceğini bilmiyor.	1	2	3	4	5
5. Resmi makamlara müracaat ve şikâyet faydasızdır çünkü o makamlardaki kimseler ortalama bir kişinin problemleriyle samimi olarak ilgilenmezler.	1	2	3	4	5

EK 2

ÖN ÇALIŞMA

Bu ön çalışma, tez çalışmasında kullanılmak üzere belirlenen ölçeklerden Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği'nin geliştirilmesi, Toplumsal Sorumluluk Ölçeği ve Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirliklerinin yeniden incelenmesi amacıyla yürütülmüştür. Bu ön çalışmadan elde edilen bulgular aşağıda ele alınmaktadır. Tez çalışmasında kullanılan tüm ölçekler Ek 1'de görülmektedir.

1. Örneklem Özellikleri

Bu çalışmanın örneklemini 180'i kadın (%59.6), 122'si erkek (%40.4) olmak üzere Ankara ve Adana'da öğrenimini sürdürmekte olan toplam 302 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Kadınların yaş ortalaması 22.8 (SS=2.86), erkeklerin yaş ortalaması ise 24.17'dir (SS=3.69). Ankara ve Adana'da üç ayrı üniversitenin dört ayrı bölümünden gönüllü öğrencilere sınıf ortamında ulaşılmıştır. Uygulama yapılan bölümler seçilirken herhangi bir ölçüt gözetilmemiş, uygulamalar için bölüm başkanlarından izin alınmıştır. Ölçekler, tekrar ölçüm almak amacıyla ilk uygulamadan 21 gün sonra yeniden uygulanmıştır. İlk uygulamaya katılan 302 katılımcıdan 101'ine ulaşılamamış, tekrarlı ölçüm 201 katılımcıdan alınmıştır.

2. Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği

Van Lange ve Kuhlman (1994) tarafından geliştirilen Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği, bireylerin toplumsal değer yönelimlerini ölçen 9 maddeli bir ölçektir. Ölçekte katılımcılardan yönergeyi okumaları ve her madde için üç seçenektan birini tercih

etmeleri istenir. Bütün maddelerde yarışmacılığa, bireyciliğe ve toplum yanlılığına işaret eden üç seçenek bulunmaktadır. Katılımcılar en az 6 madde için aynı toplumsal değer yönelimine işaret eden seçeneği tercih ettiklerinde tercih ettikleri seçeneklere bağlı olarak yarışmacı, bireyci ya da toplum yanlısı olarak sınıflandırılırlar. Ayrıca, ölçek, katılımcıları toplumsal değer yönelimleri bakımından üçlü (*yarışmacı*, *bireyci* ya da *toplum yanlısı*) olarak sınıflandırabilmenin yanı sıra ikili (*kendine yanlı* ya da *toplum yanlısı*) olarak da sınıflandırabilmektedir. Ölçeğin kullanıldığı çalışmalarda iç tutarlılığı yüksek, güvenilir bir araç olduğu görülmüştür (Brucks ve Van Lange, 2007; Van Lange ve ark., 1997; Van Lange ve Kuhlman, 1994). Van Lange ve Semin-Goossens (1998), toplumsal değer yöneliminin altı ay arayla aldıkları iki ayrı ölçümü arasındaki ordinal birliktelik indeksini (gamma) .73 olarak bulmuşlardır. Ayrıca iki aylık bir arayla ölçüm aldıkları katılımcılarının %75'inin kalıcı toplumsal değer yönelimlerine sahip olduklarını bildirmektedirler.

Bu araştırmada toplumsal değer yönelimi ölçümü alınan Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği (Van Lange ve Kuhlman, 1994; Van Lange ve ark. 1994), İngilizceden Türkçeye çevrildikten sonra çevirinin uygunluğu için üç hakemin onayı alınmıştır. Geçerlik ve güvenirlik çalışması için uyarlanan ölçek, 302 üniversite öğrencisine ders ortamında 21 gün arayla uygulanmıştır. Herhangi bir toplumsal değer yönelimine sahip olarak sınıflandırılan 232 katılımcının 57'si (%24.6) yarışmacı, 80'i (%34.5) bireyci ve 95'i (%40.9) toplum yanlısı yönelimlere sahiptir. Buna göre katılımcıların 137'si (%59.1) kendine yanlıyken, 95'i (%40.9) toplum yanlısıdır (70 katılımcı altıdan daha az sayıda tutarlı yanıt verdiği için sınıflandırılmamıştır).

Herhangi bir toplumsal değer yönelimine sahip olarak sınıflandırılan 232 katılımcıdan 146'sı hem ön testi hem de son testi doldurmuştur. İlk testi ve son testi dolduran 146 kişinin

toplumsal değer yönelimlerinin zaman boyu tutarlılıklarını hesaplamak için Cohen Kappa değeri hesaplanmıştır. Değerlendirme için Cohen Kappa değerinin tercih edilmesinin nedeni, toplumsal değer yöneliminin kategorik bir değişken olmasıdır. Leech, Barrett ve Morgan'ın (2005) belirttiği gibi, bir güvenilirlik ölçümü olarak Cohen Kappa değerinin genellikle .70 ya da üzeri olması gerekmektedir. Bu araştırmada 146 kişi “yarışmacı”, “bireyci” ya da “toplum yanlısı” olarak sınıflandırıldıklarında ilk ve son ölçümün güvenilirliği için hesaplanan Cohen Kappa değeri .81 olarak bulunmuştur. Aynı katılımcılar, “kendine yanlı” ve “toplum yanlısı” olarak sınıflandırıldıktan sonra bakılan Cohen Kappa değeri ise .91 olarak belirlenmiştir. Bu değerler, katılımcıların test tekrar test güvenilirlik analizi için ilk testte ve son testte oldukça benzer yanıtlar verdiği ve ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğuna işaret etmektedir.

Ölçeğin geçerliği üzerinde yapılan doğrudan bir çalışma bulunmamasına karşın toplumsal ikilem durumlarında bir kişilik etmeni olarak tercihlerin belirleyicisi olduğu düşünülen toplumsal değer yönelimini gerçekten ölçüp ölçmediğinin, katılımcıların toplumsal ikilem durumlarındaki tercihleri ile toplumsal değer yönelimleri arasındaki ilişkiye bakılan araştırmalarla gösterildiği söylenebilir. Bu araştırmalarda (Kuhlman ve Wimberley, 1976; McClintock ve Liebrand, 1988; Van Lange ve Kuhlman, 1994; Utz, 2004) bireylerin toplumsal değer yönelimi ve ikilem durumlarındaki tercihleri arasında güçlü ilişkilerin olduğu gösterilmiştir. Yarışmacı yönelime sahip bireyler daha çok yarışmacı tercihlerde, bireycilik yönelimli bireyler daha çok bireyci tercihlerde ve toplum yönelimli bireyler daha çok toplum yanlısı tercihlerde bulunmuşlardır. Bu araştırmada da yarışmacı, bireyci ve toplum yanlısı bireylerin, bir toplumsal ikilem olarak ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı mı yoksa kendi çıkarı yanlısı tutumlara mı sahip olduklarına bakılmıştır. Bu doğrultuda toplumsal değer yönelimleri belirlenen 229 katılımcıya Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği uygulanmıştır. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonucunda üç toplumsal değer

yönelimi grubunun Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği puanlarında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür, $F_{(2-226)}=5.09$; $p<.05$. Eta kare kullanılarak hesaplanan etki büyüklüğü .04 olarak bulunmuştur. Bu değer düşük bir etkiye işaret etmektedir. Ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Dunnett C testi⁸ sonucunda, toplum yanlısı grubun ($\bar{X}=29.90$; $SS=3.67$) yarışmacı gruptan ($\bar{X}=27.80$; $SS=4.49$) ve bireyci gruptan ($\bar{X}=28.20$; $SS=4.81$) ekolojik ikilemlere ilişkin tutum bakımından anlamlı bir biçimde farklılaştığı görülmüştür. Yarışmacı ve bireyci grup arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Gruplar arası karşılaştırma sonuçları Çizelge Ek 2-1’de gösterilmiştir.

Çizelge Ek 2-1 *Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeğinden alınan puanların toplumsal değer yönelimi bakımından (üç gruplu) karşılaştırılması*

GRUP	Ort.	SS	Yarışmacı	Bireyci
Yarışmacı (n=56)	27.80	4.94		
Bireyci (n=79)	28.20	4.81	AD	
Toplum Yanlısı (n=94)	29.90	3.67	*	*

AD=Anlamlı değil; * $p<.05$

Ayrıca, katılımcılar (N=229) toplumsal değer yönelimleri bakımından “kendine yanlı” ve “toplum yanlısı” olarak sınıflandırıldıktan sonra t testi yapılmış ve bu iki grup arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, $t_{(225.37)}=3.31$; $p<.05$. Etki büyüklüğü $d= .44$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer orta düzeyde bir etkiye işaret etmektedir. Karşılaştırma sonuçları Çizelge Ek 2-2’de gösterilmiştir. Buna göre toplum yanlılarının ($\bar{X}=29.90$; $SS=3.67$) kendine

⁸ “Gruplar arasında bağımlı değişkenin hata varyansı eşittir” sıfır hipotezi kabul edildiğinden, buna uygun olarak, ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek için Dunnett C testi yapılmıştır.

yanlılara ($\bar{X}=28.04$; $SS=4.85$) göre ekolojik ikilemlerde daha çok ortak çıkar yanlısı tutuma sahip oldukları görülmüştür.

Çizelge Ek 2-2 *Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeğinden alınan puanların toplumsal değer yönelimleri bakımından (iki gruplu) karşılaştırılması*

		Kendine Yanlı n=135		Toplum Yanlısı n=94		t
		Ort.	SS	Ort	SS	
Ekolojik	İkilemlere	28.04	4.85	29.90	3.67	3.31*
İlişkin	Tutum Ölçeği					

* $p<.05$

Bu analiz sonuçları, önceki araştırmalarla tutarlıdır ve ölçeğin geçerli olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bir çalışmada (Boone, De Brabander ve van Witteloostuijn, 1999) toplum yanlılığı arttıkça içten denetimliliğin de arttığı gösterilmiştir. Denetim Odağı, ödül ve cezaların kişi tarafından mı yoksa bireyin dışında bir takım etkenlerce mi denetlendiğine ilişkin genel bir beklentidir (Rotter, 1966; akt. Dönmez, 1994). Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği, denetim odağı algısını ölçen, geçerlik ve güvenirliği tam bir ölçektir (Dağ, 1991). Ölçekten alınan puan yükseldikçe denetim odağı içten dışa doğru kaymaktadır. Bu araştırmada da Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği'nin ölçüt geçerliği için Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği kullanılmıştır. Bu doğrultuda toplumsal değer yönelimleri belirlenen 229 katılımcıya Denetim Odağı Ölçeği uygulanmıştır. Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda üç toplumsal değer yönelimi grubunun Denetim Odağı Ölçeği puanlarında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür, $F_{(2-208)}=3.78$; $p<.05$. Eta kare kullanılarak hesaplanan etki büyüklüğü .04 olarak bulunmuştur. Bu değer düşük bir etkiye işaret etmektedir. Ortaya çıkan

farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Tukey HSD⁹ testi sonucunda, yalnızca yarışmacı grupla ($\bar{X}$ =12.04; SS=4.28) toplum yanlısı grup ($\bar{X}$ =10.08; SS=4.41) arasında dıştan denetimli algı bakımından anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Gruplar arası karşılaştırma sonuçları Çizelge Ek 2-3'te gösterilmiştir.

Çizelge Ek 2-3 Denetim Odağı Ölçeğinden alınan puanların toplumsal değer yönelimi bakımından (üç gruplu) karşılaştırılması

GRUP	Ort.	SS	Yarışmacı	Bireyci
Yarışmacı (n=56)	12.04	4.28		
Bireyci (n=71)	11.25	3.95	AD	
Toplum Yanlısı (n=84)	10.08	4.41	*	AD

AD= Anlamlı değil; *p<.05

Ayrıca, katılımcılar (N=211) toplumsal değer yönelimleri bakımından “kendine yanlı” ve “toplum yanlısı” olarak sınıflandırıldıktan sonra t testi yapılmış ve bu iki grup arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, $t_{(209)}=-2.55$; $p<.05$. Etki büyüklüğü $d= .36$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer orta düzeyde bir etkiye işaret etmektedir. Karşılaştırma sonuçları Çizelge Ek 2-4'te gösterilmiştir. Buna göre kendine yanlıların ($\bar{X}$ =11.60; SS=4.10) toplum yanlılarına ($\bar{X}$ =10.08; SS=4.41) göre dıştan denetimlilik puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

⁹ “Gruplar arasında bağımlı değişkenin hata varyansı eşittir” sıfır hipotezi reddedildiğinden, buna uygun olarak, ortaya çıkan farkın kaynağını belirlemek için Tukey HSD testi yapılmıştır.

Çizelge Ek 2-4 Denetim Odağı Ölçeğinden alınan puanların toplumsal değer yönelimleri bakımından (iki gruplu) karşılaştırılması

		Kendine Yanlı n=127		Toplum Yanlısı n=84		t
		Ort.	SS	Ort	SS	
Ekolojik	İkilemlere	11.60	4.10	10.08	4.41	-2.55*
İlişkin	Tutum Ölçeği					

*p<.05

3. Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği

Ekolojik ikilemler, bireyin doğayla ilişkisindeki kazanç-kayıp koşullarıdır. Bu koşullarda, birey, kendine kısa dönemde çıkar sağlayan ama doğaya zarar veren ve böylece uzun dönemde bireyin çok daha büyük zararına yol açan bir tercihle, kısa dönemde bireye çıkar sağlamayan, belki de bireye zarar veren ama doğanın çıkarına olan ve böylece uzun dönemde bireyin zarar görmemesine yol açan bir tercih arasında kalmıştır. Bu araştırmada ekolojik ikilemlere, yani öznesinin insan, nesnesinin doğa olduğu kazanç-kayıp koşullarına ilişkin tutumları ölçmek amacıyla Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği geliştirilmiştir.

Günümüzde araştırmacılar doğal çevreyi tehdit eden başlıca üç sorun bulunduğunu kabul etmektedirler (Dawes, 1980; Hardin, 1986). Bunlar kaynakların tüketilmesi, kirlilik ve aşırı nüfus artışıdır. Ekolojik ikilemler üzerine yapılan araştırmalar da çoğunlukla bu üç sorun üzerinde odaklanmaktadır (Fransson ve Garling, 1999). Buradan hareketle, geliştirilen ölçek de bu üç ana sorun üzerine temellendirilmiştir. Ek 1’de görülebileceği gibi, yedi maddeden oluşan ölçeğin ikinci ve dördüncü maddeleri kaynakların tüketilmesine, üçüncü madde çevre kirlenmesine; birinci, beşinci ve altıncı maddeleri, hem çevre kirlenmesine hem de

kaynakların tüketilmesine ve yedinci maddesi, aşırı nüfus artışına yol açan, engel olan, katkıda bulunan ya da bulunmayan davranışlara ilişkin tutumlara işaret etmektedir. Örneğin “Ev ve işyerlerini ısıtmada ozon tabakasına daha az zarar veren, ancak maliyeti daha yüksek bir enerji kaynağının kullanılmasını desteklerim” maddesi, bireylerin çevrenin çıkarlarına (çevrenin kirlenmemesi) karşı kendi çıkarlarını gözetebilecekleri bir durumda tutumlarını belirlemek amacıyla ölçeğe konulmuştur. Yine, “Kullandığım elektrik için fatura ödemek zorunda kalmasam, şu an kullandığımdan daha fazla elektrik kullanırım” maddesiyle kaynakların tükenmemesine karşı daha fazla kısa dönem kar sağlayabilecekleri bir durumdaki tutumlar ölçülmeye çalışılmıştır. “Aşırı nüfus artışının dünyayı yıkıma götürebileceğini bilsem de ileride sahip olmak istediğim çocuk sayısını düşük tutmam” maddesiyle aşırı nüfus artışına karşı çocuk sahibi olma isteğinin rol oynadığı bir ikilem durumunda bireysel tutumlar ölçülmek istenmiştir.

Ölçek hazırlanırken dikkat edilen diğer bir nokta kamusal mal ve ortak alan ikilemi ayrımıdır. Ortak alan ikilemlerinde bireyin kazançlı çıktığı durumun bedeli bütün grup tarafından ödenir. Eğer hiç kimse bu kısa dönemli karın çekiciliğine dayanamazsa sonuç büyük bir felaket olur. Kamusal mal ikilemlerinde ise birey, acil bir ödeme yapar ve bu durumdan bütün grup faydalanır. Ancak hiç kimsenin ödeme yapmaması herkes için en kötü durumdur. Ölçekte doğa yani genel çıkar yararına katkı sağlamaya karşı bedavacılık olarak tanımlanabilecek kamusal mal ikilemleriyle ilgili tutum maddelerine (1, 3, 4, 5 ve 6. Maddeler) ek olarak ortak alanların aşırı kullanımını içeren ortak alan ikilemleriyle ilgili tutumları ölçen maddeler de (2 ve 7. maddeler) bulunmaktadır. Bu iki grup için iki ayrı toplam puan alınıp aralarındaki korelasyona bakıldığında oldukça yüksek bir değere ulaşılmıştır ($r=.93$, $N=299$). Bu doğrultuda ekolojik ikilemlerin, kamusal mal ve ortak alan ikilemlerini içerebilen bütünsel bir yapı oluşturduğu söylenebilir.

Ölçek, kesinlikle katılmıyorum'la kesinlikle katılıyorum arasında değişen beş dereceli Likert tipindedir. Ölçekten alınan puan arttıkça bireylerin ekolojik ikilem durumlarında daha fazla *ortak çıkar yanlısı* oldukları ve alınan puan azaldıkça da ekolojik ikilem durumlarında daha fazla *kendi çıkarı yanlısı* oldukları anlaşılmaktadır. Ölçeğin ikinci ve yedinci maddeleri, güvenilirliği arttırmak için ters kodlanmıştır. Ölçeğin güvenirlik düzeyini hesaplamak için ölçek 299 katılımcıya 21 gün arayla uygulanmış, test tekrar test güvenirlik katsayısı .61 olarak bulunmuştur. Ayrıca Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı $\alpha=.70$ 'dir (N=299).

Araştırmalarda çok kişili toplumsal ikilemlerde toplum yanlılığıyla toplumsal sorumluluk arasında olumlu ilişkiler bulunmuştur (Berkowitz ve Daniels, 1964; Berman,1997; Bierhoff, 2000). Bu araştırmada da Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği'nin ölçüt geçerliği için Toplumsal Sorumluluk Ölçeği ile arasındaki korelasyon değeri hesaplanmış ve .35 ($p<.01$; N=296) olarak bulunmuştur. Bu ilişkinin önceki araştırmalarla tutarlı olduğu görülmektedir.

Ölçek maddelerinin geçerliği için madde-toplam test (item-total) korelasyonları hesaplanmıştır. Başlangıçta dokuz madde olan ölçeğin iki maddesinin madde-toplam test korelasyonları .2'nin altında bulunduğundan, bu iki madde ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin madde-toplam test korelasyonu katsayıları Çizelge Ek 2-5'te sunulmuştur.

Ölçeğin yapı geçerliği faktör analizi yöntemiyle hesaplanmıştır. Çizelge Ek 2-5'te de görülebileceği gibi bütün maddeler birinci faktörün altına yüklenmiş ve bunların neredeyse hepsi ikinci faktördeki yüklerle karşılaştırıldığında daha yüksek bulunmuştur. Sadece ikinci madde için ikinci faktördeki ağırlık birinci faktördekinden yüksektir. Buna karşın, faktör

sayısını belirlemek için sıklıkla kullanılan bir yöntem olan yığın grafiğindeki (scree plot) değişimler ve kuramsal tutarlık göz önüne alındığında ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Birinci faktör, varyansın %36.79'unu açıklamaktadır.

Çizelge Ek 2-5 *Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği madde faktör yükleri ve madde-toplam test korelasyonu katsayıları*

Madde No	Faktör 1	Faktör 2	Madde-Toplam Test Korelasyonu Katsayıları
1.	.56	.45	.39
2.	.40	.48	.26
3.	.48		.31
4.	.75	-.36	.53
5.	.81		.60
6.	.63	-.40	.42
7.	.51	.35	.35
Açıkladığı Varyans (%)	36.79	14.37	
Toplam Varyans (%)	51.16		

Not: Yalnızca .3'ün üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

4. Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği

Genel anlamıyla yabancılaşma, bireylerin toplumdan uzaklaşma duygularına işaret etmektedir. Yabancılaşma duygusu farklı boyutlarda hissedilebilmektedir. Seeman (1959) bu boyutların güçsüzlük, kuralsızlık, kendinden uzaklaşma, anlamsızlık ve toplumsal yalıtılmışlık olduğunu belirtmektedir. Büyük ölçüde Seeman'ın ampirik kuramından yola çıkarak bir ölçek geliştiren Dean (1961), Seeman'ın açıkladığı beş boyuttan ikisi olan kendinden uzaklaşma ve anlamsızlık boyutlarını diğer boyutlara oldukça yakın olduklarını düşündüğünden Yabancılaşma Ölçeği'ne dâhil etmemiştir. Ölçek, yabancılaşmanın üç farklı boyutunu ölçmektedir. Bunlar: ölçeğin 7 maddelik bir alt ölçeği olan *güçsüzlük* (1, 3, 9, 12, 13, 14 ve 16. maddeler), 5 maddelik diğer bir alt ölçeğini oluşturan *kuralsızlık* (2, 4, 6, 7, ve 10. maddeler) ve 5 maddelik son alt ölçeğini oluşturan *toplumsal yalıtılmışlıktır* (5, 8, 11, 15

ve 17. maddeler). Bu alt ölçekler, tek başlarına değerlendirilebildikleri gibi toplam puanları da genel bir yabancılaşma ölçümüne işaret etmektedir.

Ölçek, *kesinlikle katılıyorum*'la *kesinlikle katılmıyorum* arasında değişen 5 dereceli Likert tipindedir. Ölçeğin özgün halinde 24 madde bulunmasına karşın bu araştırmada 17 maddesi kullanılmıştır. Ölçek maddelerine verilen olumlu yanıtlar arttıkça katılımcının yabancılaşma puanı da artmaktadır. Ölçeğin beşinci, sekizinci ve on beşinci maddeleri ters kodlanmıştır.

Bu çalışmada yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmasında 21 gün arayla uygulanan yabancılaşma ölçeğinin test tekrar test güvenirlik katsayısı .74'tür (N=293). Ayrıca bu örneklem grubu için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 293 katılımcı üzerinde .79 olarak hesaplanmıştır. Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği'nin ölçüt geçerliği için Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği (Dağ, 1991) ile ilişkisine bakılmıştır. Denetim odağı, ödül ve cezaların kişi tarafından mı yoksa bireyin dışında bir takım etkenlerce mi denetlendiğine ilişkin genel bir beklenti olarak tanımlanmaktadır (Rotter, 1966; akt. Dönmez, 1994). İlgili yazında içten denetimlilerle karşılaştırıldığında dıştan denetimlilerin daha fazla yabancılaştıkları belirtilmektedir (Bickford ve Neal, 1969; Seeman, 1967a). Bu araştırmada da (N=269) dıştan denetimlilik ile yabancılaşma arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur ($r=.36$; $p<.01$). Yabancılaşma arttıkça dıştan denetimlilik de artmaktadır. Bu sonuçlar, Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğuna işaret etmektedir.

Ölçek maddelerinin geçerliği için madde-toplam test korelasyonlarına bakılmış, korelasyonları .2'nin altında hesaplanan altı madde ölçekten çıkarılmıştır. Ölçek maddelerinin madde-toplam test korelasyonları Çizelge Ek 2-6'da sunulmuştur. Ölçeğin yapı geçerliği için

faktör analizi yapılmıştır. Analizde özdeğerleri 1'in üzerinde hesaplanan dört bileşen olduğu görülse de yığın grafiğine bakıldığında üç noktada belirgin bir değişim olduğu görülmüştür. Bununla birlikte ölçeğin özgün halinde de üç faktör olduğu dikkate alınarak üç faktör için Varimax rotasyonu yapılmıştır. Buna göre ölçeğin birinci faktörü olan güçsüzlük varyansın %18.69'unu, ikinci faktörü olan kuralsızlık varyansın %13.22'sini ve üçüncü faktörü olan toplumsal yalıtılmışlık varyansın %12.31'ini açıklamaktadır. Çizelge 2-6'da görüldüğü gibi, neredeyse tüm maddeler kuramsal olarak bulunmaları gereken faktörlerin altına yüklenmiştir. Sadece 1, 2 ve 17. maddeler ölçeğin özgün halindeki faktörlerden farklı faktörlerin altına yüklenmiştir. Maddelerin içeriğine bakıldığında Türkiye örneklemi için uygun olduğu düşünülerek, özgün halinde toplumsal yalıtılmışlık alt ölçeğinde yer alan birinci maddenin güçsüzlük alt ölçeği; özgün halinde güçsüzlük alt ölçeğinde yer alan ikinci maddenin kuralsızlık alt ölçeği altında değerlendirilmesine karar verilmiştir. Ölçeğin orijinal halinde toplumsal yalıtılmışlık alt ölçeğinde yer alan on yedinci maddeninse toplumsal yalıtılmışlık faktörü altında .3'ün üzerinde bir faktör yükü bulunmamasına karşın, kuramsal olarak uygun olduğu düşünülerek yine toplumsal yalıtılmışlık alt ölçeği altında değerlendirilmesine karar verilmiştir.

Çizelge Ek 2-6 *Dean'in Yabancılaşma Ölçeği madde faktör yükleri ve madde-toplam test korelasyonu katsayıları*

Madde No	Güçsüzlük	Kuralsızlık	Toplumsal Yalıtılmışlık	Madde-Toplam Test Korelasyonu Katsayıları
1.	.72			.45
2.		.61		.35
3.	.64			.44
4.	.45	.40		.56
5.		.53	.45	.36
6.		.70		.23
7.	.41	.35		.35
8.			.78	.31
9.	.57	.46		.55
10.	.42	.49	.31	.61
11.	.46		.42	.55
12.	.48			.36
13.	.51	.38		.56
14.	.50	.31		.50
15.			.76	.42
16.	.37		.43	.51
17.	.50			.30
Açıkladığı Varyans (%)	18.70	13.22	12.31	
Toplam Varyans (%)	44.23			

Not: Yalnızca .3'ün üzerindeki yüklemeler alınmıştır.

ÖZ

YALÇIN, Özgen. Ekolojik ikilemlere ilişkin tutum, toplumsal sorumluluk ve yabancılaşmanın toplumsal değer yönelimi açısından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

Bu çalışmada, yabancılaşmanın, ekolojik ikilemlere ilişkin tutumun ve toplumsal sorumluluğun toplumsal değer yönelimine bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek; böylece kendine yanlıların mı yoksa toplum yanlılarının mı toplumdan daha fazla uzaklaşmış hissettiklerini, toplumsal sorumluluk hissettiklerini ve ekolojik ikilemlerde ortak çıkar yanlısı olduklarını görmek amaçlanmıştır. Ek olarak, siyasal görüş ve cinsiyetin, sözü edilen durumlarda etkilerinin olup olmadığı; ekolojik ikilemlere ilişkin tutumun, toplumsal sorumluluğun ve yabancılaşmanın birbirleriyle ilişkileri ele alınmıştır. Bu doğrultuda %54.7'si kadın, %45.1'i erkek olmak üzere sağ (%43.2) ve sol (%56.8) siyasal görüşlerden 508 üniversite öğrencisine, sırasıyla Üç Baskın Toplumsal Değer Yönelimi Ölçeği, Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum Ölçeği, Dean'ın Yabancılaşma Ölçeği, Toplumsal Sorumluluk Ölçeği, Middleton'ın Yabancılaşma Ölçeği ve Anomi Ölçeği uygulanmıştır. Katılımcıların %50.9'u kendine yanlı, %49.1'i toplum yanlısı olarak belirlenmiştir. Yapılan çok yönlü varyans analizi sonucunda, toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında, kendine yanlıların daha fazla yabancılaşma ve anomi hissettikleri, ekolojik ikilemlerde daha fazla ortak çıkar yanlısı oldukları görölmüş, buna karşın iki grup arasında toplumsal sorumluluk bakımından bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Ek olarak, kadınların erkeklerden daha fazla yabancılaşma ve anomi hissettikleri, ekolojik ikilemlerde daha fazla ortak

çıkar yönelimli oldukları ve daha fazla toplumsal sorumluluk hissettikleri saptanmıştır. Analiz sonuçları, yabancılaşmayla toplumsal sorumluluk arasında olumsuz, ekolojik ikilemlere ilişkin tutum arasında olumlu ve ekolojik ikilemlere ilişkin tutum ve toplumsal sorumluluk arasında olumlu bir ilişki olduğunu göstermiştir. Temel denenceyle tutarlı olarak, toplum yanlılarıyla karşılaştırıldığında kendine yanlılar toplumdan daha fazla uzaklaşmakta ve yabancılaşma hissetmektedirler. Bu sonuç, insanların kendi çıkarlarını ortak çıkarların üstünde tuttukça toplumdan uzaklaşmış hissettikleri anlamına gelmektedir. Araştırma sonuçları ilgili yazın çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: toplumsal ikilem, toplumsal değer yönelimi, ekolojik ikilemlere ilişkin tutum, toplumsal sorumluluk, yabancılaşma, anomi.

ABSTRACT

YALÇIN, Özgen. An analysis of attitudes towards ecological dilemmas, social responsibility, and alienation in terms of social value orientation, Master of Arts Thesis, Ankara.

The aim of this research is to analyze the relationship among alienation, attitude towards ecological dilemmas and social responsibility, and social value orientation in order to investigate whether proselves or prosocials feel alienated from society. To determine individuals in which group feel themselves more responsible to society and is on the side of common interest in terms of ecological dilemma is another aim. In addition, this study examined whether political opinion and sex have the effects on the above mentioned situation. The relations of the ecological dilemma of attitudes, social responsibility, and alienation with each are taken into consideration. With these aims on the basis of questions mentioned above, 508 university students 54.7 percent of which are female and 45.1 are male. Participants are also classified according to their political views as rightist (43.2%) and leftists (56.8 %). Participants attitudes were considered according to results of respectively given six scales: Triple-Dominance Measure of Social Value, Ecological Dilemmas Attitude Scale, Dean Alienation Scale, Social Responsibility Scale, Middleton Alienation Scale and Anomy Scale. 50.9 percent of the participants were classified as proselves and 49.1 percent as prosocials. As a result of multivariate analysis of variance, proselves feel much more alienation and anomy and they are more likely on the common interest' side in terms of ecological dilemma in comparison to

prosocials. On the other hand, distinction between two groups in terms of social responsibility is not significant. In terms of differences between sexes, female participants feel more alienated and anomic, and they are more likely on the side of common interests when they face ecological dilemmas in comparison to male participants. Results of analyzes suggest that there is a negative relationship between alienation and social responsibility; relationship between alienation and attitudes in terms of ecological dilemmas is positive. According to results, there is a positive relation between social responsibility and attitudes in terms of ecological dilemmas. Consistent with the basic hypothesis, proselfs felt more alienated from society in comparison to prosocials. According to these results, it can be suggested that individuals feel more alienated from the society when they treat as if their self interests are more important than common interests. Results and implications are discussed within the framework of the relevant literature.

Keywords: social dilemma, social value orientation, attitudes toward ecological dilemma, social responsibility, alienation, anomy.